CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१४१ पूर्णाङ्क

वि.सं. २०७१ चैत्र

पूर्णिमा

इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका

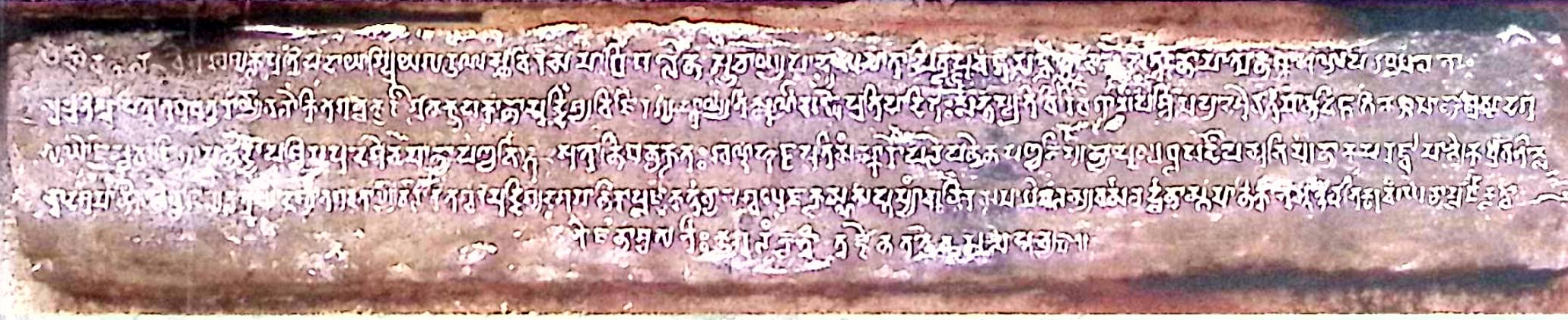

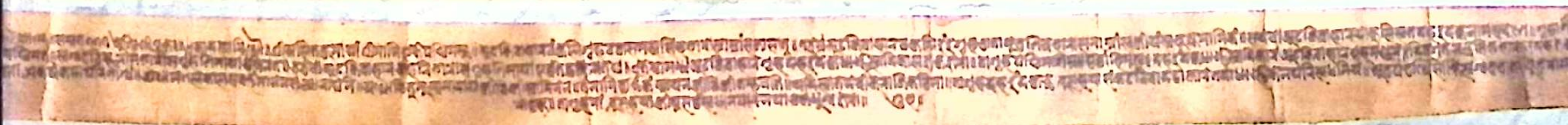

संशोधन-मण्डल

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

का.मे.अ.द.नं १५५/२४९

तदिह न गुणदोषौ योजनीयावलीकौ
कथमपि महता यत् संस्कृतोऽयं श्रमेण ।

– बापूदेव शास्त्री

[धेरै मिहिनेत गरी यो तयार गरिएको छ । यस कारण यहाँ झूटो गुण अथवा दोष नलाइदिनुहोला ।]

पूर्णिमा

(इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका)

३६
वर्ष

१
अङ्क

वि.सं. २०७१ चैत्र

सम्पादक–
महेशराज पन्त
दिनेशराज पन्त

प्रकाशक–
दिनेशराज पन्त
(संशोधन-मण्डलद्वारा)

मूल्य रु. ३५०/-

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

विषयसूची

१.	लिच्छविकालका २ बौद्ध शिलालेख	१-२२
२.	ने.सं. ७७७ (वि.सं. १७१४) आश्विनशुक्लएकादशीको एउटा लिखत	२३-२४
३.	वि.सं. १८२९ देखि १८६४ भित्रका ७ वटा राजकीय पत्र	२५-३९
४.	श्री ३ चन्द्रलाई सिल्विं लेविले लेखेको चिठी	४०-४३
५.	डिल्लीरमण रेग्मीको बिहेको निम्तो	४४-४५
६.	नयराज पन्तले ३० वर्षको उमेरमा नेपालीमा लेखेको कविता	४६
७.	नयराज पन्तले वि.सं. २००८ मा संस्कृतमा लेखेका ६ कविता	४७-५१
८.	*जगदम्बा पुरस्कारको आधार के ?* पढिसकेपछि	५२-५४

मुद्रक–

श्री प्रेस

एकान्तकुना, जावलाखेल
ललितपुर, नेपाल
फोन नं.: ०१-५५३२८२२
ई-मेल– shreepress@wlink.com.np

लेआउट गर्ने–

पुरुषोत्तम महर्जन

चन्द्रागिरि नपा- २३, तीनथाना
काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं.: ०१-४३१२५९३
ई-मेल– kalakarpm@gmail.com

हाम्रा कृति पाइने ठेगाना

हिमालयन बुक सेन्टर
रेडक्रस बिल्डिङ, बागबजार
पो.ब.नं. १३३९, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ४२४२०८५

रत्न बुक डिष्ट्रिब्यूटर्स
७१ क ब्याङ्कमार्ग, बागबजार
पो.ब.नं. ९८, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ४२४२०७७, फ्याक्स नं. ४२४८४२१

वज्र बुक शप
ज्याठाटोल
पो.ब.नं. २१७७९, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ४२२०५६२

रत्नपुस्तकभण्डार
ग्रीन हाउस २७१, माइतीघर, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ४२४०८५०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

लिच्छविकालका २ बौद्ध शिलालेख

–महेशराज पन्त

सहायक– **प्रकाश खड्का, भरत गिरि, रोशनी श्रेष्ठ**

१. वि.सं. २०६९ चैत १७ गते शनिवारको दिन अपराह्णमा हनूमान्ढोकावरपरका शिलापत्र र कलाकृति हेरेपछि चैत ३१ गते शनिवारदेखि हरेक हप्ता धेरैजसो शनिवारको दिन महेशराज पन्त, प्रकाश खड्का, भरत गिरि र रोशनी श्रेष्ठ अन्वेषणको लागि दिनभर जाने गरेकोको प्रतिफल यी २ शिलालेख हुन् ।

१. पाटन हःखागल्लीको शिलालेख

२. पाटन मङ्गलबजारबाट पूर्वपट्टिको सडक हःखा भनी कहलिएको छ । हःखामा केही अगाडि बढेपछि बायाँपट्टि एउटा सानो गणेशस्थान छ । त्यही गणेशस्थानको अगाडिको गल्लीको मुखैमा बायाँपट्टि जलद्रोणी छ । त्यस गल्लीलाई हःखागल्ली भनिन्छ । हःखा गल्ली छिचलिनुभन्दा केही अगाडि दायाँपट्टि अर्को सानो गणेशस्थान छ । चक्रबहालतर्फबाट उत्तरतर्फ लाग्दा मूल सडक काटेपछि हःखागल्ली आउँछ । त्यस गल्लीमा केही पाइला हिँडेपछि त्यहीँ बायाँपट्टि अर्को सानो गणेशस्थान देखिन्छ । त्यहाँ सिमेन्टको स्ल्याबमा ठड्याएर जमाइएको गणेशमूर्ति छ । त्यस मूर्तिको मुनि मन्दिर पस्ने ठाउँमा राखिने खालको, ढुङ्गाको, दायाँबायाँ बाघको मूर्ति भएको, प्राचीन देहली छ । त्यसमुनि राखिएको आयताकार शिलामा यो लेख कुँदिएको छ । वि.सं. २०७० मङ्सीर ८ गते शनिवारको दिन सुजिता माःजु र हामी ४ जना पाटनका देवस्थल घुम्दै जाँदा वि.सं. २०५४ मा छापिइसकेको यस शिलालेख[१]मा आँखा परेको हो । अहिलेभन्दा १७ वर्षअगाडि नै यस शिलालेखको पाठ प्रकाशमा आइसकेको भए पनि त्यो पाठ ठाउँठाउँमा मूलअनुसारको नभएकोले मूलपाठ फेरि छपाउनु आवश्यक ठह्र्याइयो । मूलको फ्याक्सिमिलि, मूलपाठ, त्यसको उल्था र व्याख्या हाली अहिले यहाँ छपाइँदैछ । १७ वर्षअगाडि छापिएको पाठ र हामीले पढेको पाठ फ्याक्सिमिलिसँग दाँजी हेर्न सजिलो होओस् भनी पुरानो पाठसँग हाम्रो पाठ जहाँ जहाँ बाझ्छ, त्यो टिप्पणीमा देखाइएको छ ।

३. लेख कुँदिएको यस शिलाको पूरा लम्बाइ ४१.५ अङ्गुल र चौडाइ ६.५ अङ्गुल छ । लेखले ओगटेको भागचाहिँ ३९ अङ्गुल लामो र ५.५ अङ्गुल चौडा छ ।

४. [मानदेव]संवत् ३१ (वि.सं. ६६५) वैशाखशुक्लप्रतिपदाको दिन स्थविर समाधिबलले भिक्षुणीसङ्घको नाउँमा खेत गूठी राखेको र त्यसबाट भएको आयस्ताबाट अवलोकितेश्वरको पूजाआजा चलाउने कुरा यस शिलालेखमा छ ।

---

१. श्याम सुन्दर राजवंशी २०५४: २८ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

५. मानदेवसंवत्‌मा मिति हालिएका लेखमध्ये अहिलेसम्म पाइएकोमा पहिलो संवत् २९ (वि.सं. ६६३) ज्येष्ठशुक्लदशमीका[२], दोस्रो संवत् ३० (वि.सं. ६६४) ज्येष्ठशुक्लषष्ठीको[३], तेस्रो संवत् ३१ (वि.सं. ६६४) प्रथमपौषपञ्चमीको[४], चौथोको संवत् फुटिसकेको[५], पाँचौँ संवत् ३१ (वि.सं. ६६४) द्वितीयपौषशुक्लअष्टमीको[६], छैटौँ संवत् ३२ (वि.सं. ६६६) आषाढशुक्लत्रयोदशी[७]को भइरहेकोमा संवत् ३१ (वि.सं. ६६५) वैशाखशुक्लप्रतिपदाको यो शिलालेख पाइएकोले यो अब छैटौँ र संवत् ३२ (वि.सं. ६६६) आषाढशुक्लत्रयोदशीको चाहिँ सातौँ हुन गएको छ ।

६. नेपालका अभिलेखमा अवलोकितेश्वरको पहिलो उल्लेख, अहिले संवत् र राजाको नाउँ दुवै टुटिसकेको, धनवज्र वज्राचार्यले [शक]संवत् ४६७ (वि.सं. ६०३) वैशाखपूर्णिमाको शिलालेखको लगत्तै राखेको शिलालेखमा आएको छ ।[८] अवलोकितेश्वर[९]को उल्लेख आएको दोस्रो लेख [शक]संवत् ४७९ (वि.सं. ६१५) द्वितीयाषाढ[१०]को शिलालेख हो[११] । तेस्रोचाहिँ धनवज्र वज्राचार्यले [मानदेव]संवत् ४५ (वि.सं. ६७९) ज्येष्ठशुक्ल[१२]पछि त्यही साल आषाढकृष्णद्वादशी[१३]भित्र राखेका, मिति फुटिसकेका १० वटा शिलालेखमध्ये चौथो बनाएर राखेको शिलालेख हो[१४] । चौथोचाहिँ [मानदेव]संवत् १८० (वि.सं. ८१३) माघकृष्णद्वितीयाको छ ।[१५] हःखागल्लीमा

---

२. धनवज्र वज्राचार्य २०३०: २९०-२९१ पृष्ठमा ७१ संख्या ।

३. ऐजनः ३०१-३०२ पृष्ठमा ७२ संख्या ।

४. ऐजनः ३०९-३१० पृष्ठमा ७३ संख्या । यहाँ **पक्ष** फुटेको छ । **पौष** पनि कोष्ठमा पढिएको छ ।

५. ऐजनः ३११ पृष्ठमा ७४ संख्या । हेमराज शाक्य (२०२६: ९-१० पृष्ठमा ५ सङ्ख्या), हेमन्त राणा र धनवज्र वज्राचार्य (२०२९: १५-१६ पृष्ठमा २ सङ्ख्या), हरिराम जोशी (२०३०: २८४ पृष्ठमा ७६ सङ्ख्या), डिल्लीरमण रेग्मी (२०४०: ७४ पृष्ठमा ७१ सङ्ख्या)ले धनवज्र वज्राचार्यले जस्तै यस उत्कीर्ण लेखको पूरै मिति नदिए पनि वीरपुस्तकालयका पण्डित चित्तहर्ष वज्राचार्यले ५०।६० वर्षअगाडि पढेको पाठ (नेपाल-जर्मनहस्तलिखित-ग्रन्थसंरक्षणपरियोजना के ९१/१८ बी) मा संवत् नभए पनि **फाल्गुनशुक्लदिवासप्तम्याम्** भएको कुरा चाखलाग्दो छ ।

६. धनवज्र वज्राचार्य २०३०: ३१५ पृष्ठमा ७५ संख्या ।

७. ऐजनः ३२०-३२१ पृष्ठमा ७७ संख्या ।

८. ऐजनः १७७ पृष्ठमा ४० संख्या ।

९. शिलालेख ठाउँठाउँमा फुटेकोले **भगवदार्य्या** मात्र देखिए पनि यी दुवै विशेषण अवलोकितेश्वरमा लाग्ने हुनाले यो शिलालेख अवलोकितेश्वरसम्बन्धी हो भनी ठोकेर भन्न सकिन्छ ।

१०. शिलालेखमा केही अक्षर फुटेकाले पक्ष र तिथि देखिँदैन ।

११. ऐजनः १८५ पृष्ठमा ४३ संख्या ।

१२. शिलालेखमा केही अक्षर फुटेकाले तिथि देखिँदैन । ऐजनः ३७८ पृष्ठमा ९३ संख्या ।

१३. ऐजनः ३९८-३९९ पृष्ठमा १०४ संख्या ।

१४. ऐजनः ३८६ पृष्ठमा ९७ संख्या ।

१५. ऐजनः ५९१ पृष्ठमा १७२ संख्या ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पाइएको यस शिलालेखबाट अब अवलोकितेश्वरसम्बन्धी, लिच्छविकालका शिलालेख ५ वटा पुगेका छन् र यो शिलालेख कालक्रमअनुसार तेस्रो लेख हुन गएको छ ।

७. महायानवाङ्मयमा अवलोकितेश्वरको चर्चा *महावस्त्ववदान,*[१६] *गुणकारण्डव्यूह,*[१७] *सद्धर्मपुण्डरीक,*[१८] *प्रज्ञापारमिताहृदयसूत्र*[१९] आदिमा आएको छ ।

---

१६. **मानिसहरूलाई शिक्षा दिनको लागि र तिनीहरूको निरन्तर कल्याण र सुखको लागि चारैतिर हेर्नु (अवलोकित) बोधिसत्त्वको रूप लिएका भगवान्को कर्तव्य हुन्छ ।**

(मूल ग्रन्थ नपाइएकोले इमिल सेनार १९३९: २६५ बाट बिनय*①तोष भट्टाचार्य्य २०२४: १३३ मा अङ्ग्रेजीमा अनूदित अंशबाट उल्था गरिएको हो ।)

१७. **नमस्ते बोधिसत्वाय महासत्वाय तायिने ॥**
आर्यावलोकितेश्वराय महेश्वराय सुश्रिये ॥

(२।१)

१८. उदाहरणको लागि

एवं मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् राजगृहे विहरति स्म गृध्रकूटे पर्वते महता भिक्षुसंघेन सार्धं द्वादशभिर्भिक्षुशतैः सर्वैरर्हद्भिः क्षीणास्रवैर्निःक्लेशैर्वशीभूतैः सुविमुक्तचित्तैः सुविमुक्तप्रज्ञैराजानेयैर्महानागैः कृतकृत्यैः कृतकरणीयैरपहृतभारैरनुप्राप्तस्वकार्थैः परिक्षीणभवसंयोजनैः सम्यगाज्ञासुविमुक्तचित्तैः सर्वचेतोवशितापरमपारमिताप्राप्तैरभिज्ञानाभिज्ञातैर्महाश्रावकैः । तद् यथा । आयुष्मता चाज्ञातकौण्डिन्येन आयुष्मता चाश्वजिता आयुष्मता च वाष्पेण आयुष्मता च महानाम्ना आयुष्मता च भद्रिकेण आयुष्मता च महाकाश्यपेन आयुष्मता चोरुबिल्वकाश्यपेन आयुष्मता च नदीकाश्यपेन आयुष्मता च गयाकाश्यपेन आयुष्मता च शारिपुत्रेण आयुष्मता च महामौद्गल्यायनेन आयुष्मता च महाकात्यायनेन आयुष्मता चानिरुद्धेन आयुष्मता च रेवतेन आयुष्मता च कप्फिणेन आयुष्मता च गवांपतिना आयुष्मता च पिलिन्दवत्सेन आयुष्मता च वकुलेन आयुष्मता च महाकौष्ठिलेन आयुष्मता च भरद्वाजेन आयुष्मता च महानन्देन आयुष्मता चोपनन्देन आयुष्मता च सुन्दरनन्देन आयुष्मता च पूर्णमैत्रायणीपुत्रेण आयुष्मता च सुभूतिना आयुष्मता च राहुलेन । एभिश्चान्यैश्च महाश्रावकैः । आयुष्मता चानन्देन शैक्षेण । अन्याभ्यां च द्वाभ्यां भिक्षुसहस्राभ्यां शैक्षाशैक्षाभ्याम् । महाप्रजापतीप्रमुखैश्च षड्भिर्भिक्षुणीसहस्रैः । यशोधरया च भिक्षुण्या राहुलमात्रा सपरिवारया । अशीत्या च बोधिसत्त्वसहस्रैः सार्धं सर्वैरवैवर्तिकैरेकजातिप्रतिबद्धैर्यदुतानुत्तरायां सम्यक्संबोधौ धारणीप्रतिलब्धैर्महाप्रतिभानप्रतिष्ठितैरवैवर्त्यधर्मचक्रप्रवर्तकैर्बहुबुद्धशतसहस्रपर्युपासितैर्बहुबुद्धशतसहस्रावरोपितकुशलमूलैर्बुद्धशतसहस्रसंस्तुतैर्मैत्रीपरिभावितकायचित्तैस्तथागतज्ञानावतारणकुशलैर्महाप्रज्ञैः प्रज्ञापारमितागतिं गतैर्बहुलोकधातुशतसहस्रविश्रुतैर्बहुप्राणिकोटीनयुतशतसहस्रसन्तारकैः । तद् यथा । मञ्जुश्रिया च कुमारभूतेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेनावलोकितेश्वरेण च महास्थामप्राप्तेन च सर्वार्थनाम्ना च नित्योद्युक्तेन चानिक्षिप्तधुरेण च रत्नपाणिना च भैषज्यराजेन च भैषज्यसमुद्गतेन च व्यूहराजेन च प्रदानशूरेण च रत्नचन्द्रेण च रत्नप्रभेण च पूर्णचन्द्रेण च महाविक्रामिणा चानन्तविक्रामिणा च

---

① यस लेखमा जहाँ जहाँ यस्तो *चिह्न दिइएको छ, त्यसको अर्थ त्यो अशुद्ध शब्द जस्ताकोतस्तै सारिएको भन्ने हो ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

७.१. वि.सं. ४५६ देखि ४६९ सम्म भारतभ्रमण गरेका[२०] चिनिया यात्री फाहियानले मथुरामा महायानी भिक्षुहरूले प्रज्ञापारमिता र मञ्जुश्रीसँगै अवलोकितेश्वरको पूजा गर्ने गरेको कुरा लेखेका छन् ।[२१] वि.सं. ६८७ देखि ७०१ सम्म भारतभ्रमण गरेका[२२] चिनिया यात्री युआन च्वाङले त्यहाँ अवलोकितेश्वरको पूजा हुने गरेको कुराको चर्चा गरेका छन् ।[२३] भारतमा मुसलमानले आक्रमण गरी बौद्ध धर्म नष्ट नगरेसम्म अवलोकितेश्वरको पूजाआजा ज्यादै चलनचलतीमा थियो ।

८. अब लिच्छविकालका शिलालेखमा भिक्षुसङ्घको चर्चा आएको कुरा लेख्नुपरेको छ। खुलाएर भन्दा [मानदेव]संवत् ३१ (वि.सं. ६६५) वैशाखशुक्लप्रतिपदाको यही शिलालेखमा, [शक]संवत् ५३६ (वि.सं. ६७१) द्वितीयपौषशुक्लपञ्चमीको शिलालेख[२४]मा, [मानदेव]संवत् ४० (वि.सं. ६७४) श्रावणशुक्लपञ्चमीको, यही लेखमा छापिने अर्को शिलालेखमा, धनवज्र वज्राचार्यले [मानदेव]संवत् ४५ (वि.सं. ६७९) ज्येष्ठशुक्ल[२५]को शिलालेखपछि र त्यही सालको आषाढकृष्णद्वादशी[२६]को बीचमा राखेका, मिति फुटिसकेका १० वटा शिलालेखमध्ये

त्रैलोक्यविक्रामिणा च महाप्रतिभानेन च सततसमिताभियुक्तेन च धरणीधरेण चाक्षयमतिना च पद्मश्रिया च नक्षत्रराजेन च मैत्रैयेण च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन सिंहेन च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन ।

(निदानपरिवर्तबाट)

१९. उदाहरणको लागि

एवं मया श्रुतम् । यवएकस्मिन् समये भगवान् राजगृहे विहरति स्म गृध्रकूटे पर्वते महता भिक्षुसंघेन सार्धं महता च बोधिसत्त्वसंघेन । [...] तेन च समयेन आर्यावलोकितेश्वरो बोधिसत्त्वो महासत्त्वो गम्भीरायां प्रज्ञापारमितायां चर्यां चरमाणः एवं व्यवलोकयति स्म । [...] अथायुष्मान् शारिपुत्रो बुद्धानुभावेन आर्यावलोकितेश्वरं बोधिसत्त्वमेतदवोचद् यः कश्चित् कुलपुत्रो गम्भीरायां प्रज्ञापारमितायां चर्यां चर्तुकामः कथं शिक्षितव्यः। एवमुक्ते आर्यावलोकितेश्वरो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः आयुष्मन्तं शारिपुत्रमेतदवोचद् यः कश्चिच्छारिपुत्रः कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा गम्भीरायां प्रज्ञापारमितायां चर्यां चर्तुकामः तेनैवं व्यवलोकितव्यं पञ्च स्कन्धांस्तांश्च स्वभावशून्यान् समनुपश्यति स्म ।

२०. रमेशचन्द्र मजूमदार २०२६/२७: ७०८ ।

२१. जेम्ज लेग [१९४३] २०२८/२९: ४६-४७ ।

२२. भिन्सेन्ट अर्थर स्मिथ [१९६२] २०१७/१८: ३३५-३३६ ।①

२३. स्यामुअल बील [१९४०/४१] २०२६: १ ठेली ६०, १२७, १२८, २१२; २ ठेली १०३, ११६, १७२, १७३, २२४, २२५, २३३ ।

२४. श्यामसुन्दर राजवंशी २०४६: ३४ ।

२५. धनवज्र वज्राचार्य २०३०: ३७८ पृष्ठमा ९३ संख्या ।

२६. ऐजनः ३९८-३९९ पृष्ठमा १०४ संख्या ।

---

① महेशराज पन्त र ऐश्वर्यधर शर्मा २०३४: १५ मा भिन्सेन्ट अर्थर स्मिथको यही कृतिको आधारमा युआन च्वाङको भारतभ्रमणको समय दिँदा ई.सं. ६३०-६४४ हुनुपर्नेमा प्रूफको गल्तीले ई.सं. ६३०-६६४ हुन गएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

चौथो बनाएर राखेको शिलालेख[२७]मा, [मानदेव]संवत् १०३ (वि.सं. ७३७) ज्येष्ठशुक्लसप्तमीको शिलालेख[२८]मा र [मानदेव]संवत् १०३ (वि.सं. ७३७) ज्येष्ठशुक्लत्रयोदशीको शिलालेख[२९]मा भिक्षुसङ्घको चर्चा छ। दोस्रो शिलालेखअनुसार अंशुवर्माले अहिदुंकोट्टनाउँको गाउँ आफूले बनाउन लगाएको राजविहारमा चारै दिशाबाट आएको आर्यभिक्षुसङ्घलाई दिएको कुरा छ, तेस्रो शिलालेखमा महासाङ्घिकभिक्षुसङ्घको कुरा छ त पाँचौँ र छैटौँ शिलालेखअनुसार नरेन्द्रदेवले क्रमशः गुल्लंतङ्ग र पञ्चगर्त भन्ने गाउँ शिवदेवविहारमा चारै दिशाबाट आएको आर्यभिक्षुसङ्घलाई दिएको कुरा छ।[३०]

९. लिच्छविकालका शिलालेखमध्ये भिक्षुणीसङ्घको उल्लेख पहिलोपटक यही शिलालेखमा आएको छ। खुलाएर भन्दा यहाँ भिक्षुणीसङ्घलाई गन्धकुटी दिएको कुरा छ। दोस्रोपटक धनवज्र वज्राचार्यले [मानदेव]संवत् ४५ ज्येष्ठशुक्ल[३१] र [मानदेव]संवत् ४५ आषाढकृष्णद्वादशी[३२]को बीचमा राखेका, मिति नदेखिने १० वटा शिलालेख[३३]मध्ये दोस्रो[३४] बनाएर राखेको शिलालेखमा आएको छ। त्यहाँ चातुर्दिशमहायानप्रतिपन्नार्यभिक्षुणीसङ्घको लागि अक्षयनीवी गरी गूठी राखेको उल्लेख छ। भिक्षुणीसङ्घको तेस्रो उल्लेख त्यसै गरी मिति फुटिसकेको अर्को शिलालेखमा आएको छ। त्यसलाई धनवज्र वज्राचार्यले [मानदेव]संवत् १०३ (वि.सं. ७३७)

---

२७. ऐजनः ३८६ पृष्ठमा ९७ संख्या। यस शिलालेखमा **आर्यसङ्घ** लेखिएको छ, **भिक्षुसङ्घ** लेखिएको नभए पनि [मानदेव]संवत् १०३ (वि.सं. ७३७) ज्येष्ठशुक्लसप्तमीको शिलालेख (ऐजनः ४९६-४९७ पृष्ठमा १३३ संख्या)मा र त्यही साल ज्येष्ठशुक्लत्रयोदशीको शिलालेख (ऐजनः ४९९-५०१ पृष्ठमा १३४ संख्या)मा उही **सङ्घ**लाई एक ठाउँमा **आर्यसङ्घ** (पहिलोको मूलको १० पङ्क्ति, दोस्रोको मूलको ११ पङ्क्ति) र अर्को ठाउँमा **आर्यभिक्षुसङ्घ** (पहिलो र दोस्रोको मूलको ११ पङ्क्ति) लेखिएकोले माथि **आर्यसङ्घ**लाई पनि **भिक्षुसङ्घ**मै गनिएको हो।

२८. ऐजनः ४९६-४९७ पृष्ठमा १३३ संख्या।

२९. ऐजनः ४९९-५०१ पृष्ठमा १३४ संख्या।

३०. चाबहिलको, माघवर्ष काल आषाढशुक्लदशमीको शिलालेखमा **सङ्घ**को कुरा आएको छ। त्यो **सङ्घ** भिक्षु वा भिक्षुणीको के हो भन्ने कुरा शिलालेखबाट खुल्दैन। यस कारण धनवज्र वज्राचार्य (२०३०: ४)ले **भिक्षुसङ्घ** भनी लेखेको ठीक ठहर्दैन। पाटन मङ्गलबजारको शिलालेख (ऐजनः ३८९-३९० पृष्ठमा ९९ संख्या)मा **त्वोत्रसङ्घाय** भन्ने शब्द आएको छ। यस शब्दको अर्थ लाग्दैन तापनि यहाँ **सङ्घ** शब्द आएकोमा शङ्का छैन। धनवज्र वज्राचार्य (ऐजनः ३९०)ले **यो कुनै भिक्षुसङ्घ हो भन्ने देखिन्छ** भनी लेखे पनि **भिक्षुसङ्घ** नै हो भनी ठोकेर भन्न गाह्रो छ।

३१. ऐजनः ३७८ पृष्ठमा ९३ संख्या। यहाँको संवत् **४५** नभई **४४** हो भनी पछि संशोधन भएको छ (नयराज पन्त २०४३: ५४१)।

३२. धनवज्र वज्राचार्य २०३०: ३९८-३९९ पृष्ठमा १०४ संख्या।

३३. ऐजनः ३८० पृष्ठमा ९४ संख्या, ३८२ पृष्ठमा ९५ संख्या, ३८४ पृष्ठमा ९६ संख्या, ३८६ पृष्ठमा ९७ संख्या, ३८७ पृष्ठमा ९८ संख्या, ३८९-३९० पृष्ठमा ९९ संख्या, ३९१ पृष्ठमा १०० संख्या, ३९२ पृष्ठमा १०१ संख्या, ३९४ पृष्ठमा १०२ संख्या, ३९५ पृष्ठमा १०३ संख्या।

३४. ऐजनः ३८२ पृष्ठमा ९५ संख्या।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ज्येष्ठशुक्लत्रयोदशी[३५] र [मानदेव]संवत् ११८ (वि.सं. ७५२) ज्येष्ठशुक्लदशमी[३६]को बीचमा राखेका, मिति नदेखिने ३ वटा शिलालेखमध्ये पहिलो[३७] बनाएर राखेका छन् ।

१०. लिच्छविकालको अर्को एउटा शिलालेखमा पनि गन्धकुटीको उल्लेख आएको छ । भरखरै माथि § ९ मा भिक्षुणीसङ्घको प्रसङ्गमा चर्चा गरिएको, चातुर्विंशमहायानप्रतिपन्नार्यभिक्षुणीसङ्घको उल्लेख भएको शिलालेखमा गन्धकुटीको मर्मतको लागि गूठी राखिएको कुरा छ ।

११. यस शिलालेखमा गूठी राखेको जग्गाको विवरण दिँदा **वर्त्तमानविङ्कृतिकेन मान्या अष्यदश** (मूलको २ पङ्क्ति) भनी लेखिएको छ । यसको उल्था **अहिले चलतीको बीस बीसको हिसाबले मानी अठाइद्वारा** भनी हामीले गरेका छौँ । यस्तै प्रकारले गरिएको मानिकाको नापो [शक]संवत् ४९२ (वि.सं. ६२८) वैशाखशुक्लत्रयोदशीको[३८]मा; [मानदेव]संवत् ३४ (वि.सं. ६६७) प्रथमपौषशुक्लद्वितीयाको[३९]मा; धनवज्र वज्राचार्यले [मानदेव]संवत् ४५ (वि.सं. ६७९) ज्येष्ठशुक्लपछि त्यही साल आषाढकृष्णद्वादशीको बीचमा राखेका, मिति फुटिसकेका १० वटा शिलालेखमध्ये तेस्रो[४०]मा र छैटौँ[४१]मा; धनवज्र वज्राचार्यले [मानदेव]संवत् ५५ (वि.सं. ६८९) आश्विनशुक्लपञ्चमी[४२] र [मानदेव]संवत् ५७ (वि.सं. ६९०) कार्तिकशुक्लद्वितीया[४३]को बीचमा राखेका, मिति फुटिसकेका वा मिति नभएका ४ वटा शिलालेखमध्ये दोस्रो[४४]मा आएको छ । माथि चर्चा गरिएका शिलालेखमध्ये तेस्रोमा त यस शिलालेखमा जस्तै **विंशतिका** मात्र नआई **वर्त्तमान** पनि आएको चाखलाग्दो छ । यसरी यो शिलालेख मानिकाको यस्तो प्रकारको नापोको कुरा भएका ५ वटा शिलालेखमध्ये दोस्रो बन्न गएको छ ।

१२. यस शिलालेखको भाषा कहीँ लिपिबद्ध गर्नेको र कहीँ कुँद्नेको कमजोरीले गर्दा त्यति शुद्ध छैन । सन्धि, लिङ्ग, वचन आदि ठाउँठाउँमा बिग्रिएको छ । यसको उदाहरणको लागि समस्तपदमा **भगवदार्य्यावलोकितेश्वर-मुद्दिश्य** हुनुपर्नेमा **भगवतार्य्यवलोकतश्वरमुद्दिश्य** (मूलको ४ पङ्क्ति) लेखिएकोलाई देखाए मात्र पनि पुग्ला ।

---

३५. ऐजनः ४९९-५०१ पृष्ठमा १३४ संख्या ।

३६. ऐजनः ५०७ पृष्ठमा १३५ संख्या, ५०८ पृष्ठमा १३६ संख्या, ५११ पृष्ठमा १३७ संख्या ।

३७. ऐजनः ५०७ पृष्ठमा १३५ संख्या ।

३८. ऐजनः २०८-२०९ पृष्ठमा ५२ संख्या ।

३९. ऐजनः ३३९-३४० पृष्ठमा ७९ संख्या ।

४०. ऐजनः ३८४-३८५ पृष्ठमा ९६ संख्या ।

४१. ऐजनः ३८९-३९० पृष्ठमा ९९ संख्या ।

४२. ऐजनः ४१९-४२० पृष्ठमा ११० संख्या ।

४३. ऐजनः ४३३-४३४ पृष्ठमा ११५ संख्या ।

४४. ऐजनः ४२६-४२७ पृष्ठमा ११२ संख्या ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यहाँ समास नगर्ने हो भने **भगवन्तमार्य्यावलोकितेश्वरमुद्दिश्य** लेख्नुपर्थ्यो भनी भनिरहनु परोइन । यस शिलालेखको भाषा लेख्नेले विशेषण **भगवद्** शब्दलाई षष्ठ्यन्त मान्दा मान्दै **उद्दिश्य**सँग मिलाउन **आर्य्यावलोकितेश्वर**लाई चाहिँ द्वितीयान्त बनाएकोले गल्ती भएको हो, त्यसमाथि, षष्ठ्यन्त **भगवतः**को विसर्गलोप भएपछि **आर्य्या**को **आ**को ठाउँमा **रा** हुनु हुँदैनथ्यो, **आ** नै रहनुपर्थ्यो, दोहरो सन्धि गर्नु हुँदैनथ्यो । **आर्य्या**को **र्य्या**मा कान्दानी छुटेको र **अवलोकितेश्वर** हुनुपर्नेमा **अवलोकतश्वर** भएको चाहिँ कुँद्नेको गल्ती हो ।

मूलमा राम्रोसँग नदेखिएको अक्षर प्रसङ्गानुरोधले यस्तो ( ) कोष्ठभित्र पढिन्छ ।

यस शिलालेखको फ्याक्सिमिलि तल १६ पृष्ठमा छ ।

मूलपाठ

१. ॐ संवत्[४५] ३० १ वैशाखशुक्लप्रतिपदायाम्प्रियगुरुणा स्थविरसमाधिबलेन[४६] आचार्य्यपाद्याय[४७]-मातापितृपूर्व[४८]क्रमङ्कृत्वा स(र्व)[४९]सत्वानामात्मनश्च पुण्यापचयहेतोः[५०]

२. स्वप्रतिष्ठापितो भगवतरार्य्य[५१]वलोकितगन्धकुटीगृह[५२]कूपकानामुद्दिश्य विजिरगुप्तार्य्य[५३]भिक्षुणीसङ्घे प्रतिपादितः[५४] क्षेत्त्रम्प्रति[५५] विरिवीग्रामपश्चिमप्रदेशे वर्त्तमानविङ्शतिकेन[५६] मान्या अष्यदश

३. भुयो ज्येष्ठ[५७]वाटिग्रामनद्या पश्चिमप्रदेशे च मान्या पञ्चविङ्श १ अतोनि बन्ध[५८] कृतः खण्डफुट्टप्रति-संस्कारोपलेपनेन पञ्चभिर्म्मन्न्या[५९] पुष्पधूपदीपस्तृभिर्म्मन्या[६०] कूफरञ्चा मान्येक[६१] प्रवभिक्षे

४. द्वादश मानिका वै(श)ाख[६२]शुक्लत्रयोदश्या भगवतार्य्यवलोकतश्वर[६३]मुद्दिश्य दश मानिका पूजां कर्त्तव्या[६४] आश्वयुजकृष्णसप्तम्यां[६५] स्थविरसमाधिबलस्य[६६] वर्षवर्द्धनाष्टमानिकाभस्तत्त्रैव[६७] भिक्षुसंघेना[६८] पूजा कृत्वा

---

४५. सम्वत्
४६. °वलेन
४७. आचार्यपाध्याय°
४८. °पूर्व्व°
४९. सर्व्व°
५०. पुण्याय च याचताम्
५१. भगवतरार्या°
५२. °गृष्ट°
५३. °गुप्तार्य°
५४. प्रतिपादित
५५. क्षेत्राम्प्रति
५६. वर्तमानविङशतिकन
५७. भूयोज्ये न्ववाटि°
५८. पञ्च विङशम् अतो निवन्ध
५९. पञ्चभिर्म्मान्या
६०. दीप स्तृभिर्म्मान्या
६१. कूसरञ्चा मान्यैक
६२. वैशाख°
६३. भगवतार्यावलोकितेश्वर°
६४. पूजाँ कर्तव्या
६५. °सप्तम्या
६६. °वलस्य
६७. °मानिकाभिस्तत्रिव
६८. °सङ्घेना

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

५. **भोजनाश्चतुर्भिः कुशलं कृत्वा त्रज्जेन तत्त्रैव[६९] प्रक्षेप्तव्यम् ।।[७०]**

उल्था

१. **ॐ संवत् ३१ वैशाखशुक्लप्रतिपदामा प्यारा गुरु स्थविर समाधिबलले आचार्य, उपाध्याय, आमा, बुबा [मध्ये पहिले नाउँ लिएकोकहाँ] पहिले जाने गरेर सबै प्राणीहरूको र आफ्नो पुण्य बढाउने कारणले**

२. **आफैंले प्रतिष्ठा गरेका भगवान् आर्यावलोकितेश्वर, गन्धकुटी, घर र कुवालाई लख गरेर विजिरगुप्तार्य-भिक्षुणीसङ्घलाई दिनुभयो । खेततर्फ– विरिवी गाउँको पश्चिमपट्टिको ठाउँमा अहिले चलतीको बीसबीसको हिसाबले मानी अठाइद्वारा**

३. **फेरि ज्येष्ठवाटि गाउँको नदीभन्दा पश्चिमपट्टिको ठाउँमा मानीद्वारा पाँच बीस [अर्थात्] १ सयको नियम ठेकियो ।[७१] टुटेफुटेको मर्मत र लिपपोत पाँच मानीद्वारा । फूल, धूप, बत्ती तीन मानीद्वारा । कुवाको डोरी एक मानीद्वारा ।...[७२]**

४. **बाइ मानिका वैशाखशुक्लत्रयोदशीमा भगवान् आर्यावलोकितेश्वरलाई लख गरेर दश मानिकाले पूजा गर्नुपर्छ । आश्विनकृष्णसप्तमीमा स्थविर समाधिबलको वर्षवर्धन अर्थात् जन्मदिनमा आठ मानिकाद्वारा त्यहीं भिक्षुसंघले पूजा गरेर**

५. **भोजन चार जनाले राम्रोसँग गरेर त्रज्जले (?) त्यहीं राख्नुपर्छ ।।**

---

६९. **तत्रैव** । यस **त्रे** [glyph] को त्र अलि अर्कै किसिमको छ । यही पङ्क्तिको °**त्रयोदश्या**°को त्र [glyph] सँग यसलाई दाँज्नू ।

७०. यो पङ्क्ति चारौं पङ्क्तिको **दश मानिका**को माको ठीक मुनिबाट शुरू भई चारौं पङ्क्तिको **स्थविरसमाधिबलस्य**को स्यको ठीक मुनि टुङ्गिएको छ ।

७१. मूल शिलापत्रमा **पञ्चविङ्ग १ अतोनि बन्ध कृतः** छ । **अ** र **श**मा ड्वाट्ट हेर्दा त्यति बिदि फरक नदेखिने हुनाले **श** कुँद्नुपर्नेमा **अ** कुँदिन गएको देखिन्छ । यसै गरी **ता** कुँद्नुपर्नेमा भ्रमवश **तो** कुँदिएको छ । यसैले **पञ्चविङ्ग १ शतानि बन्ध कृतः** हुनुपर्ने ठानी माथि त्यहीअनुसार उल्था गरिएको छ ।

७२. यसपछि मूलमा **प्रवभिक्षे** छ । यस शब्दको अर्थ नबुझ्दा माथि उल्थामा यस्तो ... चिह्न हालिएको हो ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२. साँखु साल्खायेलको शिलालेख

१. वि.सं. २०७० फागुन १७ गते शनिवारको दिन साँखु शहर डुल्न जाँदा साल्खायेल गाःहिटीको पश्चिम परखालमा यस शिलालेखको दोस्रो खण्ड भेट्टिएको हो। पहिलो खण्डचाहिँ वि.सं. २०७१ भदौ ७ गते शनिवारको दिन साँखु शहर डुल्न जाँदा त्यही साल्खायेलमा गाःहिटीको उत्तरपट्टि नारायणमन्दिरमा भेट्टिएको हो । एउटै जलहरी २ खण्डमा टुक्रिएकाले त्यस जलहरीमा कुँदिएको लेखको पनि २ खण्ड बनेको हो ।

२. यस जलहरीमा २ पङ्क्ति लेख छ । पूरा जलहरीको नाप ५०.६ अङ्गुल लम्बा र २६ अङ्गुल चौडा छ । जलहरीको लेखभागको कुल लम्बाइ ४४ अङ्गुल र चौडाइ ६ अङ्गुल छ । लेखभागको पहिलो खण्ड १६.६ अङ्गुल र दोस्रो खण्ड २६.६ अङ्गुल लम्बा छ ।[१] जलहरीको बीच भागमा देवता अड्याउने खाल्टे १२.७ अङ्गुल लम्बा र ८ अङ्गुल चौडा छ । जलहरीको एक चौथाइ भाग फुटेर अहिले हराइसकेको छ ।

३. [मानदेव]संवत् ४० (वि.सं. ६७४) श्रावणशुक्लपञ्चमीको दिन स्थविर समाधिरुचि र सुगतशील मुख्य भएको महासाङ्घिकभिक्षुसङ्घले त्रिपुरविहारलाई कुनै कुरा दान दिई यो शिलालेख राखिएको हो ।

४. पहिलो खण्ड आजभन्दा १०६ वर्षअघि नै सिल्विं लेवि (१९६४/६५ः ११०-११२ पृष्ठमा १७ सङ्ख्या)ले प्रकाशमा ल्याइसकेका हुन् । यसको झण्डै ५० वर्षपछि यही खण्ड रेन्यरो न्योलि (२०१३ः १०४ पृष्ठमा ७५ सङ्ख्या)ले प्रकाशित गरे । यसको १७ वर्षपछि यही खण्ड धनवज्र वज्राचार्य (२०३०ः ५०८-५१० पृष्ठमा १३६ सङ्ख्या)ले र हरिराम जोशी (२०३०ः ५२३-५२५ पृष्ठमा १३९ सङ्ख्या)ले प्रकाशित गरे । यसको १० वर्षपछि फेरि यही खण्ड डिल्लीरमण रेग्मी (२०४०ः १३०-१३१ पृष्ठ, २०४० कः ८१ पृष्ठ, २०४० खः २१९-२२० पृष्ठमा १२९ सङ्ख्या)ले पनि प्रकाशित गरे । यसको ११ वर्षपछि टी.पी. वर्मा र ए. के. सिंह (२०५१ः २१७ पृष्ठमा १४४ सङ्ख्या)ले फेरि यही खण्ड प्रकाशित गरे । यसको २० वर्ष जतिपछि *लावण्य देश* (२०७१ः १, ८)मा पछिल्लो खण्डको मात्र चर्चा भएकोले पहिलो खण्ड त्यसपछि मात्र भेट्टाइएको देखिन्छ ।

५. पहिलो खण्डमा संवत् नपरेकोले यो शिलालेख प्रकाश गर्नेहरूले यसको समय थरी थरी प्रकारले निर्णय गरेका छन् । खुलाएर भन्दा, सिल्विं लेवि (१९६४/६५ः ११०-१११)ले यसको मिति लिपिको आधारमा ईसाको सातौँ शताब्दीको पूर्वार्ध भनी निर्धारण गरेका छन् । रेन्यरो न्योलि (२०१३ः १०४)ले यस शिलालेखलाई अरूहरूभन्दा पछिल्लो कालको भनी कोष्ठमा नरेन्द्रदेवपछिको लेखी अनि प्रश्नचिह्न हालेका छन् । धनवज्र वज्राचार्य (२०३०ः ५०८)ले यसको लिपिबारे केही टिप्पणी गरेका छैनन् र नरेन्द्रदेवपछि र [द्वितीय]

---

१. जलहरीको लेखभागको कुल लम्बाइ ४४ अङ्गुल भए पनि दुवै खण्ड जोड्दा ४३.२ अङ्गुल मात्र आउँछ । बीचमा टुक्रिएको भागले गर्दा ०.८ अङ्गुल फरक पर्न गएको हो ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

शिवदेवको शिलालेखको अगाडि यसलाई राखेकाले उनले पनि रेन्यरो न्योलिले जस्तै यसलाई त्यसै ताकाको ठानेको देखिन्छ ।

हरिराम जोशी (२०३०: ५२३)ले पनि यसलाई नरेन्द्रदेवपछि नै राखेका छन् । तर धनवज्र वज्राचार्यको र उनको रखाइमा के फरक छ भने अघिल्ला (धनवज्र वज्राचार्य २०३०: ५११ पृष्ठमा १३७ सङ्ख्या)ले लगत्तै नरेन्द्रदेवका शिलालेखपछि यसलाई राखेको र यसपछि लगत्तै संवत् १०९ को, राजाको नाउँ फुटिसकेको शिलालेख राखेकोमा पछिल्ला (हरिराम जोशी २०३०: ५२०-५२१ पृष्ठमा १३८ सङ्ख्या)ले चाहिँ नरेन्द्रदेवको शिलालेखपछि संवत् १०९ को, राजाको नाउँ फुटिसकेको शिलालेख राखेपछि मात्र यो शिलालेख राखेका छन् (ऐजन: ५२३-५२४ पृष्ठमा १३९ सङ्ख्या) । **प्रस्तुत शिलालेखको अक्षर साह्रै नै बिग्री सकेकोले अर्थ राम्ररी खुल्न सकेको छैन** भनी हरिराम जोशी (ऐजन: ५२४ पृ.)ले लेखेकाले यति स्पष्ट अक्षर भएको यो शिलालेख हेर्दै नहेरी उनले टिप्पणी गरेको देखिन्छ ।

डिल्लीरमण रेग्मी (२०४०: १३०-१३१)ले यसलाई धनवज्र वज्राचार्यले जस्तै लगत्तै नरेन्द्रदेवका शिलालेखपछि राखेका छन् त टी.पी. वर्मा र ए. के. सिंह (२०५१: २१७)ले चाहिँ नरेन्द्रदेवका शिलालेखपछि र [द्वितीय] शिवदेवका शिलालेखअगाडि मिति फुटिसकेका शिलालेखसँगै राखेका छन् ।

५.१. छोटकरीमा माथिको कण्डिकाको तेरीज खिच्दा, लिपिको आधारमा यस शिलालेखको समयनिर्धारण गर्दा सातौँ शताब्दीको उत्तरार्धदेखि आठौँ शताब्दीको चौथो दशाब्दीसम्मको[२] भनी ठह्याइएको देखिन्छ । यस शिलालेखको मिति भएको खण्ड पाइएकोले यसको मिति वि.सं.मा परिवर्तित गर्दा ६७४ भएकोले सिल्विं लेविको अनुमान बढी मिल्न गएको स्पष्ट हुन्छ ।

६. साँखुमा लिच्छविकालको शिलापत्र भेटिएको खबर र त्यस शिलालेखको अघिल्लो खण्डको फोटो साँखुबाट प्रकाशित *लावण्य सन्देश*मा छापिएको रहेछ । यो कुरा २०७१ भदौ ७ गते शनिवारको दिन साँखु डुल्न जाँदा मात्र हामीले थाहा पायौँ । यसको ४ दिनपछि प्रकाशमान सक्व (२०७१: ३)द्वारा त्यस शिलालेखको पाठ छापियो ।

७. नाला लगनटेलको ढुङ्गेधारामा रहेको जलद्रोणीमा कुँदिएको, [मानदेव]संवत् ११८ (वि.सं. ७५२) ज्येष्ठशुक्लदशमीको, [द्वितीय] शिवदेवको पालाको शिलालेखमा धारा बनाउने ध्रुवशीलको नाउँको अगाडि **हूं**

---

२. नरेन्द्रदेवको शिलालेख [मानदेव]संवत् १०३ (वि.सं. ७३७) ज्येष्ठशुक्लत्रयोदशीसम्मको पाइन्छ ।[①] त्यसपछि [मानदेव]संवत् १०९ (वि.सं. ७४३) वैशाखशुक्लद्वितीयाको शिलालेखमा राजाको नाउँ फुटी **देव** मात्र बाँकी छ ।[②] अनि [मानदेव]संवत् ११८ (वि.सं. ७५२) ज्येष्ठशुक्लदशमीको शिलालेखमा राजाको रूपमा नरेन्द्रदेवका छोरा [द्वितीय] शिवदेव देखिन्छन् ।[③]

---

① धनवज्र वज्राचार्य २०३०: ४९९-५०१ पृष्ठमा १३४ संख्या ।

② ऐजन: ५११ पृष्ठमा १३७ संख्या ।

③ ऐजन: ५१२ पृष्ठमा १३८ संख्या ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

र उनका भाइ अनङ्ग (मूलमा- **अणङ्ग**)शीलको नाउँको अगाडि **हू**[३] तथा साँखुको यस शिलालेखमा **धार्मराजिकामात्य** वीरको नाउँको अगाडि **हु** आएको चाखलाग्दो छ।

८. **धर्मराजिका** वा **धार्मराजिका** शब्दले **स्तूप** बुझाउँछ भनी तज्ज्ञहरू भन्छन्।[४] बुद्धका नाउँमध्ये एउटा **धर्मराज** भएकोले[५] **धर्मराज**बाट निष्पन्न **धर्मराजिका**ले बुद्धको भौतिक अवशेष राखिएको स्तूपलाई बुझाएको देखिन्छ[६]।

८.१. [विक्रम]स[ंवत्] १३६ मा आषाढको १५ दिनमा बुद्धका धातु अर्थात् शरीरका अवशेष प्रतिष्ठापित गरी प्राकृतभाषामा लेखी राखिएको, तक्षशिलामा भेट्टाइएको, बेरेर मुट्ठो पारी राखिएको रजतपत्रमा भएको यस

> **इश दिवसे प्रदिस्तवित भगवतो धतुओ उरसकेण इंतफ्रिअपुत्रण बहलिएण णोअचए नगरे वस्तवेण तेण इमे प्रदिस्तवित भगवतो धतुओ धमरइए तक्षशिलए तणुवए बोधिसत्वगहमि**[७]

अंशको चर्चा यस अवसरमा गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

यस अंशको संस्कृतच्छाया यसरी

> **अस्मिन् दिवसे प्रतिष्ठापिताः भगवतः धातवः औरशकेन इन्तप्रियपुत्रेण बाहलिकेन नवाजये (?) नगरे वास्तव्येन। तेन इमे प्रतिष्ठापिताः भगवतः धातवः धार्मराजिके तक्षशिलके तनुवके बोधिसत्त्वगृहे**[८]

गरिएको छ।

भगवान् बुद्धका धातु अर्थात् शरीरका अवशेष तक्षशिलाको **धमरइ**[९]मा प्रतिष्ठापित गरी राखिएको, प्राकृतभाषाको यस रजतपत्रमा आएको **धमरइ** शब्दको संस्कृत रूप **धर्मराजिका**सँग सम्बद्ध भनी मानिएको छ।[१०]

---

३. धनवज्र वज्राचार्य २०३०: ५१२ पृष्ठमा १३८ संख्या। त्यहाँ **हू अणङ्ग**° हुनुपर्नेमा **हूं अणङ्ग**° हुन गएको छ।

४. उदाहरणको लागि फ्र्याङ्क्लिन एजर्टन २००९/१०: धर्मराजिका।

५. उदाहरणको लागि *अमरकोष* १।१।१३।

६. पीटर्स्बर्गकोषमा **धर्मराजिका** शब्दलाई **धर्म** र **राजिका**को समस्तपद ठानिएको छ, तर बुद्धको एउटा नाउँ **धर्मराज** (पालि- **धम्मराज**)बाट निष्पन्न गर्नु राम्रो हुन्छ भनी ओइगेन हुल्त्स ([१९४२] २०४०/४१: १३९ पृष्ठमा ६ सङ्ख्याको टिप्पणी)ले लेखेको कुराको सम्झना यस प्रसङ्गमा गर्नुपर्छ।

७. स्तेन कोनो [१९७३-१९७४] २०३८/३९: २९५। माथिको पाठ खास गरी दीनेशचन्द्र सरकार २०२१: १३३ अनुसार छ।

८. दीनेशचन्द्र सरकार २०२१: १३३-१३४।

९. मूलमा भएको **धमरइए** कारकविभक्तिक रूप हो (स्तेन कोनो [१९७३-१९७४] २०३८/३९: २८७)।

१०. **धमरइए**मा अगाडि **अग** थपिई **अगधमरइए** रूप तक्षशिलाकै अर्को उत्कीर्ण लेखमा भेट्टाइएको छ भनी स्तेन कोनो ([१९७३-१९७४] २०३८/३९: २८७) ले लेखेका छन्।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

८.२. स्थिरपाल र उनका भाइ वसन्तपालले **धर्मराजिका**को जीर्णोद्धार गरेको कुरा गौडका राजा महीपालको पालाको, [विक्रम]संवत् १०८३ पौष ११ दिनको मिति भएको, सारनाथको शिलालेखमा आएको कुरा पनि यहाँनिर भन्नुपर्छ ।[११]

८.३. नेपालका पुराना अभिलेखमा बौद्ध धर्मको प्रसङ्गमा यदाकदा **धमरे** शब्दको प्रयोग भएको देखिएको छ। यसको उदाहरणको लागि ने.सं. ६०५ (वि.सं. १५४२) वैशाखकृष्णद्वितीयाको, ताडपत्रको लिखतमा **श्रीश्रीश्रीमाहाबुद्धालय श्रीधमरेस**[१२] र *गोपालराजवंशावली* भनी अहिले कहलिएको इतिवृत्तमा **पुन राजविहार धमरेचेत्य भयरिके प्रतिष्ठित९**[१३]तर्फ औँल्याउन सकिन्छ। **धर्मराजिका** बुझाउने प्राकृत **धमरइ**बाट नै **धमरे**को निष्पत्ति हुन्छ भन्ने नबुझ्दा *गोपालराजवंशावली*मा आएको **धमरेचेत्य**को अर्थ त्यो वंशावली समग्र छपाउनेमध्ये कसैले **धर्मचैत्य**[१४], कसैले **धमरे चैत्य**[१५] मात्र लेखेको र कसैले **धर्मदेवचैत्य**[१६] भनी गरेका छन्।

८.४. धर्मराजिकाको अर्थ **स्तूप** र **अमात्य**को अर्थ **मन्त्री** भएकोले **धर्मराजिकामात्य** यस पदले **स्तूपसम्बन्धी रेखदेख गर्ने मन्त्री** बुझाउनुपर्छ। मौर्य सम्राट् अशोकले धर्मसम्बन्धी व्यवस्था मिलाउन **धर्ममहामात्र** भनिने अधिकारी नियुक्त गरे[१७] जस्तै बौद्ध धर्ममा भौतिक रूपमा स्तूपको ठूलो ठाउँ भएकोले राजकाजमा बौद्ध धर्मसम्बन्धी सबै कुराको जिम्मेवारी लिने मन्त्रीलाई **धर्मराजिकामात्य** शब्दले बुझाएको हो कि जस्तो लाग्छ।

९. बुद्धको निर्वाण भएको १०० वर्षपछि भएको दोस्रो सङ्गीतिमा भिक्षुहरूमा आचारसम्बन्धी विवाद उठ्दा बौद्ध धर्मका अनुयायीहरू २ फ्याँकमा बाँडिए। छोटकरीमा भन्दा, विनयका नियममा धेरै भिक्षुहरूले परिवर्तन गर्न खोजेकाले र थोरै भिक्षुहरूले चाहिँ पुरानै नियममा अडिग रहनुपर्छ भनेकाले धेरै भिक्षुहरू छुट्टिएर जाँदा पुरानै नियमअनुसार चल्नेहरूको सम्प्रदाय **स्थविरवाद** र सङ्ख्यामा धेरै भएकाले परिवर्तनवादीहरूको चाहिँ **महासाङ्घिक** भनी कहलायो।[१८] साँखुको यस शिलालेखमा **महासाङ्घिकभिक्षुसङ्घ**को उल्लेख परेकोले र लिच्छविकालका बौद्ध विहारहरूमा अंशुवर्माले नाउँ काढेका ४ वटा विहार[१९]मध्ये पहिलो गुंविहार साँखुमै

---

११. धनवज्र वज्राचार्य २०१९: ७८-७९।

१२. महेशराज पन्त २०६०: ६-७ पृष्ठमा ६ सङ्ख्या, मूलको १ पङ्क्ति।

१३. धनवज्र वज्राचार्य र कमलप्रकाश मल्ल २०४२: २९ पृष्ठमा मूल २१ क पत्रको ३ पङ्क्ति। माथि पाठ दिँदा मूलसँग रुजू गरेर दिइएको छ।

१४. नरहरिनाथ २०१६: २७।

१५. धनवज्र वज्राचार्य र कमलप्रकाश मल्ल २०४२: ७७।

१६. ऐजन: १२४।

१७. ऐजन २०३०: ५०९।

१८. उदाहरणको लागि हिराकावा अकिरा [२०४६/४७] २०४९/५०: ७९-८२ हेर्नू।

१९. धनवज्र वज्राचार्य २०३०: ३२०-३२१ पृष्ठमा ७७ संख्या।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

भएकोले[२०] र यो नाउँ किरातपरिवारको भाषाबाट राखिएकोले यस भेकमा बौद्ध धर्मको प्रवेश निकै पहिले भइसकेको देखिन्छ।

९.१. चिनिया यात्री इ-चिङ वि.सं. ७२८ मा भारत आउँदा त्यहाँ **थेरवाद, सर्वास्तिवाद** र **सम्मतीय** सम्प्रदाय जस्तै **महासाङ्घिक** सम्प्रदाय पनि मौलाउँदै गइरहेको अवस्थामा थियो; पछि पछिल्ला तीन सम्प्रदाय क्रमशः महायानमा समाहित भए[२१] भन्ने धारणा बौद्ध धर्मका ऐतिहासिकहरूको भए पनि ने.सं. ५७४ (वि.सं. १५११) भाद्रशुक्लषष्ठीको, ठमेलको एउटा लिखतमा **महासाङ्घिक**को सन्दर्भ आएको कुरा पनि यस प्रसङ्गमा उल्लेखनीय छ। कुरा के हो भने **थंविहारि** अर्थात् **थंबहिल = काठमाडौँभगवान्‌बहालका महासाङ्घिक ब्रह्मचारी श्रीहृदयभद्र थरपाज्यू** अर्थात् **स्थविर** (मूलमा- **श्रीथंविहारिगृहाद्धिवाशिन महासंगीकब्रह्मचर्ज्य श्रीहृदयभद्र थरपाजु**)[२२]लाई मानिगल्कको दक्षिणविहारका प्रधानमहापात्र जयतले आफ्नो हकभोगको ६ रोपनी खेत बेचेकाले आफूलाई **महासाङ्घिक** भन्नेहरू वि.सं. १५११ सम्म पनि थिए भन्ने देखिन गएको छ। थंबहिलसँग गाँसिएका[२३] अतीश दीपंकर श्रीज्ञान महासाङ्घिक सम्प्रदायमा दीक्षित[२४] भएको कुराको सम्झना पनि यस प्रसङ्गमा हुन्छ।

१०. पूर्वसूरिहरूले छपाएको पाठ र हामीले पढेको पाठ फ्याक्सिमिलिसँग दाँजी हेर्न सजिलो होओस् भनी त्यस पाठसँग हाम्रो पाठ जहाँ जहाँ बाझ्छ, त्यो टिप्पणीमा खुलाइएको छ।

---

२०. ऐजनः ३२३।

२१. उदाहरणको लागि हिराकावा अकिरा [२०४६/४७] २०४९/५०: ७-८ हेर्नू।

२२. भागवत नर्सिंह* प्रधान २०७०: २३ मा छापिएको पाठलाई त्यहीँ दिइएको फ्याक्सिमिलिसँग रुजू गरी माथि पाठ दिइएको छ।

२३. अलका चट्टोपाध्याय २०२३: ३२२, ३२४, ४२६।

२४. ऐजनः ६९, ७७।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यस शिलालेखको फ्याक्सिमिलि तल १७ पृष्ठमा छ ।

मूलपाठ

१. ॐ देय[२५]धर्मोयं श्रीधार्म[२६]राजिकामात्य हु वीर[२७]कारिततृपुरविहारे[२८] स्थविरसमाधिरुचि-सुगतशीलप्रमुखार्यमहा[२९]-

२. सांघिकभिक्षुसंघस्य संवत् ४० श्राशुदि ५ ।।

उल्था

ॐ यो निष्क्रम दान[३०] श्रीधार्मराजिकामात्य वीरले बनाउन लगाएको त्रिपुरविहारमा स्थविर समाधिरुचि र सुगतशील मुख्य भएको, आर्यमहासाङ्घिकभिक्षुसङ्घको हो । संवत् ४० श्रावणशुदि ५ ।

---

२५. सिल्विं लेवि, रेन्यरो न्योलि, धनवज्र वज्राचार्य, हरिराम जोशी, डिल्लीरमण रेग्मी– **देय°** ।

२६. डिल्लीरमण रेग्मी– **श्रीधर्म°**, टी.पी. वर्मा र ए.के. सिंह– **श्रीधर्म्म°** ।

२७. सिल्विं लेवि, रेन्यरो न्योलि– **°राजिकामात्यसु...**, धनवज्र वज्राचार्य– **°राजिकामात्य...**, डिल्लीरमण रेग्मी– **°राजिकामात्ये षु...**, टी.पी. वर्मा र ए.के. सिंह– **°राजिकामात्यभृ...**, प्रकाशमान सक्व– **°राजिकामात्य ... चीर°** ।

२८. प्रकाशमान सक्व– **°विहारयू** ।

२९. प्रकाशमान सक्व– **°प्रमुखस्य महा°** ।

३०. **देयधर्म**को यस अर्थको लागि सिल्विं लेवि १९६४/६५: ११२ पृष्ठमा ४ संख्याको टिप्पणी हेर्नू ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पाटन हःखागल्लीको गणेशस्थान र त्यहाँ रहेको शिलालेख

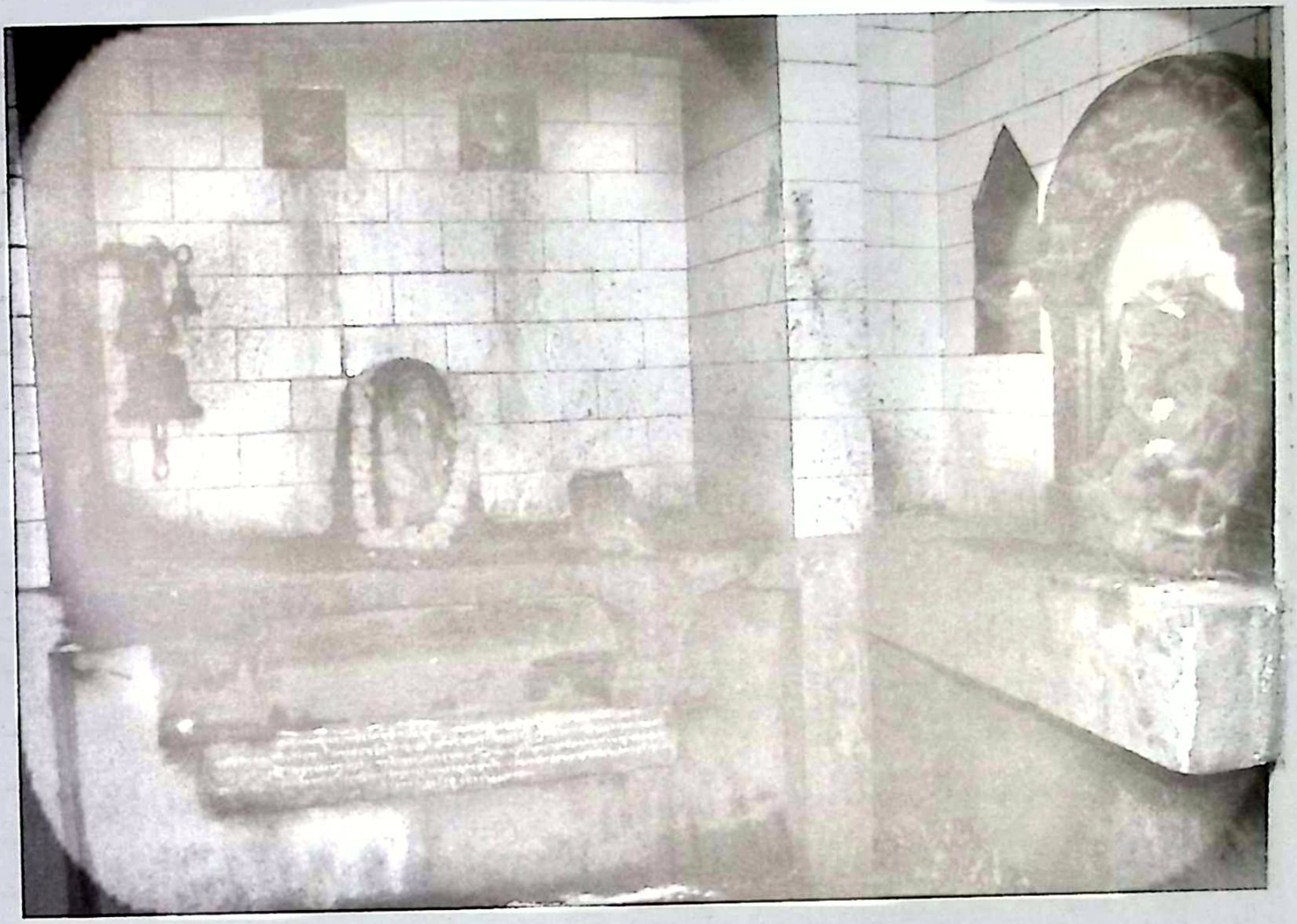

साँखु साल्खायेलको शिलालेख

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

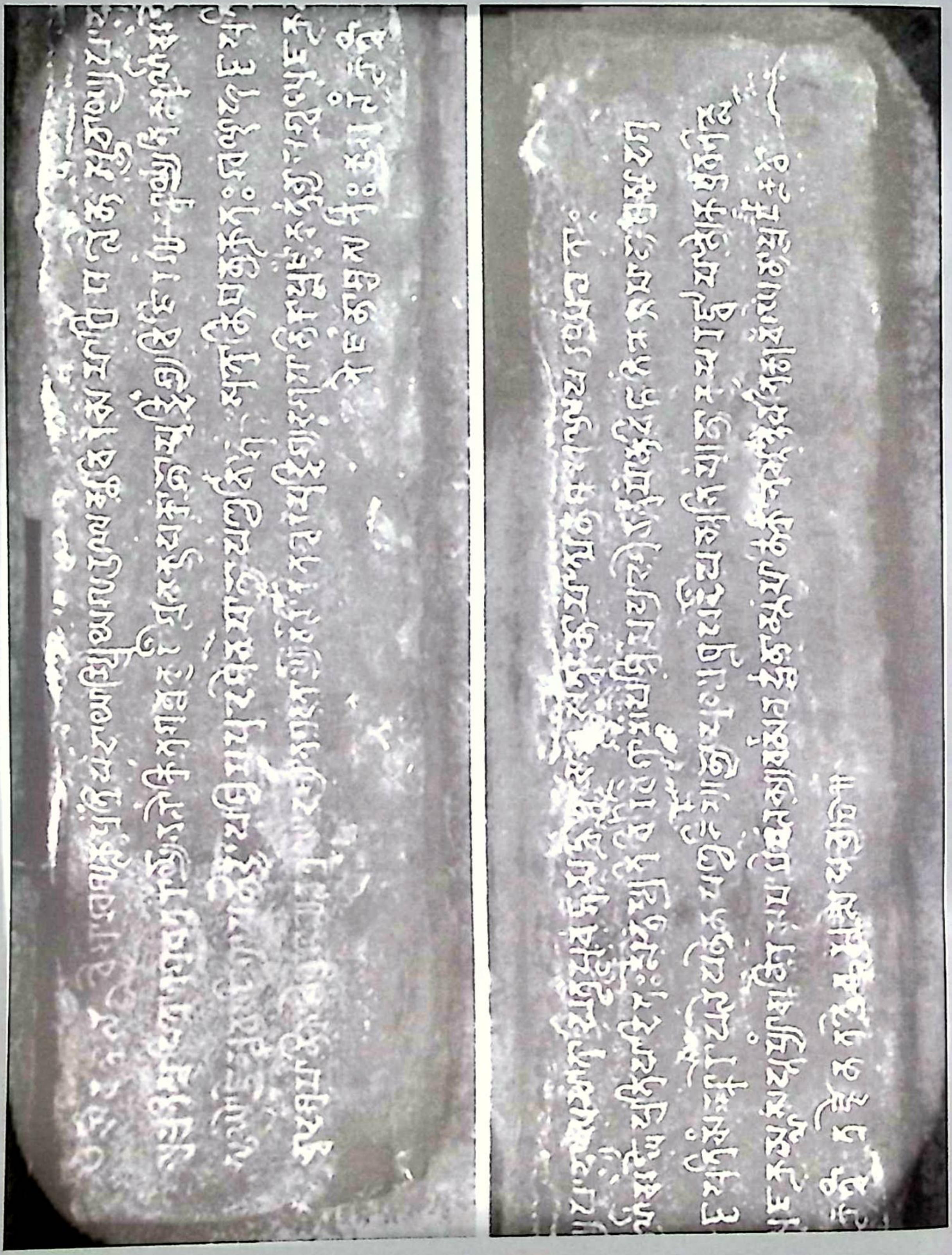

[मानदेव] संवत् ३१ (वि.सं. ६६५) वैशाखशुक्लप्रतिपदाको शिलालेखको फ्याक्सिमिलि

यस शिलालेखको पाठ माथि ७ पृष्ठमा छ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

[मानदेव]संवत् ४० (वि.सं. ६७४) श्रावणशुक्लपञ्चमीको शिलालेखको फ्याक्सिमिलि

यस शिलालेखको पाठ माथि १४ पृष्ठमा छ ।

१.
२.

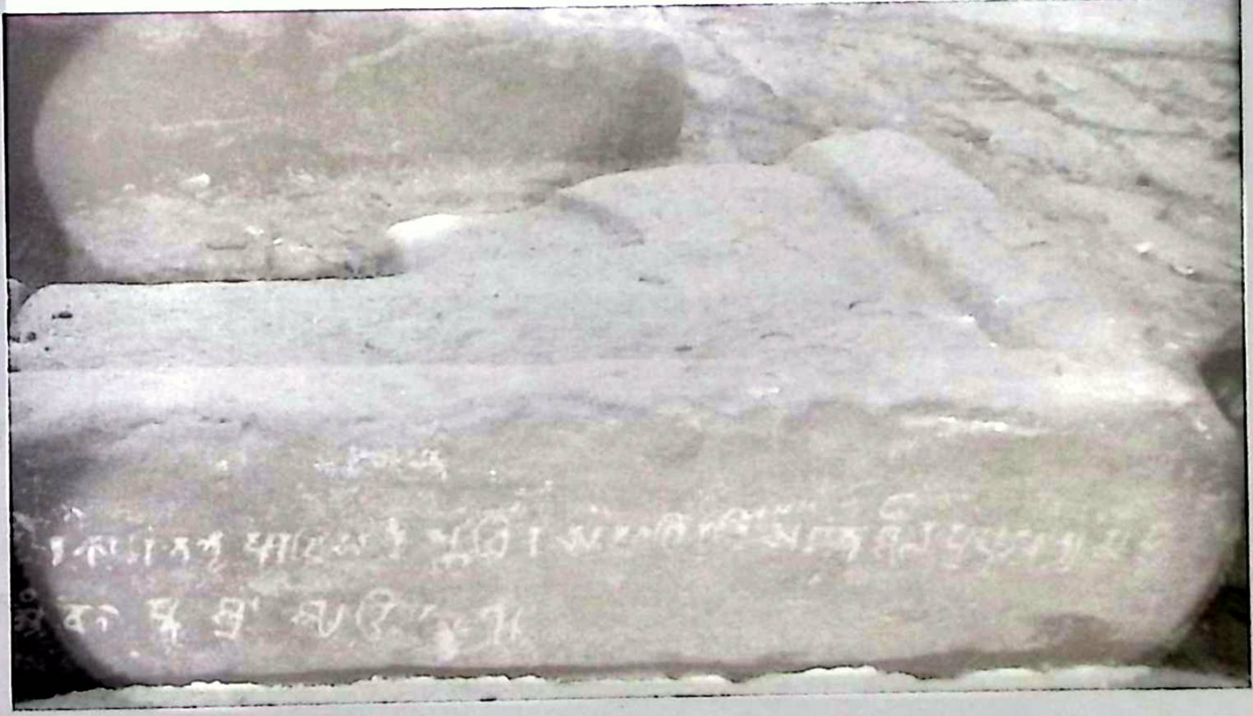

१.
२.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यो लेख तयार पार्दा काम लिइएका साधनको तालिका

अमरकोष

= अमरसिंह हेर्नू ।

अमरसिंह *अमरकोष*

= ई.सं. २००० (वि.सं. २०५७) मा दिल्लीबाट मोतीलाल बनारसीदासद्वारा प्रकाशित, महेशराज पन्तको *जातरूप'ज् कमृएन्टरि अन् दि अमरकोष* (*अमरकोष*मा जातरूपको टीका) १ भाग ।

अलका चट्टोपाध्याय २०२३

= ई.सं. १९६७ (वि.सं. २०२३) मा कलकत्ताबाट अलका चट्टोपाध्यायद्वारा प्रकाशित, उनैको *अतीश यान्ड् टिबेट्* (अतीश र भोट) ।

इमिल सेनार १९३९

= ई.सं. १८८२ (वि.सं. १९३९) मा प्यारिसबाट इम्प्रिमेरि नासिओनलद्वारा प्रकाशित, इमिल सेनारद्वारा सम्पादित *ल महावस्तु* (*महावस्तु*) ३ ठेली १ भाग ।

ऊजेन बर्नूफ १९०९

= ई.सं. १८५२ (वि.सं. १९०९) मा प्यारिसबाट इम्प्रिमेरि नासिओनलद्वारा प्रकाशित, ऊजेन बर्नूफको *ल लोतस् दे ला बौँ ल्व* (*सद्धर्मपुण्डरीक*) ।

ओइगेन हुल्त्स [१९४२] २०४०/४१

= ई.सं. १८८५ (वि.सं. १९४२) मा बम्बेबाट बम्बे एड्युकेशन ससाइइटिंज़ प्रेसद्वारा प्रकाशित *दि इन्डिअन् यान्टिक्वरि* (भारतीय प्रत्नतत्त्व) १४ ठेलीका १३९-१४० पृष्ठमा छापिएको, ओइगेन हुल्त्सको *द सार्नाथ् इन्स्क्रिप्शन् अफ् महीपाल* (सारनाथको, महीपालको उत्कीर्ण लेख) ।

ई.सं. १९८४ (वि.सं. २०४०/४१) मा दिल्लीबाट स्वाति पब्लिकेशन्ज़द्वारा फेरि प्रकाशित ।

ओत्तो ब्योत्लिङ्क र रूदोल्फ रोथ १९१८

= ई.सं. १८६१ (वि.सं. १९१८) मा सेन्ट पीटर्स्बर्गबाट बूखड्रुकेराइ देर कैजेर्लिषेन आकादेमी देर विस्सेंन्शफ्त्एनद्वारा प्रकाशित, ओत्तो ब्योत्लिङ्क र रूदोल्फ रोथको *सन्स्क्रित्-वोर्तेर्बूख्* (संस्कृत-कोष) ३ भाग ।

गुणकारण्डव्यूह

= वि.सं. २०५३ मा ललितपुरबाट नागार्जुन बौद्धअध्ययनसंस्थानद्वारा प्रकाशित, जोगमुनि बज्राचार्य*द्वारा अनूदित, मीन बहादुर शाक्यद्वारा सम्पादित *आर्य गुणकारण्डव्यूह सूत्र* ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

जेम्ज़ लेग [१९४३] २०२८/२९

= ई.सं. १८८६ (वि.सं. १९४३) मा अक्स्फर्डबाट अक्स्फर्ड यूनिभर्सिटि प्रेसद्वारा प्रकाशित, जेम्ज़ लेगको *अ रेकर्ड अफ् बुडिस्टिक् किङ्डम्ज़्, बीइङ् यान् अकाउन्ट् बाइ द चाइनीज़् मङ्क् फा-हिएन् अफ् हिज़् ट्र्याभ्ल्ज़् इन् इन्डिअ यान्ड् सीलोन् (ए.डी. ३९९-४१४) इन् सर्च् अफ् द बुड्इस्ट् बुक्स् अफ् डिसिप्लिन्* (विनयसम्बन्धी बौद्ध पुस्तकहरूको खोजीमा चिनिया भिक्षु फ़ाहिएनले गरेको भारत र लङ्काको यात्रा (ई.सं. ३९९-४१४)को बयान भएको, बौद्ध राज्यहरूको विवरण)।

दिल्लीबाट अरइअन्टल पब्लिशर्ज़द्वारा ई.सं. १९७२ (वि.सं. २०२८/२९)मा प्रकाशित दोस्रो भारतीय आवृत्ति।

टी.पी. वर्मा र ए.के. सिंह २०५१

= ई.सं. १९९४ (वि.सं. २०५१) मा नयाँ दिल्लीबाट रमानन्दविद्याभवनद्वारा प्रकाशित, टी.पी. वर्मा र ए.के. सिंहको *अ कर्पस् अफ् द लिच्छवि इन्स्क्रिप्शन्ज़् अफ् नेपाल्* (नेपालका लिच्छवि उत्कीर्ण लेखको सङ्ग्रह)।

डिल्लीरमण रेग्मी २०४०

= ई.सं. १९८३ (वि.सं. २०४०) मा नयाँ दिल्लीबाट अभिनव पब्लिकेशन्ज़द्वारा प्रकाशित, डिल्लीरमण रेग्मीको *इन्स्क्रिप्शन्ज़् अफ् एन्शन्ट् नेपाल्* (प्राचीन नेपालका उत्कीर्ण लेख) १ भाग।

डिल्लीरमण रेग्मी २०४० क

= ई.सं. १९८३ (वि.सं. २०४०) मा नयाँ दिल्लीबाट अभिनव पब्लिकेशन्ज़द्वारा प्रकाशित, डिल्लीरमण रेग्मीको *इन्स्क्रिप्शन्ज़् अफ् एन्शन्ट् नेपाल्* २ भाग।

डिल्लीरमण रेग्मी २०४० ख

= ई.सं. १९८३ (वि.सं. २०४०) मा नयाँ दिल्लीबाट अभिनव पब्लिकेशन्ज़द्वारा प्रकाशित, डिल्लीरमण रेग्मीको *इन्स्क्रिप्शन्ज़् अफ् एन्शन्ट् नेपाल्* ३ भाग।

दीनेशचन्द्र सरकार २०२१

= ई.सं. १९६५ (वि.सं. २०२१) मा कलकत्ताबाट कलकत्ताविश्वविद्यालयद्वारा प्रकाशित, दीनेशचन्द्र सरकारको *सिलेक्ट् इन्स्क्रिप्शन्ज़् बेरइङ् अन् इन्डिअन् हिस्टरि यान्ड् सिभ्लिलाइज़ेशन्* (भारतीय इतिहास र लोकयात्रासँग सम्बद्ध छनौट अभिलेख) १ भाग २ संस्करण।

धनवज्र वज्राचार्य २०१९

= वि.सं. २०१९ मा ललितपुरबाट जगदम्बा-प्रकाशनद्वारा प्रकाशित; धनवज्र वज्राचार्य प्रधान सम्पादक र रामजी तेवारी, देवीप्रसाद भण्डारी, भोलानाथ पौडेल, शङ्करमान राजवंशी, गौतमवज्र वज्राचार्य, महेशराज पन्त र नयनाथ पौडेल सम्पादक भई तयार गरिएको *इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय* ।

धनवज्र वज्राचार्य २०३०

= वि.सं. २०३० मा काठमाडौँबाट त्रिभुवनविश्वविद्यालयको नेपाल र एशियाली अध्ययनसंस्थानद्वारा प्रकाशित, धनवज्र वज्राचार्यको *लिच्छविकालका अभिलेख* ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

धनवज्र वज्राचार्य र कमलप्रकाश मल्ल २०४२

= ई.सं. १९८५ (वि.सं. २०४२) मा वीस्बादनबाट फ्रन्त्स श्ताइनर फेर्लागद्वारा प्रकाशित, धनवज्र वज्राचार्य र कमलप्रकाश मल्लको द *गोपालराजवंशावली* (*गोपालराजवंशावली*) ।

नयराज पन्त २०४३

= वि.सं. २०४३ मा काठमाडौँबाट नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित, नयराज पन्तको *लिच्छविसंवत्को निर्णय* ।

यसमा सहायक देवीप्रसाद भण्डारी र केशवचन्द्र न्यौपाने ।

नरहरिनाथ २०१६

= वि.सं. २०१६ मा काठमाडौँबाट हिमवत्संस्कृतिसञ्चालकसमितिद्वारा प्रकाशित *हिमवत्संस्कृति* १ अङ्कका ९-३४ पृष्ठमा छापिएको, नरहरिनाथको *गोपाल-वंशावली (५७१ वर्ष अघि लेखियेको इतिहास)* ।

पीटर्स्बर्गकोष

= ओत्तो ब्योत्लिङ्क र रूदोल्फ रोथ १९१८ हेर्नू ।

प्रकाशमान सक्व २०७१

= वि.सं. २०७१।५।११।४ मा काठमाडौँबाट अर्थपिथनाद्वारा प्रकाशित *सन्ध्या टाइम्स* १९ वर्ष २५२ अङ्कको ३ पृष्ठमा छापिएको, प्रकाशमान सक्वको *सक्वया छगू पुलांगु विहारय् लूगु ल्वहंपौ* (साँखुको एउटा पुरानो विहारमा भेटिएको शिलापत्र) ।

प्रज्ञापारमिताहृदयसूत्र

= वि.सं. २०६७ मा काठमाडौँबाट श्रीभास्करदेवसंस्कारितकेशचन्द्रकृतपारावत्*महाविहारसंरक्षणसमाजद्वारा प्रकाशित *प्रज्ञापारमिताहृदयसूत्रम् (विस्तरमातृका)* ।

वि.सं. २०७० मा ललितपुरबाट नागार्जुनबौद्धअध्ययनसंस्थानद्वारा प्रकाशित, मिलन शाक्यद्वारा अनूदित, वज्रराज शाक्यद्वारा सम्पादित मूल संस्कृतसहितको *प्रज्ञापारमिता हृदयसूत्र (विस्तर मातृका)* ।

फ्याङ्क्लिन एजर्टन २००९/१०

= ई.सं. १९५३ (वि.सं. २००९/१०) मा न्यू हेभ्न्बाट येल यूनिभर्सिटि प्रेसद्वारा प्रकाशित, फ्याङ्क्लिन एजर्टनको *बुड्इस्ट् हाइब्रिड् स्यान्स्क्रिट् ग्र्याम्अर् यान्ड् डिक्शन्अरि* (बौद्ध सङ्कर संस्कृतको व्याकरण र कोष) २ ठेली = *डिक्शन्अरि* ।

बिनय*तोष भट्टाचार्य्य २०२४

= ई.सं. १९६८ (वि.सं. २०२४) मा कलकत्ताबाट फर्मा के. एल. मुखोपाध्यायद्वारा प्रकाशित, बिनय*तोष भट्टाचार्यको *दि इन्डिअन् बुड्इस्ट् आइकन्अग्रफि* (भारतीय बौद्ध प्रतिमालक्षण) २ संस्करणमा सानातिना सुधार गरी फेरि छापिएको ।

भागवत नर्सिंह* प्रधान २०७०

= वि.सं. २०७० मा काठमाडौँबाट भागवत नर्सिंह* प्रधानद्वारा प्रकाशित, उनैको *थं वहिल विक्रमशील महाविहारसंग सम्बन्धित* अप्रकाशित मध्यकालका ताडपत्रहरु* ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

भिन्सेन्ट अर्थर स्मिथ [१९६२] २०१७/१८

= ई.सं. १९०५ (वि.सं. १९६२)मा लन्डनबाट रइअल एशियाटिक ससाइइटिद्वारा प्रकाशित, थोमस वाटर्ज़को *अन् युआन् च्वाङ्ज़् ट्र्याभ्ल्ज़् इन् इन्डिअ* (युआन च्वाङको भारतभ्रमणको विषयमा) २ ठेलीका ३२९-३४४ पृष्ठमा छापिएको, भिन्सेन्ट अर्थर स्मिथको *दि इटिनेररि अफ् युआन्-च्वाङ्* (युआन-च्वाङको यात्रातालिका)। ई.सं. १९६१ (वि.सं. २०१७/१८) मा दिल्लीबाट मुन्शीराम मनोहरलालद्वारा फेरि प्रकाशित।

महेशराज पन्त २०६०

= वि.सं. २०६० मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १०८ पूर्णाङ्कका १-१५ पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको *वि.सं. १५३६ देखि १५५६ सम्मका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका १४ वटा लिखतपत्र*।

महेशराज पन्त र ऐश्वर्यधर शर्मा २०३४

= ई.सं. १९७७ (वि.सं. २०३४) मा काठमाडौँबाट नेपाल रिसर्च सेन्टरद्वारा प्रकाशित, महेशराज पन्त र ऐश्वर्यधर शर्माको द टू *अर्लिएस्ट् कपर्-प्लेट् इन्स्क्रिप्शन्ज़् फ्रम् नेपाल्* (नेपालका दुइवटा सबभन्दा पुराना ताम्रपत्र)।

रमेशचन्द्र मजूमदार २०२६/२७

= ई.सं. १९७० (वि.सं. २०२६/२७) मा बम्बईबाट भारतीय विद्याभवनद्वारा प्रकाशित, रमेशचन्द्र मजूमदार प्रधान सम्पादक र ए.डी पुसाल्कर र ए.के. मजूमदार सहायक सम्पादक भई तयार गरिएको द *हिस्टरि यान्ड् कल्चर् अफ् दि इन्डिअन्* पीप्ल् (भारतीय जनताको इतिहास र संस्कृति) ३ ठेली अर्थात् द *क्ल्यासिक्ल् एज्* (आर्षयुग) ३ संस्करण।

रेन्यरो न्योलि २०१३

= ई.सं. १९५६ (वि.सं. २०१३) मा रोमबाट ईसुतीतूतो ईताल्याह्नो पेर ईल मेद्यो एद एस्त्रेमो ओर्येन्तेद्वारा प्रकाशित, रेन्यरो न्योलिको *नेपालीज़् इन्स्क्रिप्शन्ज़् इन् गुप्त क्यारक्टर्ज़्* (नेपालका गुप्ताक्षरी अभिलेख) १-२ भाग।

लावण्य सन्देश २०७१

= वि.सं. २०७१।४।५।२-५।११।१ मा साँखुबाट पवनलाल श्रेष्ठद्वारा प्रकाशित *लावण्य सन्देश* ४ वर्ष ६ अङ्कका १, ८ पृष्ठमा प्रकाशित *साँखुमा लिच्छवीकालीन* शिलापत्र भेटियो* ।

X श्यामसुन्दर राजवंशी २०४६

= ई.सं. १९९० (वि.सं. २०४६) मा ललितपुरबाट दीपकराम जोशीद्वारा प्रकाशित *रोलम्ब* १० वर्ष १ अङ्कको नेपाली खण्डको ३४ पृष्ठमा छापिएको, श्यामसुन्दर राजवंशीको *गोकर्णमा प्राप्त अंशुवर्माको अप्रकाशित लिच्छवी* अभिलेख* ।

श्याम सुन्दर राजवंशी २०५४

= ई.सं. १९९८ (वि.सं. २०५४) मा ललितपुरबाट हरिराम जोशीद्वारा प्रकाशित *रोलम्ब* १८ वर्ष १ अङ्कको नेपाली खण्डका २६-२८ पृष्ठमा छापिएको, श्यामसुन्दर राजवंशीको *ललितपुरका अरू दुई प्राचीन अभिलेखहरू*।

सद्धर्मपुण्डरीक

= वि.सं. २०२३ मा पटनाबाट बिहार*राष्ट्रभाषापरिषद्‌द्वारा प्रकाशित, मूल संस्कृतसहित राममोहन दासद्वारा हिन्दीमा अनूदित *सद्धर्मपुण्डरीक*।

X लिच्छविकालीन • शिलालेख फेला परिमो २०५४ वि.सं. २०५४।१२।१२।४ काठमाडौँबाट गोरखापत्र-संस्थानद्वारा प्रकाशित गोरखापत्र ९७ वर्ष ३५४ अङ्कको १ पृष्ठमा छापिएको

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

वि.सं. २०४७ मा ललितपुरबाट लोटस रिसर्च सेन्टरद्वारा प्रकाशित, मूल संस्कृतसहित सद्धर्मराज वज्राचार्यद्वारा नेवारीमा अनूदित, आशाकाजी वज्राचार्यद्वारा संशोधित *सद्धर्मपुण्डरीक वैपुल्यसूत्रम्* ।
*सद्धर्मपुण्डरीक*बाट माथि पाठ सार्दा ऊजेन बर्नूफ १९०९ बाट पनि काम लिइएको छ ।

सिल्विं लेवि १९६४/६५

= ई.सं. १९०८ (वि.सं. १९६४/६५) मा प्यारिसबाट एर्नेस्त लरूद्वारा प्रकाशित, सिल्विं लेविको *ल नेपाल्, एत्यूद् ईस्तोरीक् दाँ न्चायोम् आँदू* (नेपाल– एउटा हिन्दू राज्यको इतिहासको परिशीलन) ३ ठेली ।

स्तेन कोनो [१९७३-१९७४] २०३८/३९

= ई.सं. १९१७-१९१८ (वि.सं. १९७३-१९७४)मा कलकत्ताबाट सुपरइन्टेन्डन्ट अफ गभ्अर्न्मन्ट प्रिन्ट्इङ्द्वारा प्रकाशित *इपिग्रफिय इन्डिक* (भारतीय उत्कीर्णलेखसङ्ग्रह) १४ ठेलीका २८४-२९५ पृष्ठमा छापिएको, स्तेन कोनोको *तक्सिला इन्स्क्रिप्शन् अफ् द यर् १३६* (संवत् १३६ को, तक्षशिलाको उत्कीर्ण लेख) ।
यो ठेली ई.सं. १९८२ (वि.सं. २०३८/३९)मा नयाँ दिल्लीबाट आर्कीअलज्इक्ल सर्भे अफ इन्डिअद्वारा फेरि प्रकाशित ।

स्यामुअल बील [१९४०/४१] २०२६

= ई.सं. १८८४ (वि.सं. १९४०/४१)मा लन्डनबाट त्र्युब्नर यान्ड कम्पनिद्वारा प्रकाशित, स्यामुअल बीलको *सि-यु-कि. बुड्इस्ट् रेक्अर्ड्ज् अफ् द वेस्ट्अर्न् वर्ल्ड, ट्रान्स्लेट्इड् फ्रम् द चाइनीज् अफ् हुएन् सिआङ् (ए.डी. ६२९)* (*सि-यु-कि* [अर्थात्] हुएन सिआङ (ई.सं. ६२९)को चिनिया भाषाबाट उल्था गरिएको, पश्चिमी विश्वका बौद्ध विवरण) १-२ ठेली ।
दिल्लीबाट अर्इअन्टल बुक्स रीप्रिन्ट कर्पोरेशनद्वारा ई.सं. १९६९ (वि.सं. २०२६)मा फेरि प्रकाशित ।

हरिराम जोशी २०३०

= वि.सं. २०३० मा काठमाडौँबाट नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित, हरिराम जोशीको *नेपालको प्राचीन अभिलेख* ।

हिराकावा अकिरा [२०४६/४७] २०४९/५०

= ई.सं. १९९० (२०४६/४७) मा हवाइबाट यूनिभर्सिटि अफ् हवाइ प्रेसद्वारा प्रकाशित, पल ग्रोनरद्वारा अनूदित र सम्पादित, हिराकावा अकिराको *अ हिस्टरि अफ् इन्डिअन् बुड्इज्म्, फ्रम् शाक्यमुनि टु अर्लि महायान* (भारतीय बौद्ध धर्मको इतिहास, शाक्यमुनिदेखि उठानको महायानसम्म) ।
ई.सं. १९९३ (२०४९/५०) मा दिल्लीबाट मोतीलाल बनारसीदासद्वारा फेरि प्रकाशित ।

हेमन्त राणा र धनवज्र वज्राचार्य २०२९

= वि.सं. २०२९ मा काठमाडौँबाट त्रिभुवनविश्वविद्यालयको नेपाल र एशियाली अध्ययनसंस्थानद्वारा प्रकाशित, हेमन्त राणा र धनवज्र वज्राचार्यको *टिस्टुङ्ग-चितलाङभेकको ऐतिहासिक सामग्री* ।

हेमराज शाक्य २०२६

= वि.सं. २०२६ मा ललितपुरबाट करुणाप्रकाशनद्वारा प्रकाशित, हेमराज शाक्यद्वारा सम्पादित, आशाराम शाक्यद्वारा अनूदित *अभिलेख-प्रकाश* ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ने.सं. ७७७ (वि.सं. १७१४) आश्विनशुक्लएकादशीको एउटा लिखत

-महेशराज पन्त

ताडपत्रको यो लिखत ललितपुर अकिबहालका राजितबहादुर श्रेष्ठको पुर्ख्यौली सङ्ग्रहमा छ। उहाँको सौजन्यले यसको उपयोग गर्न पाइएको हो।

यस ताडपत्रमा बायाँपट्टि फट्केमा माटको छाप छ। त्यो छाप टुक्रा टुक्रा भएको छ। यस ताडपत्रको लम्बाइ ३३.७ अङ्गुल र चौडाइ २.१ अङ्गुल छ। लेख भएको भागको लम्बाइ २९.७ अङ्गुल र चौडाइ १.४ अङ्गुल छ। यसको पछाडिपट्टि पनि अर्को लिखत छ। त्यो लिखत ज्यादै घोटिएकोले ठाउँठाउँमा पढ्न सकिँदैन। यसैले यसको फ्याक्सिमिलि अस्पष्ट आउने भएकोले त्यो र त्यसको पाठ प्रकाश गरिएको छैन।

ललितब्रुमा माणिग्लमा पश्चिमपट्टि रहेको अकिबहाल (मूलमा- **अटकिबाहार**)को आग्नेय (पूर्वदक्षिण) कोणमा घर भएका समरसिंह भारोलाई त्यहीँ आग्नेय कोणमा भित्र घर हुने भतिजा शिव भारोले चन्द्रसिंह भारोको अपुताली आएको, आफ्नो हकभोगको, त्यही बहालको नैर्ऋत्य (दक्षिणपश्चिम) कोणको घर र खेत बेची गरिदिएको राजीनामापत्र यो हो। घर बेच्ने शिव भारोले आफ्ना भतिजा रामचन्द्र भारोलाई यस पत्रमा दृष्टसाक्षी राखेका छन्।

मूलपाठ

१. **१ श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ७७७ अश्विणीशुक्रः ।। एकादस्यान्तिथौ ।। श्रीललितब्रुमायां श्रीमानिग्लके पश्चिमस्थ ।। अटकिबाहार वंकुलि गृह बबा समलसिंह भारोस्नाम्नां सकासात् ।। तत्रेव अटकिबाहार वकुलि दुंदुगृह भ्रातापुत्र शिव भारोस नाम्नां स्वक्रीयं स्वभुज्यमानिकं ।। स येवो अटकिबाहार योकुलि स्वत दहदु दक्वनाम प्रदेशे ।। गृहाङ्गनस्य**

२. **पश्चिमत ।। स्वग्वत्र विष्णुराम भारोस गृहशिमाया दक्षिनत ।। त्रत्रवो अटकिबाहारव हरि भारोस गृहशिमायां पूर्व्वत उर्त्तरतश्च ।। एतेषा मध्य अटकिबाहार गृह दहदुं दक्व धार्ण्ण स्वादिकाल जुक्व जुरो ।। ता गृह पश्चिम[1]गम्न ।। पूर्व्वाभिमुख ।। दहदुं दक्व धार्ण्ण स्वादिकार अटकिबाहार गृहमण्डरे ।। दिवगत चन्द्रसिह भारोस दह जुक्व छें नो**

३. **बु नों ॽ सकर्षकस्मपरिभोग्यं ।। यथानगलकालप्रवर्त्तमानेन सञ्चारार्थेन ।। यथोचित्मुल्यमादाय क्रीविक्रीस्वादिनेन ।। तेनानिव्वर्त्तिकं न्यायन क्रीविक्रीतम्भवति ।। यदि स्यात देवीकराजिक विना ।।**

---

१. **पश्चिमा**को कान्दानी र त्यसपछिको एउटा अक्षर मेटी पहिले लेखेको अक्षरमाथि **ग** लेखिएको छ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ता गृह दहदुं दक्व छे बुसहया संकटविवाद द्वाकारे तदा धार्ण्णकेन परिस्वधनियं ।। अत्र पत्रार्थे साक्षि स्वग्वत्र भ्रात्रापुत्र रामचन्द्र भा-

४. रो दृष्ट ।। ता गृह नों ৲ बुसहया क्रीप्न सर्व्वस्वधान पोरन पाचकं धूग्व जुरो ।। शुभ ।।[२]

ने.सं. ७७७ (वि.सं. १७१४) आश्विनशुक्लएकादशीको ताडपत्रको फ्याक्सिमिलि

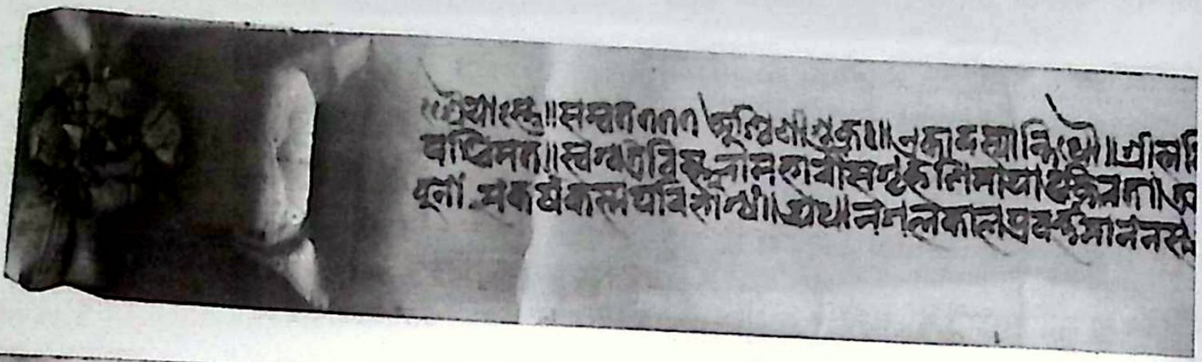

१.
२.
३.

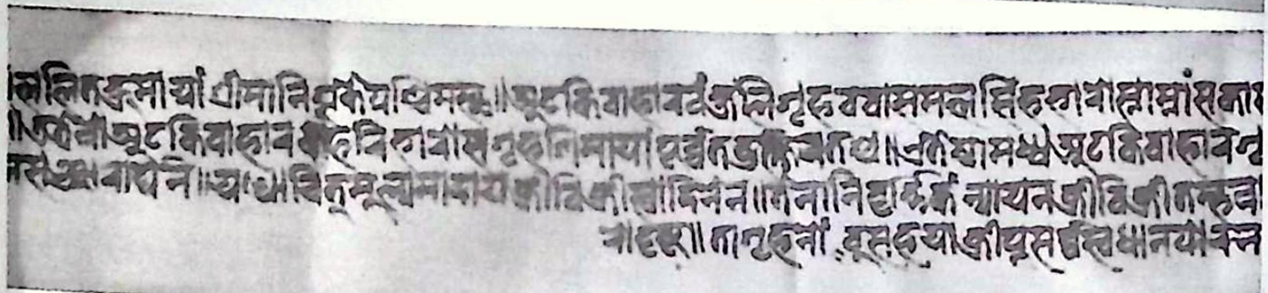

१.
२.
३.
४.

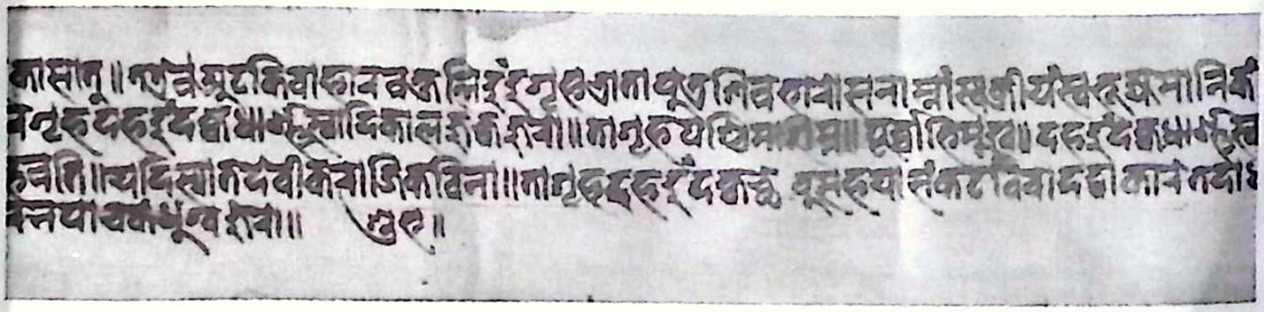

१.
२.
३.
४.

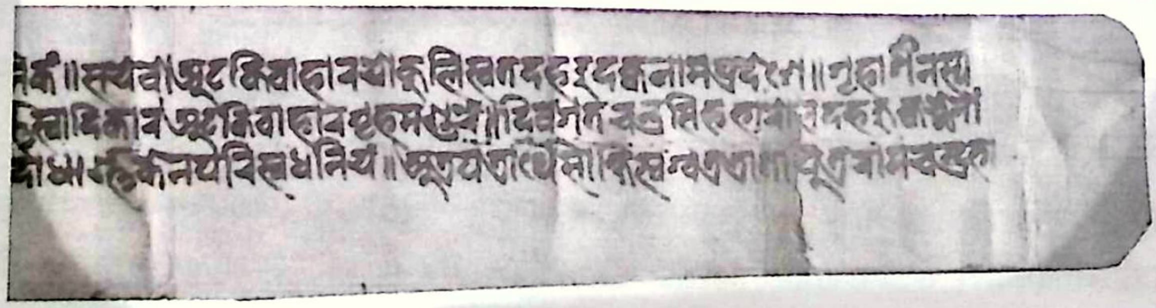

१.
२.
३.

२. यो पङ्क्ति तेस्रो पङ्क्तिको क्रीविक्रीस्वादिनेनको दोस्रो क्रीको ठीक मुनिबाट शुरू भई त्यही पङ्क्तिको विनाको विको ठीक मुनि टुङ्गिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

वि.सं. १८२९ देखि १८६४ भित्रका ७ वटा राजकीय पत्र

–महेशराज पन्त

स्तेफान बिल्द्हाइमको सङ्ग्रहमा रहेका यी पत्रको स्क्यानिङ वोल्फ्गाङ्ग बेर्त्शबाट पाएको हुँ ।

मूलमा नष्ट भएको अक्षर प्रसङ्गानुरोधले यस्तो ( ) कोष्ठभित्र पढिन्छ ।

१ सङ्ख्या

सन् ११८० (वि.सं. १८२९)[१] ज्येष्ठकृष्णएकादशीको स्याहामोहर

यस स्याहामोहरको फ्याक्सिमिलि तल ३३ पृष्ठमा छ ।

पालपाली युवराज महादत्त सेनले रामु अर्ज्याल भन्नेलाई डिहीसमेत ३० मुरी खेत ४०० रुपियाँमा **बाधा** अर्थात् **बन्धकी** राखी गरिदिएको लिखत यो हो । त्यस ताका राजाहरूले दुनियाँदारलाई आफ्नो खेत बन्धकी राखी पैसा सापटी लिने गरेकाले **रजबन्धकी** शब्द चलेको पनि थियो । पालपाली राजाहरूले दुनियाँदारलाई आफ्नो जग्गा बन्धकी राखी गरिदिएको यस लिखतमा भएको **षाइ षीजमतम रुजु रहै** अर्थात् **खाएर खिदमतमा रुजू रहू** जस्ता वाक्य लेखेको देख्दा नेवारराज्यका राजाहरूले आफ्ना घरजग्गा दुनियाँदारलाई बेची गरिदिएका लिखतमा [...] **यथादेशकालप्रवर्त्तमानस्तथा संचारार्घेन सुवर्ण्णपुष्पमालार्घ प्रढौकिटमादाय क्रयविक्रयस्वाधिनेन क्रयेन विक्रीयतं भवति** ।। [...] **नाम्ने प्रसादीकृतं** अर्थात् **ठाउँ र समयमा जस्तो चलेको छ त्यही मोल सुनको मालामा चढाएको लिएर किनबेच गर्न सक्ने गरी खरीदद्वारा बिक्री गरेको हुन्छ ।** [...] **नाउँ भएकालाई निगाह गरियो** भनी लेखिएको कुरासँग दाँज्न मन लाग्छ ।

---

१. पालपाली राजाहरूका केही पत्रहरूमा मिति **सन्**मा दिइएको छ। यो पत्र पनि त्यसकै एउटा उदाहरण हो। उनीहरूकै कुनै कुनै पत्रमा वि.सं. र सन् दुवैमा मिति दिइएको देखिएको छ– **संवत १८३४ सन ११८५ फागुनवदि २ रोज ६** (वि.सं. २०४५ मा चितवनबाट घिमिरे प्रकाशनद्वारा प्रकाशित, विष्णुप्रसाद घिमिरेको *पाल्पा राज्यको इतिहास* १ भाग, १९९-२०० पृष्ठमा १९ सङ्ख्या); **मि. अगहनसुदि १३ रोज ४ सन ११८८ साल संवत १८३७** (ऐजन २०१-२०२ पृष्ठमा २२ सङ्ख्या); **मिति पौषशुदि ६ रोज ४ सन १२०० साल संवत १८४९** (ऐजन २१५ पृष्ठमा ३६ सङ्ख्या) । यताबाट विक्रमसंवत् र पालपालीहरूले प्रयोग गर्ने गरेको सन्को अन्तर ६४९ वर्ष हुने देखिन्छ (१८३४-११८५=६४९, १८३७-११८८=६४९, १८४९-१२००=६४९) । यसैले यस पत्रको मिति **वि.सं. १८२९** भनी माथि लेखिएको हो ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मूलपाठ

१. **स्वस्ती श्रीमाहाराजाधीराजजुवराजश्री-**
२. **श्रीश्रीमन्माहादत्तसेनदेवाना सदा समर-**
३. **वीजइनाम ═══════**
४. **आगे रामु अर्ज्यालकै हात बाधा राषल**
५. **मचुवा षोलाकै षेत मुरी ३० डीहीसमे-**
६. **त टेकर रुपैया ४०० चार सै दस मा-**
७. **सी जब रुपै देइ तब षेत छुठै सीवान प-**
८. **छीव वर षोलसी साये उतर वर डीय स(ा)-**
९. **ध पुरुब वर पठवा षोलो साध दषीन**
१०. **वर[२] धारो साध लंभारकै घऱ्याहा-**
११. **डी १ दीहलवाया षाइ षीजमतम रुजु र-**
१२. **है जेठवदी ११ मुकाम पालपा सुभं ═══**

(बायाँ किनारामा यसरी उल्टो गरी लेखेको)
[illegible]
११८०
[illegible]

२ सङ्ख्या

वि.सं. १८३२ माघपूर्णिमा आदित्यवारको लालमोहर

यस लालमोहरको फ्याक्सिमिलि तल ३४ पृष्ठमा छ ।

असनटेलका लक्ष्मीसिंह भन्नेको सुनाबिर्ताको रूपमा रहेको, तूकेब (मूलमा- **टुबकेब**)को ४ खा भएको घर र त्यति नै खा भएको बारी २ रुपियाँ ८ आना भेट लिई श्री ५ प्रतापसिंह शाहले पाको गरिदिएको लालमोहर यो हो ।

असन अन्नपूर्णास्थानदेखि पूर्वपट्टि भोटाहिटीबाट महाबौद्ध निस्कने गल्ली आजभोलि त्यहाँ फलफूलको बजार रहेकोले **फलफूलगल्ली** भन्ने नाउँले प्रसिद्ध भए पनि त्यस गल्लीलाई नेवारीमा **तूकेब** भनिँदैछ । **तू**को अर्थ **तोरी** र **केब**को अर्थ **बगैँचा** भएकोले अहिले घना बस्ती भएको त्यो ठाउँ परापूर्वकालमा तोरीबारीको रूपमा रहेको अनुमान हुन्छ । यस नाउँले काठमाडौँ शहरका **फसिकेब** र **भौकेब** भन्ने ठाउँको सम्भना गराउँछ ।

सुनाबिर्तारूपको यस घरबारीको चारकिल्ला खुलाउँदा **भतामुगल**को पनि यस लालमोहरमा नाउँ आएको छ । अन्नपूर्णास्थानदेखि आग्नेय अर्थात् पूर्वदक्षिण कोण भई महाबौद्ध निस्कने गल्लीलाई **भतामुगल** भन्ने गरिएको कुराको सम्भना यस प्रसङ्गमा हुन्छ ।

---

२. **व र र**को बीचमा लेखिएको एउटा अक्षर काटिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मूलपाठ

श्रीदुर्गा सहाय १

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविधविरुदावलिविराज-
२. मानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्री[३]महाराजेप्रतापसिंहसाहबहा-
३. दूरसम्सेरजङ्देवानां सदा समरविजयिनाम् = = = = = =
४. आग असटेल लक्ष्मीसिंके टुवकेब घर चिकिढि कलको घरदेषि पश्चिम भ-
५. तामुगलदेषि दषिन पुन पूर्व असंभलु देवताको बारिदेषि उत्तर ति साधभि-
५. त्र घर षा चार ४ बारि षा चार ४ अघिको सुनाबिर्ता हामिले पाको गरिबक्स्यौं
६. बेचनु किनु आफना मनोग्य गर्नु तस्को भेट रुपैया २॥ लिनुं आफना षा-
७. तिरजमासंग सुनाबिर्ता जानि भोग्य गर इति सम्वत १८३२ साल माघसु १५

३ सङ्ख्या

वि.सं. १८४० फाल्गुनअमावास्या शुक्रवारको लालमोहर

यस लालमोहरको फ्याक्सिमिलि तल ३५ पृष्ठमा छ ।

दहचोकका ३ जना गिरि दाजुभाइहरूले आफ्नो अंशको ४५ मुरी खेत नीलाम्बर उपाध्याय सिग्द्याललाई ३०१ रुपियाँमा बेच्दा त्यसको बस्काँउनी २ रुपियाँ १३ आना सरकार दाखिल भएपछि श्री ५ रणबहादुर शाहको नामबाट गरिएको लालमोहर यो हो ।

मूलपाठ

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविवि-
२. धविरुदावलिविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिरा-
३. जश्रीश्रीश्रीमहाराजेरणबहादूरसाहबहादूरसम्सेर्जङ्दे-
४. वानां सदा समरविजयिनाम् = = = = = =
५. आगे दहचोक्या रामेश्वर गौरेश्वर इक्षा गिरि तिन्भाइ-
६. ले ओडाऱ्याब्यांसिको आफ्नु अंस निपुडोल षेत मुरि

---

३. **श्रीश्रीश्री** लेख्नुपर्नेमा **श्रीश्री** मात्र लेखिएकोले एउटा **श्री** दोस्रो **श्री** र **महाराजेको** मको बीचमा पहिलो र दोस्रो पङ्क्तिबीचको खाली ठाउँमा सानो अक्षरले **श्री** थपिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

७. ४५ पैंतालिस् तस्को सांध पूर्व दक्षिण पश्चिम उत्तर
८. सर्कारिया जिमि ढाब्र्याकोटको डिहि तस्को सांध पूर्व
९. पैन्हापोषरि दक्षिण मुल्बाये पश्चिम सर्कारिया जि-
१०. मि उत्तर मुस्या संन्यासिको बिर्ता तस्को लगापात्स-
११. मेत बोल् कबोल् निर्बोल् पार प्रछिन्न कुसपानि गरि
१२. बेच्या तस्को मोल सिक्का तिन्सय एक् ३०१ नीलाम्बर उ-
१३. पाध्या सिग्द्यालले किन्या तस्को बस्कांठनि रुपया दुइ
१४. तेह्र आना २।॥।॰ सर्कार दाषिल भयो किन्याको माये पाको
१५. बेच्न्याको दाम पाको आफ्ना षतिर्जामासंग कुसबिर्ता[४] जानि
१६. भोग्य गर इति सम्वत् १८४० साल फागुनवदि ३० रोज ६ शुभं

४ सङ्ख्या

वि.सं. १८४७ फाल्गुनशुक्लसप्तमी शनिवारको लालमोहर

यस लालमोहरको फ्याक्सिमिलि तल ३६ पृष्ठमा छ।

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले चरिकोट आदि ६ वटा गुम्बाको अभिभारा गिन्दुन पाम्बार लामालाई थामी गरिदिएको, वि.सं. १८१८ फाल्गुनकृष्णनवमी (चैत्र १० गते) शुक्रवारको लालमोहर पाइएको छ।[५] यसको २९ वर्षपछि तिनै लामालाई थामी पृथ्वीनारायण शाहका नाति रणबहादुर शाहको नामबाट गरिएको लालमोहर यो हो।

मूलपाठ

श्रीदुर्गा सहाय १

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविविध-
२. विरुदावलीविराजमानमानोन्नतः श्रीमन्महाराजाधिराजश्री-

---

४. **कुस**को **स** र **बिर्ता**को **बि**को बीचमा माथि १४ र १५ पङ्क्तिबीचको खाली ठाउँमा **बिर्ता** थपिएको छ।

५. वि.सं. २०२५ मा ललितपुरबाट जगदम्बा-प्रकाशनद्वारा प्रकाशित; नयराज पन्त, देवीप्रसाद भण्डारी, गौतमवज्र वज्राचार्य र दिनेशराज पन्तको *श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश*का १११४-१११६ पृष्ठमा छापिएको १९ ख संख्याको पत्र।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

३. श्रीश्रीमहाराजेरणबहादूरसाहबहादूर्सम्सेर्जङ्देवानां सदा
४. समरविजयिनाम्
५. आगे गिन्दुन पाम्बार्लामाके पुडि गुम्बा बानथलि गुम्बा न-
६. ग्र्या गुम्बा लिस्यांषु गुम्बा डुमां गुम्बा चरिकोट गुम्बा एति
७. गुम्बाको ल्होभा लामाले[६] भारा दियाको श्रीजिज्यूबाबा[७]ले सहि थामिबक्-
८. क्स्याको रहेछ तसैबमोजिम आज हामिले पनि थामिबक्-
९. सिउ अघिकै रितसित गुम्बागुम्बाका सिष्यसाषामाथिको
१०. अम्बल गर गुम्बा गुम्बा पुरानु षायल बिर्तासमेत् थामिब-
११. क्स्यौं ईति सम्वत १८४७ साल मिति फाल्गुणशुदि ७ रोज
१२. ७[८] मुकाम[९] कांतिपुर शुभम्[१०] = = = = = =

(पछाडि)

मारफत रणजित पांडे

---

६. **ल्होभा लाले**को ला र लेको बीचमा माथि ६ र ७ पङ्क्तिबीचको खाली ठाउँमा **मा** थपिएको छ ।

७. ईश्वर, आदरणीय मानिस र ठाउँको नाउँ जहाँ लेख्नुपर्ने हो, त्यहाँ नलेखी त्यस ठाउँमा चिह्नले सङ्केत गरी पत्रको शिरमा त्यस्तो नाउँ लेख्ने तात्कालिक चलनअनुसार यहाँ ४ वटा यस्तो ‾ चिह्न दिई माथि **श्रीजिज्यूबाबा** लेखिएको छ ।

८. फोटोमा यसको टुप्पो मात्र आएको छ ।

श्रीमच्छालिवाहनीयशकः १७१२ सर्व्वत् १८४७ कलेर्गताब्दाः ४८९१

फाल्गुनशुक्ले

[तिथि]	[घडी]	[पला]	[वार]	[नक्षत्र]	[घडी]	[पला]	[योग]	[घडी]	[पला]	
६	१३।	४	शु	कृ	२।	२५	वि	१६।	।६	वरुणे १ बुधः २२ सम्मीनेऽर्कः ३।५८
७	१७।	५५	श	रो	८।	३६	प्री	१६।	।४०	

(लक्ष्मीपति-नयराजसङ्ग्रहमा रहेको लेखोट पात्रोबाट)

९. फोटोमा यी ३ अक्षरको माथिल्लो भाग मात्र आएको छ, प्रसङ्गानुरोधले **मुकाम** पढिएको हो ।

१०. **कांतिपुर शुभम्**को तल्लो भाग फोटोमा देखिँदैनन् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

५ सङ्ख्या

वि.सं. १८५६ श्रावणकृष्णचतुर्थी आदित्यवारको रुक्का लालमोहर

यस रुक्का लालमोहरको फ्याक्सिमिलि तल ३७ पृष्ठमा छ ।

सरदार अमरसिंह थापाको खानगीमा बसोबास गर्ने चार वर्ण छत्तीसै जातका मानिसलाई सम्बोधन गरी लेखिएको यस रुक्का लालमोहरद्वारा आइन्दा बहर सज्ने काममा रोक लगाइएको छ ।

मूलपाठ

श्री १

१. **स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का** — — — — — — — — — — —
२. **आगे सर्दार अमरसिं थापाका षानगीको ब्राह्मण छत्री षस म-**
३. **गर जोगी सन्यासी भाट जागीर्‍या ढाक्र्या बाधा बिर्तवार त-**
४. **लप्या बितलप्या तेली धोबी पौनी पात चार वर्ण छत्रि(स)**
५. **जात गैन्हप्रति येतिंजाल बहर जती सजनु सज्यौ आजउ-**
६. **प्रान्त बहरलाई नसजिकन जोत षेती किसान अरु काज-**
७. **लाई गोरु चाहीआ अघी सज्याको र बिराना देसबाट स-**
८. **ज्याको गोरु ल्याई जोतन्या काज लावन्या गर आबउप्रा-**
९. **न्त हाम्रा भरमुलुकमां जो बहर सजौला तस्को हात काटी-**
१०. **येला ईती सम्वत १८५६ साल मीती श्रावणवदि ४ रोज १ सुभंम्**[11] — —

६ सङ्ख्या

वि.सं. १८६३ माघकृष्णचतुर्थी मङ्गलवारको रुक्का लालमोहर

यस रुक्का लालमोहरको फ्याक्सिमिलि तल ३८ पृष्ठमा छ ।

धनपति क्षाक (?) भन्नेको भैमाल बालापीठको सरकार लागेको ३५ रोपनी जग्गा यस रुक्का लालमोहरद्वारा रामचन्द्र कुँवर र बलभद्र कुँवरलाई छापको रूपमा दिइएको छ ।

बलभद्र कुँवरभन्दा अगाडि नाउँ आएका रामचन्द्र कुँवर को हुन्, मलाई थाहा छैन । यो लालमोहरको मार्फतमा बलभद्र कुँवरका दाज्यू वीरभद्र कुँवर पनि भएको उल्लेखनीय छ ।

---

११. **ईतीदेखि सुभंम्**सम्म भिन्नै हस्ताक्षरमा ।

मूलपाठ

श्रीदुर्गा

१. स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधीराजकस्य रुक्का ———————————
२. आगे रामचन्द्र कुवर बलभद्र कुवरके भैमाल बालपीठ धनपति क्षाक
३. हरिई सर्कारिया भयाको जगा रोपनि पैतिस् ३५ छाप गरिबक्स्यौं आफ-
४. ना षातिर्जमासग छाप जानि भोग्य गर ईति सम्वत १८६३ साल मिति
५. माघवदि ——————— ४ रोज ——————— ३[१२] शुभंम् ———————

(पछाडि)

रुजु भीमसेन थापा

मार्फत वीरभद्र कुमर रुजु रणध्वज थापा

७ सङ्ख्या

वि.सं. १८६४ मार्गशुक्लद्वितीया मङ्गलवारको रुक्का लालमोहर

यस रुक्का लालमोहरको फ्याक्सिमिलि तल ३९ पृष्ठमा छ ।

भादगाउँको इलाकामा पर्ने, नापो नखुलाई ४ किल्ला मात्र खुलाइएको, जगवीर खवासले छापको रूपमा भोगचलन गरेको जति कट्टी गरी चप्रासीभित्र गएको जगगा यस रुक्का लालमोहरद्वारा बालसुन्दर थापालाई छापको रूपमा दिइएको छ ।

---

१२. स्वस्ति श्रीशाके १७२८ श्रीसंवत् १८६३

पौषशुक्ले

[तिथि]	[घडी]	[पला]	[वार]	[नक्षत्र]	[घडी]	[पला]	[योग]	[घडी]	[पला]	
३	५६।	५१	र	ध	५९।	८	सि	४४।	११	मकरेर्कः ५४।५६
४	६०।	०	चं	श	६०।	०	व्य	४५।	२२	भ २९।३६ उ संपुण्यम्

माघकृष्णे

[तिथि]	[घडी]	[पला]	[वार]	[नक्षत्र]	[घडी]	[पला]	[योग]	[घडी]	[पला]
४	४०।	५१	मं	पू	९।	३८	अ	४०।	१

(लक्ष्मीपति-नयराजसङ्ग्रहमा रहेको लेखोट पात्रोबाट)

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मूलपाठ

श्रीदुर्गा सहाय १

१. **स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का**
२. **आगे बालसुन्दर थापाके भादगाउंका अम्बलमा आफु बस्याको र**
३. **जगवीर षवास्को छाप कट्टि गरि चप्रासिभित्र गयाको जगा तस्को**
४. **सांध पूर्व डाडाको मुल डाडो बाटो दक्षिण मालीगाउं को थुम्को पश्चि-**
५. **म श्रीतलेज्यू[१३]को गुठिको डिहिको साध कुलो उत्तर रैकर षेतको डिल ये-**
६. **ति चारकिलभित्रको जगा छाप गरिबक्स्यौं आफ्ना षातिर्जामासि-**
७. **त टहल्मा रुजू रहि भोग्य गर इति सम्वत् १८६४ साल मिति मार्ग-**
८. **सिर्षशुदि २ रोज ३[१४] शुभम्[१५] – – – – – – – –**

(पछाडि)

मार्फत् सम्सेर राना

---

१३. यहाँ ६ वटा यस्तो ...... चिह्न दिई माथि **श्रीतलेज्यू** लेखिएको छ ।

१४. **कल्यब्दगण: ४९०८ कलेरहर्गण: १७९२६८८ जगल्लग्नं ६।१९**

श्रीसंवत् १८६४ श्रीशाके १७२९

कार्त्तिकशुक्ल:

[गते]	[तिथि]	[घडी]	[पला]	[वार]	[नक्षत्र]	[घडी]	[पला]	[योग]	[घडी]	[पला]	
[मार्ग]१	१४	१२।	५८	श	भ	५६।	१०	व्य	८।	११	भ १२।५८ उ. ४४।५२ या संवृश्चिकेऽर्क: २३।११

मार्गशुक्ल:

[गते]	[तिथि]	[घडी]	[पला]	[वार]	[नक्षत्र]	[घडी]	[पला]	[योग]	[घडी]	[पला]
[मार्ग]१८	२	२०।	१३	मं	मू	२९।	२६	शू	२६।	२६

(लक्ष्मीपति-नयराजसङ्ग्रहमा रहेको लेखोट पात्रोबाट)

१५. **मार्गदेखि शुभम्सम्म** भिन्नै हस्ताक्षरमा ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१ सङ्ख्या

सन् ११८० (वि.सं. १८२९) ज्येष्ठकृष्णएकादशीको स्याहामोहरको फ्याक्सिमिलि

यस स्याहामोहरको पाठ माथि २६ पृष्ठमा छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२ सङ्ख्या

वि.सं. १८३२ माघपूर्णिमा आदित्यवारको लालमोहरको फ्याक्सिमिलि

यस लालमोहरको पाठ माथि २७ पृष्ठमा छ ।

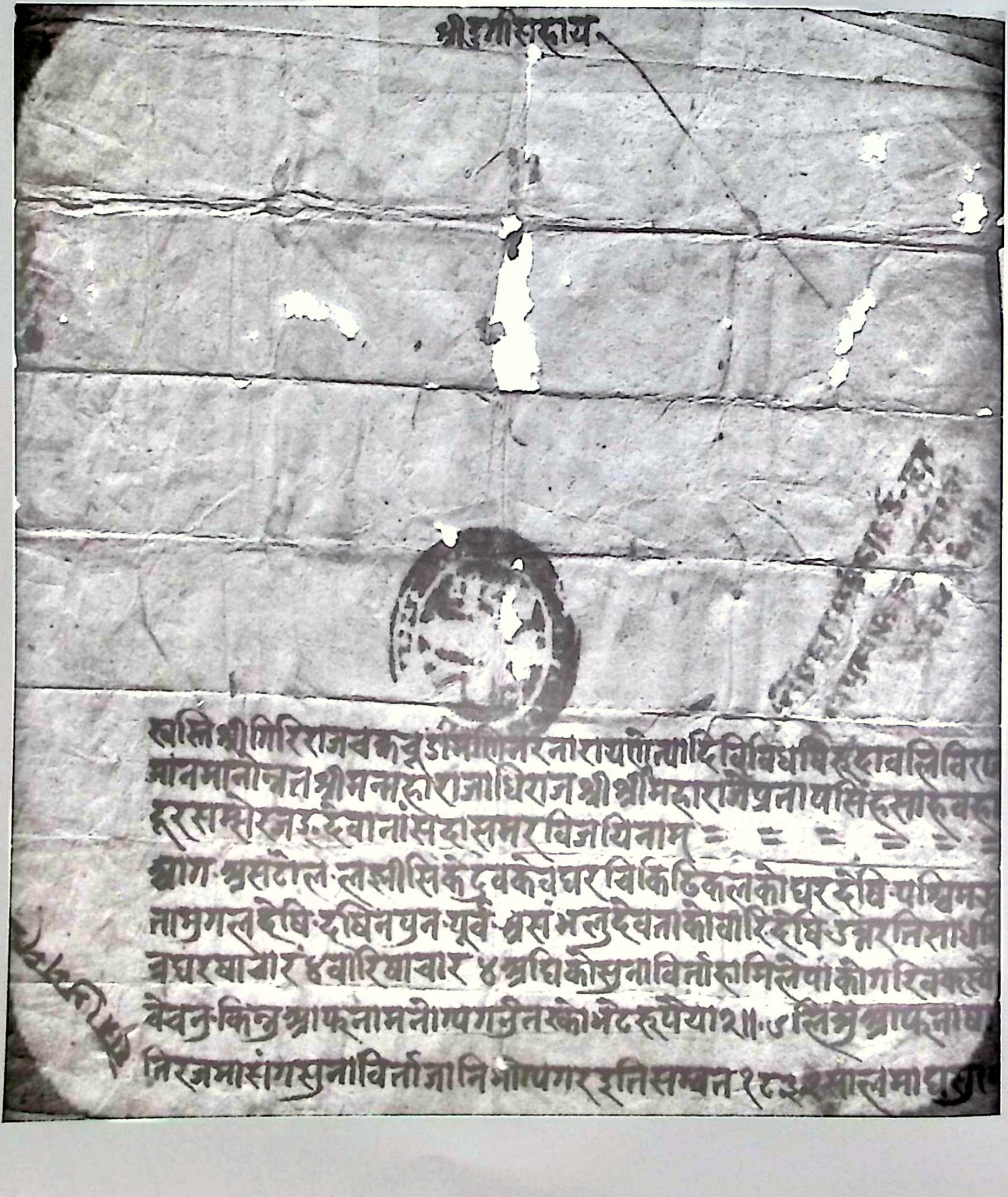

स्वस्ति श्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावलीविरा
जमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्री श्री महाराज प्रतापसिंह साहदेव
बहादुर सम्सेर जङ्ग देवानां सदा समर विजयिनाम् = = = = =
आगे · असंटोल · लक्ष्मीसिंके दुवके घर चिकि ढिकलको घर देषि · पश्चिम
नामुगल देषि · दषिन युन · पूर्व · असं भलुदेवताको वारि देषि · उत्तर तिसा
घरषावार ४ वारिषावार ४ आधि कोसुनाविर्ता मिलेपाको गरिवकसौ
वैवनु · किन्तु आफना मनोग्य गरुन्तरको भेट रुपैया २॥ · ५ लिञे आफना षा
तिर जमासाँग सुनाविर्ता जानि भोग्य गर इति सम्वत १८३२ साल माघ सु

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

३ सङ्ख्या

वि.सं. १८४० फाल्गुनअमावास्या शुक्रवारको लालमोहरको फ्याक्सिमिलि

यस लालमोहरको पाठ माथि २७-२८ पृष्ठमा छ ।

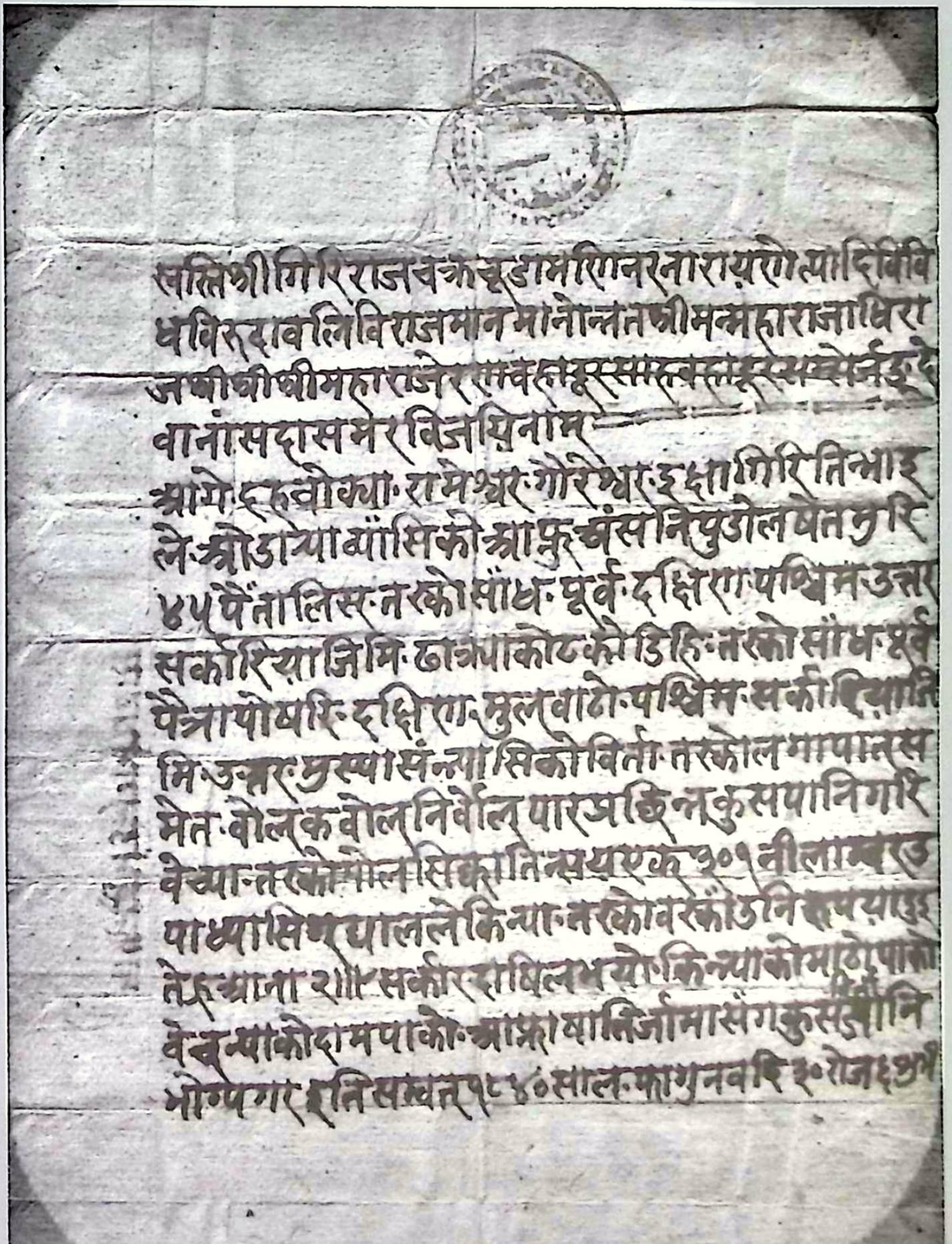

स्वस्तिश्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविवि
धविरुदावलिविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिरा
जश्रीश्रीश्रीमहाराजरणबहादुरसाहबहादुरसम्सेरजङ्गदे
वानांसदासमरविजयिनाम्
आगे दह्वोक्या रामेश्वर गोरेश्वर इक्षागिरि तिन्भाइ
ले ओडाप्या बाँसिको आफु बसनि पुडोल षेत मरि
४५ पैंतालिस नरुको साँध पूर्व दक्षिण पश्चिम उत्तर
सकोरिया जिमि छाब्रपाकोटको डिहि नरुको साँध पूर्व
पैत्रा पोषरि दक्षिण मुलवाटो पश्चिम सकोरिया [illegible]
मि उत्तर भुस्यासन्यासिको विर्ता नरुकोल गापानस
मेत बोलक बोल निर्बोल पारअछि न कुसपानिगरि
वेच्या नरुको मोल सिक्का तिनसय एक ३०१ नीलाम्बर उ
पाध्यासिव घाललेकिन्या नरुको वरुको डनि [illegible]
ते ५ आना २।।।- सर्कार दाषिल भयो किन्याको माठापा [illegible]
वेचन्याको दाम पाको आफ्ना यातिजामा संग कुसङ्गानि
भोग गर इति सम्वत् १८४० साल फागुन वदि ३० रोज ६ शुभम्

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

४ सङ्ख्या

वि.सं. १८४७ फाल्गुनशुक्लसप्तमी शनिवारको लालमोहरको फ्याक्सिमिलि

यस लालमोहरको पाठ माथि २८-२९ पृष्ठमा छ ।

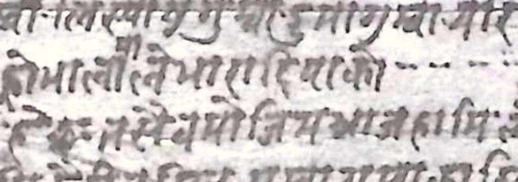

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

५ सङ्ख्या

वि.सं. १८५६ श्रावणकृष्णचतुर्थी आदित्यवारको रुक्का लालमोहरको फ्याक्सिमिलि

यस रुक्का लालमोहरको पाठ माथि ३० पृष्ठमा छ।

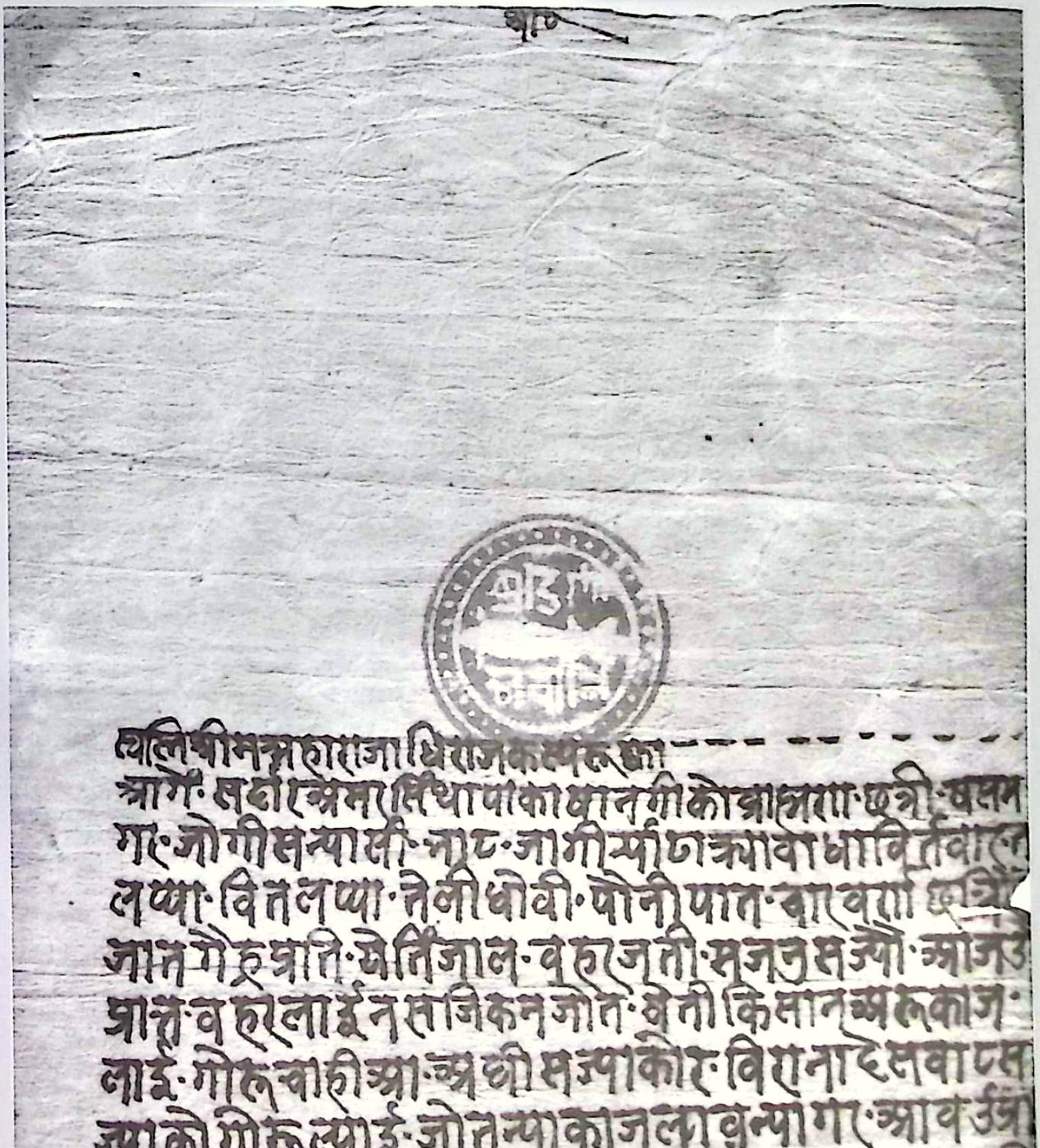

स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का
आगे· सर्दारअभिमानसिंथापाका थानमीको ब्राह्मण· छत्री· बसन
गर· जोगी सन्यासी· भाट· जोगी ... ढाक्यावा भावि ...
लप्या· वितलप्या· तेली धोबी· पोनी पात· बाउन छत्री
जातगैह्र प्रति· खेतिजाल· व हजुती· सुजउस ज्यो· आज
आन्त व हालाईन सजिकन जोत· वेनी किसान अलकाज·
लाई· गोरुवाहीआ· अधी सज्याकोर· विरानादेसवा पस
ज्याको गोरु ल्याई· जोतन्याकाजलाई बन्यागर· आव उप्र
न्त· हाम्रा राजमुलुकमा· जोवहर· सजोला· तस्को हातकाट
दे लाई नी सम्वत १८५६ सालमीती श्रावण वदि ४ रोज १ मुकाम

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

६ सङ्ख्या

वि.सं. १८६३ माघकृष्णचतुर्थी मङ्गलवारको रुक्का लालमोहरको फ्याक्सिमिलि

यस रुक्का लालमोहरको पाठ माथि ३१ पृष्ठमा छ ।

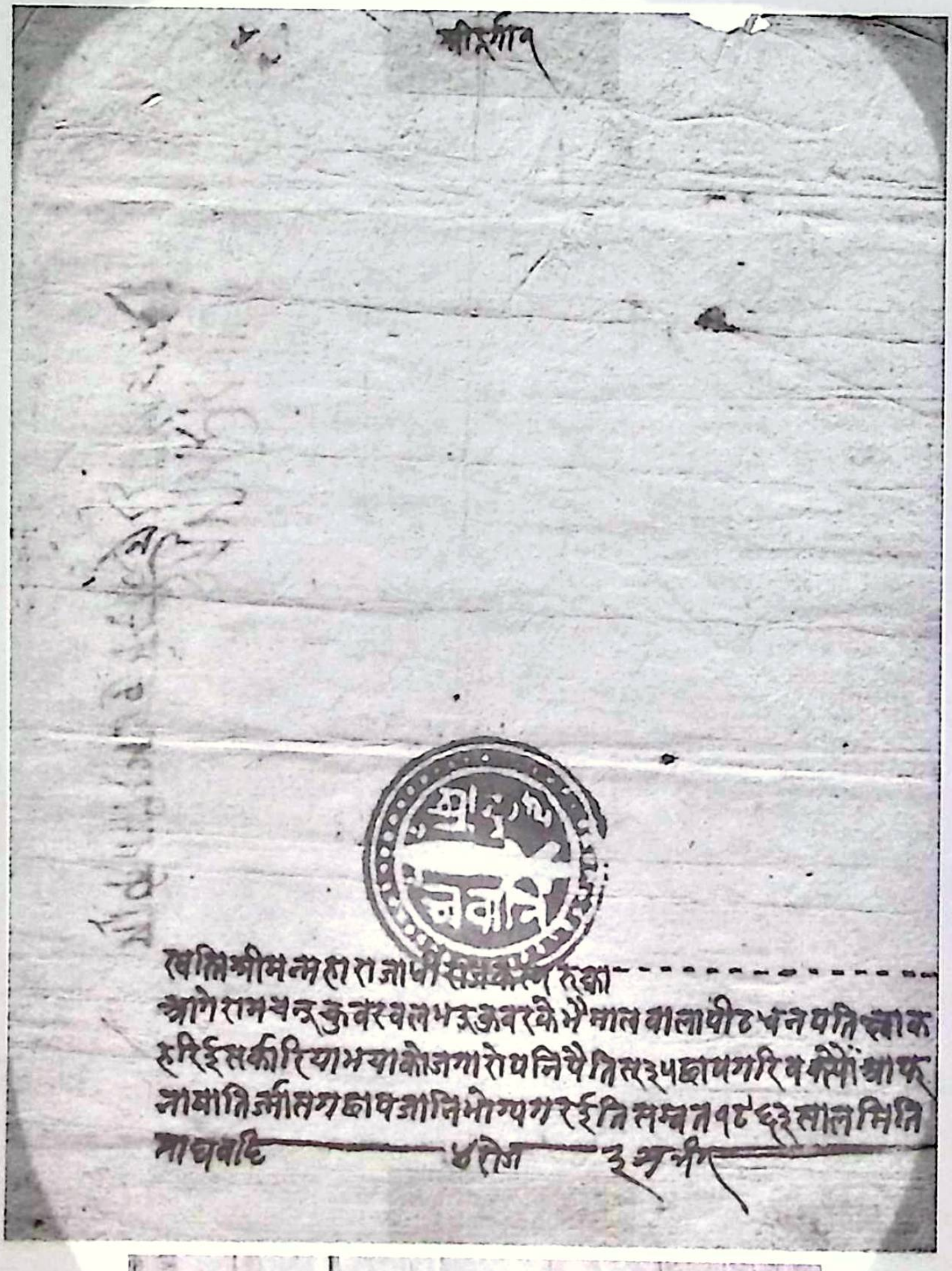

स्वस्तिश्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का

आगे रामचन्द्र कुवर बलभद्र कुवरके भै मात बालापीठ धन पति [illegible]क

हरिईसकी रियाभयाको जगा रोपनि पैतिस ३५ छापगरिबक्सौं आफ

ना षातिर्जामसंग छापआनि भोग्यगरईति सम्बत १८६३ साल मिति

माघबदि ४ रोज ३

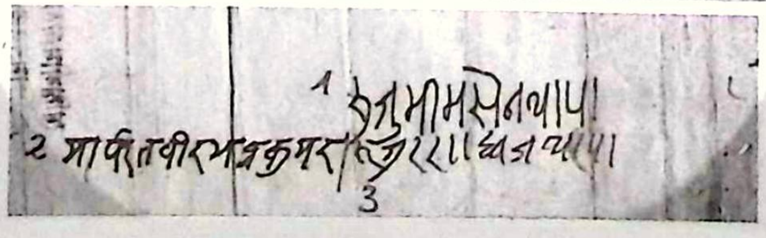

1 [illegible] भीमसेनथापा

2 माफीत वीरभद्र कुमर [illegible] ध्वज थापा

3

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

७ सङ्ख्या

वि.सं. १८६४ मार्गशुक्लद्वितीया मङ्गलवारको रुक्का लालमोहरको फ्याक्सिमिलि

यस रुक्का लालमोहरको पाठ माथि ३२ पृष्ठमा छ ।

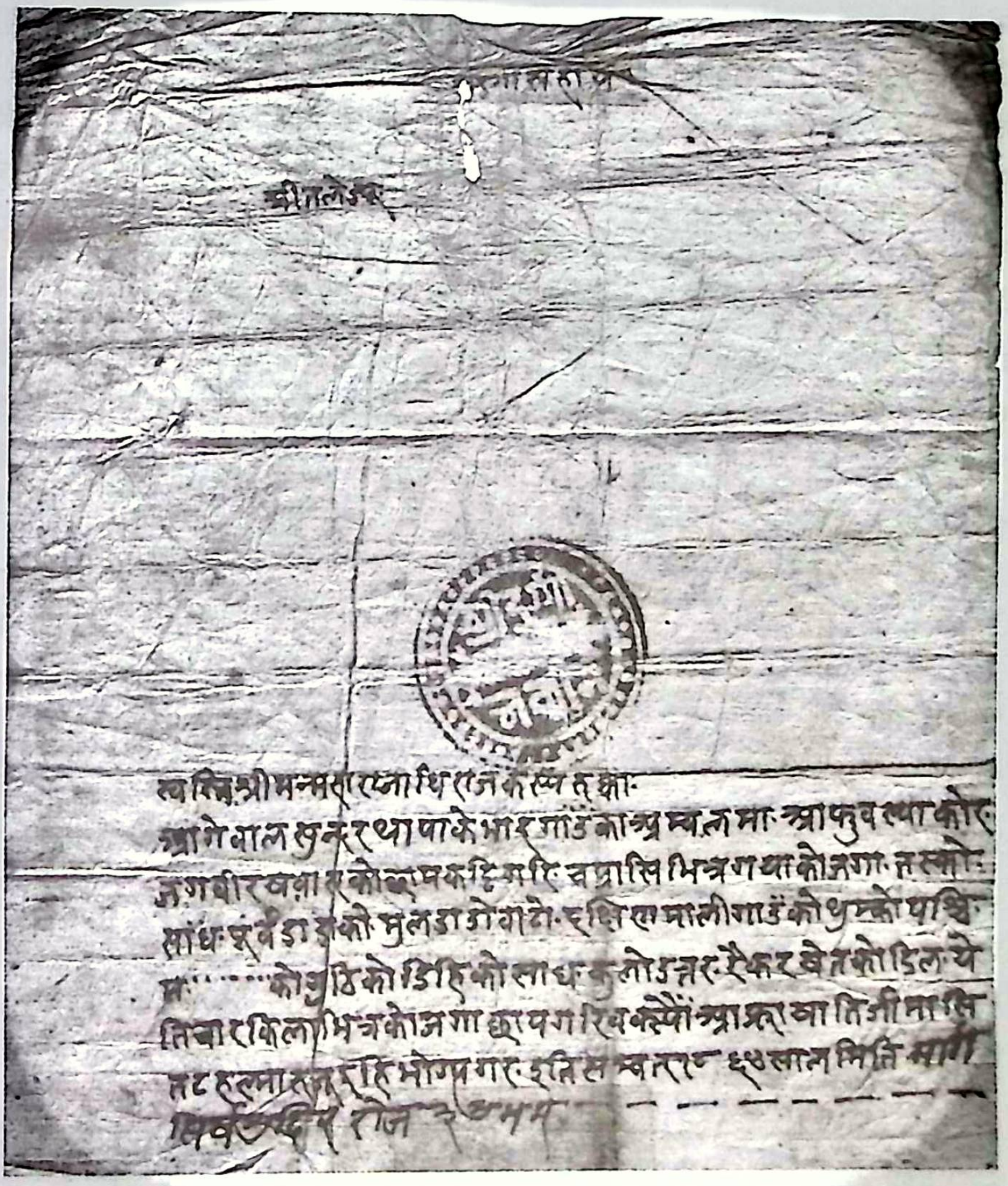

स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का

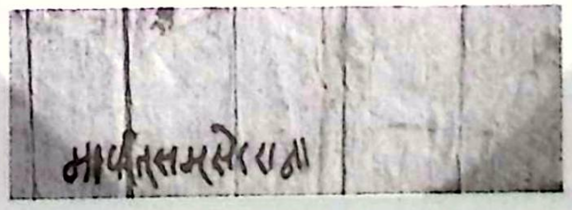

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

श्री ३ चन्द्रलाई सिल्विं लेविले लेखेको चिठी

-महेशराज पन्त

श्री ३ महाराज चन्द्रशमशेर जङ्ग राणा बहादुर (वि.सं. १९२०-१९८६, शासन- वि.सं. १९५८-१९८६)लाई कलेज द फ्रान्सेमा संस्कृतका प्रोफेसर सिल्विं लेवि (वि.सं. १९१९-१९९२)ले वि.सं. १९५९ आश्विन २५ गते लेखेको यस चिठीको फोटोकपी मैले प्रोफेसर मुकुन्दराज अर्ज्यालबाट केही वर्षअगाडि पाएको हुँ। त्यस चिठीमा सिरानमा **आन्सर्ड्** अर्थात् **जवाफ दिइसकेको** भनी लेखिएकोले श्री ३ चन्द्रले यसको जवाफ पठाइसकेको देखिन्छ।

नेपालमा पहिलोपटक आई फर्केको ४ वर्ष ७ महीनापछि सिल्विं लेविले लेखेको यस चिठीमा वीरपुस्तकालयका लेखोट पुस्तकका उतार आफ्नो लागि र जर्मन प्रोफेसर योहान्नेस हेर्तेल (वि.सं. १९२८-२०१२)को लागि मागेको कुरा छ।

सिल्विं लेविले अङ्ग्रेजीमा लेखेको यस चिठीको भाषाको विषयमा त्यति टिप्पणी गर्ने मेरो ल्याकत त छैन, तर उनले **इन्फर्मेशन्ज्** र **इट् ह्याड् टर्न्ड् टु बी फाउन्ड्** लेखेको देख्दा उनको अङ्ग्रेजी आफ्नो जन्मभाषा फरासीसको प्रभावमा परेको देखिन्छ।

त्यस चिठीको देवनागरीमा चिठीको उतार, त्यसको नेपालीमा उल्था र मूलको फ्याक्सिमिलि तल दिइन्छ।

पेरिस् ११थ् अक्टोबर् १९०२

टु एच्.एच्. महाराज चन्दर् शम् शेर् जङ्

आर्.बी. प्राइम् मिनिस्टर् यान्ड् कम्यान्डर्-इन्-चीफ्, नेपाल्

सम् मन्थ्ज् अगो आइ रोट् टु योर् हाइनेस् अबाउट् अ जर्मन् कलीग् अफ् माइन्, प्रोफेसर् डाक्टर् हेर्तेल्, आस्क्इङ् फर् अ कपी अफ् द तन्त्राख्यान कथा (तन्त्राख्यानकथा[1], नीत्यु पदेश श्लोकसंग्रह[2]). नाउ माइ कलीग् इन्फर्म्ज् मी द्याट् दि एडिशन् अफ् द वर्क् इज् रेड्इ फर् द प्रेस्, यान्ड् द्याट् ही इज् ओन्लि वेट्इङ् लङ्गर् अन् अकाउन्ट् अफ् द कप्इ होप्ड् फर्, ही राइट्स् मी टु रिमाइन्ड् योर् हाइनेस् अबाउट् हिज् रिक्वेस्ट्.

आइ बेग् टु रिफर् टु योर् हाइनेस् द्याट् आइ ह्याभ् जस्ट् रिसीभ्ड् अ फसिक्युलस् अफ् द नोटिस्इज् अफ् स्यान्स्क्रिट् म्यान्युस्क्रिप्ट्स् पब्लिश्ड् बाइ महामहोपाध्याय हरप्रसाद् शास्त्री. याज् यान् इन्ट्रडक्शन् टु

---

१. कोष्ठभित्रको तन्त्राख्यानकथाभन्दा अगाडि लेखिएको तन्त्रलाई केरिएको छ।

२. कोष्ठभित्रका अक्षर देवनागरीमा छन्।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

दीज् नोटिस्इज् ही गिभ्ज् अ फुल् टेक्स्ट् अफ् द स्यान्स्क्रिट् वर्क्स् रीसन्ट्लि याड्इड् टु द डर्बार् लाइब्रेरि, नेपाल्. द्याट् लिस्ट् इज् एक्सट्रीम्लि इन्टर्इस्टिङ्, यान्ड् आइ वुड् डीम् इट् अ ग्रेट् फेभर् टु बी सप्लाइड् विद् सच् अ लिस्ट्, याज् न्यू म्यान्युस्क्रिप्ट्स् कम् इन् द लाइब्रेरि. आइ विश् इन्टेन्स्लि टु गेट् इन्फर्मेशन्ज् अबाउट् सम् अफ् देम्, भ्रिज् अश्वघोष बोधिसत्त्व (अश्वघोष बोधिसत्व)[3] द बृहत् (महत्) जातकमाला (बृहत् (महत्) जातकमाला[4]; आइ ह्याड् रिट्न् फर् इन्फर्मेशन्ज् अबाउट् दिस् वर्क् बिफोर् इट् ह्याड् टर्न्ड् टु बी फाउन्ड्) द नागार्जुन कृत धर्मशास्त्र (नागार्जुन कृत धर्मशास्त्र[5]), यान्ड् अमङ् देम् तालपत्त्र-ग्रन्थज्, द शकुन्दल देवपुत्र द महासंवर्तनकथा, द बुद्धचरितकाव्य द षट्चक्र, द पिङ्गलामततन्त्र[6]. लेट् इट् बी वेल् अन्डर्स्टुड् द्याट् आइ डू नट् विश् टु गेट् फुल् कप्इज् अफ् दीज् वर्क्स्, बट् द्याट् आइ रोट् ओन्लि टु गेट् ...[7] फर्स्ट् यान्ड् लास्ट् लीफ्, इन् अर्डर् टु डिटर्मिन् फर्स्ट् ह्वेद्अर् दीज् आर् वर्क्स् अल्रेड्इ नोन् अर् न्यू अर् डिफ्अरन्ट् फ्रम् द म्यान्युस्क्रिप्ट्स् अल्रेड्इ नोन्.

योर् हाइनेस् विल् एक्सक्यूज् मी फर् माइ अन्टाइरिङ् रिक्वेस्ट्स्; योर् अन्सीस्इङ् काइन्ड्नेस् ह्याज् मेड् मी बोल्डर् द्यान् एभ्अर्, यान्ड् आइ डेर् से मोर् यान्ड् मोर् कन्फिडन्ट् इन् योर् इन्लाइट्न्ड् फ्रेन्ड्शिप्.

आइ याम्, अफ् योर् हाइनेस्,

द भेर्इ फेथ्फुल्

सिल्विं लेवि

९ रु गी-द-ला-ब्रस, पेरिस्.

---

३. कोष्ठभित्रको **अश्वघोष बोधिसत्व** देवनागरीमा छ । रोमनमा **बोधिसत्त्व** र देवनागरीमा **बोधिसत्व** लेखेको उल्लेखनीय छ ।

४. कोष्ठभित्रको **बृहत् (महत्) जातकमाला** देवनागरीमा छ ।

५. कोष्ठभित्रका अक्षर देवनागरीमा छन् ।

६. यी ५ वटै पुस्तकका नाम देवनागरीमा छन् ।

७. फोटोकपीमा ५ शब्द जति काटिएका छन्, पहिलो to र दोस्रो get हो भन्ने केही आधार छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उल्था

प्यारिस, १९५९ आश्विन २५ गते

नेपालका प्राइम मिनिस्टर र कम्यान्डर-इन-चीफ, हिज हाइनेस महाराज चन्द्र शम शेर जङ्ग राणा बहादुरलाई

*तन्त्राख्यानकथा, नीत्युपदेशश्लोकसङ्ग्रह*को उतार माग्ने, मेरा एक जना जर्मन सहकारी, प्रोफेसर डाक्टर हेर्‌तेलको विषयमा केही महीनाअघि मैले सरकारलाई लेखेको थिएँ। त्यस पुस्तकको संस्करण छापाखानाको लागि तयार छ र आफूले आस गरेको उतारले गर्दा लामो कालदेखि आफू कुरिरहेको कुरा अहिले मेरा ती सहकारीले मलाई खबर गर्नुभएको छ, आफूले मागेको कुरा सरकारलाई सम्झाउन उहाँले मलाई लेख्नुभएको छ।

महामहोपाध्याय हरप्रसाद शास्त्रीले प्रकाश गर्नुभएको, संस्कृतका लेखोट पुस्तकसम्बन्धी विवरणहरूको पहिलो खण्ड भरखरै मैले पाएको कुरा सरकारलाई म जाहेर गर्छु। ती विवरणहरूको उपोद्घातको रूपमा नेपालको दरबारपुस्तकालयमा हालै थपिएका संस्कृत पुस्तकहरूको पूरा पाठ उहाँले दिनुभएको छ। त्यो सूची ज्यादै चाखलाग्दो छ। नयाँ लेखोट पुस्तक त्यस पुस्तकखानामा आउँदा त्यस्तो सूची जुटइदिएमा म ठूलो अनुग्रह ठान्ने थिएँ। यीमध्ये केही, नामै काढ्दा *अश्वघोष बोधिसत्त्व, बृहत्‌जातकमाला, नागार्जुनकृत धर्मशास्त्र* र तालपत्रका ग्रन्थमध्ये *शकुन्दल देवपुत्र, महासंवर्तनकथा, बुद्धचरितकाव्य, षट्‌चक्र, पिङ्गलामततन्त्र*को विषयमा खबर पाउने मेरो तीव्र इच्छा छ। (*बृहत्/महत्‌जातकमाला* भेट्टाउनुभन्दा अघि नै यसको विषयमा खबर पाउनको लागि मैले लेखेको थिएँ।) यी पुस्तकको पूरा उतार पाउने इच्छा मेरो छैन भन्ने राम्ररी बुझियोस्। तर यी पुस्तक पहिल्यै थाहा भइसकेका हुन्, नयाँ हुन्, अघिबाटै थाहा भएका पुस्तकभन्दा फरक हुन् वा होइनन् भनी निधो गर्न खालि पहिलो र पछिल्लो पाता पाउन मैले लेखेको थिएँ।

मैले यसरी एकनासले मागेकोमा म सरकारसँग माफी माग्छु, हजुरको निरन्तरको करुणाले गर्दा मलाई सधैँको लागि झन् आँटिलो बनाएको छ र हजुरको प्रबुद्ध मैत्रीमा म बढीसेबढी विश्वासिलो भएको भन्ने आँट गर्छु।

सरकारको अत्यन्त विश्वस्त म हुँ
सिल्विं लेवि
९ रु गी-द-ला-ब्रस, प्यारिस

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

श्री ३ चन्द्रलाई सिल्विं लेविले लेखेको चिठीको फ्याक्सिमिलि

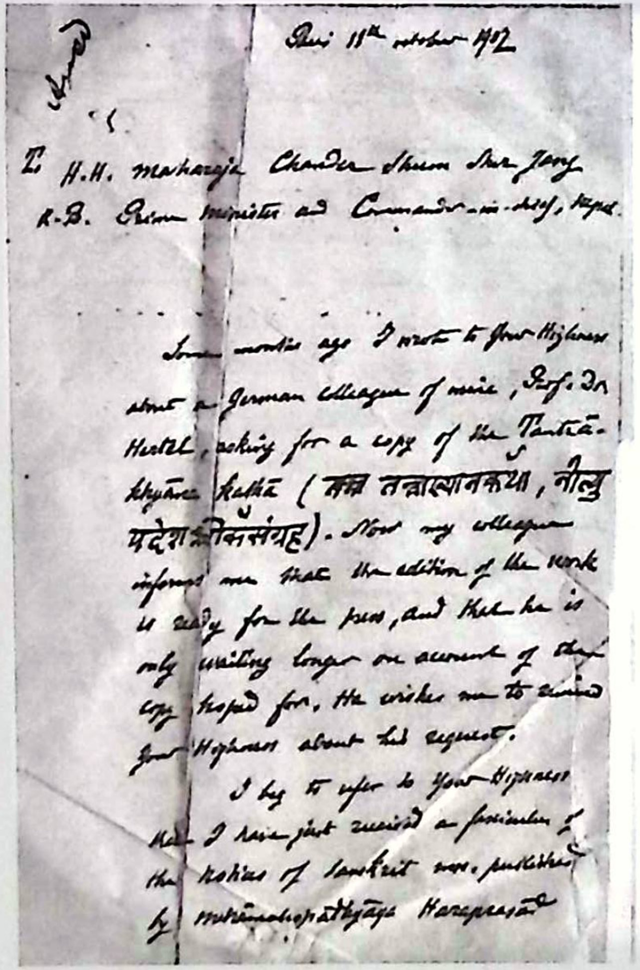

Paris 11th October 1912

To H.H. Maharaja Chandra Shum Shere Jung R.B. Prime Minister and Commander-in-chief, Nepal.

Some months ago I wrote to Your Highness about a German colleague of mine, Prof. Dr Hertel, asking for a copy of the Tantrakhyana Katha (तन्त्राख्यानकथा, नीलुपदेशकथासंग्रह). Now my colleague informs me that the edition of the work is ready for the press, and that he is only waiting longer on account of the copy hoped for. He wishes me to remind Your Highness about his request.

I beg to refer to Your Highness that I have just received a facsimile of the notices of Sanskrit mss. published by Mahamahopadhyaya Haraprasad

१ पृष्ठ

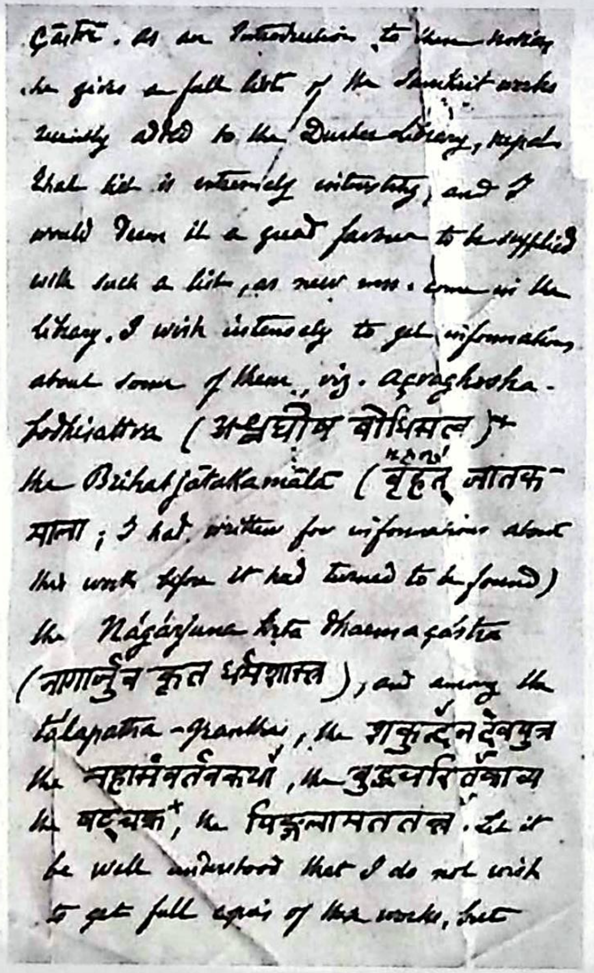

Çastri. As an Introduction to these notices he gives a full list of the Sanskrit works recently added to the Durbar Library, Nepal. That list is extremely interesting, and I would deem it a great favour to be supplied with such a list, as new mss. come in the library. I wish intensely to get information about some of them, viz. Açvaghosha-Bodhisattva (अश्वघोष बोधिसत्व)* the Brihatjatakamala (बृहत् जातकमाला; I had written for information about that work before it had turned to be found) the Nagarjuna krta Dharmaçastra (नागार्जुन कृत धर्मशास्त्र), and among the talapatra-granthas, the शकुन्दनदेवपुत्र (?) the महासंवर्तनकथा, the बुद्धचरितकाव्य the षट्चक्र, the पिङ्गलामततन्त्र. Let it be well understood that I do not wish to get full copies of these works, but

२ पृष्ठ

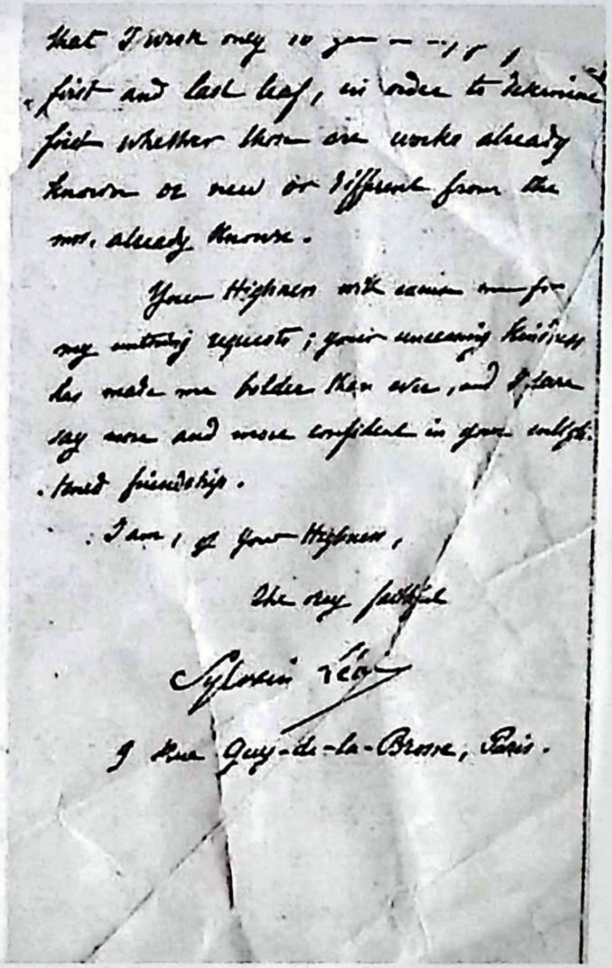

that I wish only 10 pages — — 1, 5, 1 (?) first and last leaf, in order to determine first whether these are works already known or new or different from the mss. already known.

Your Highness will excuse me for my untiring requests; your unceasing kindness has made me bolder than ever, and I please say more and more confident in your enlightened friendship.

I am, of Your Highness,

the very faithful

Sylvain Lévi

9 Rue Guy-de-la-Brosse, Paris.

३ पृष्ठ

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

डिल्लीरमण रेग्मीको बिहेको निम्तो

-महेशराज पन्त

लक्ष्मीपति-नयराजसङ्ग्रहमा रहेका कागजात मिलाउँदै जाँदा डिल्लीरमण रेग्मी (वि.सं. १९७०-२०५८)को बिहेको निम्तोमा मेरो आँखा पऱ्यो । आफ्नो बिहेको निम्तो आफैँ प्रार्थयिता भई लेखेको मैले अहिलेसम्म नदेखेकोले उनको बिहेको त्यस्तो निम्तो देख्दा मलाई आश्चर्य लाग्यो । नेपालको राजनीतिमा र इतिहासलेखनमा नाम कमाएका उनको त्यस्तो निम्तोमा अरूको पनि अभिरुचि होला भन्ने ठानी यसलाई अहिले प्रकाशमा ल्याइएको छ ।

६ अङ्गुल लम्बा र ५.५ अङ्गुल चौडा गुलाफी रङ्गको कार्डमा छापिएको यो निम्ता पण्डित भुवननाथ पाँडे (वि.सं. १९२०-२०००)लाई पठाइएको हो । संस्कृतमा आर्या छन्दमा लेखिएको मङ्गलाचरणको पहिलो पाउ **हेमरुचिर्विश्वसुखा** भएकोले आफ्ना भिनाज्यू नायब बडागुरुज्यू हेमराज पण्डित (वि.सं. १९३५-२०१०)को आश्रयमा आफू बसेकोले र हेमराजका भाइ गुरुज्यू विश्वराज (वि.सं. १९४०-२०१९)की छोरीसँग आफ्नो बिहे हुने भएकोले बडादमीको सालो मात्र होइन, जुवाइँ पनि हुन पाएको खुशीयालीमा आफ्नो बिहेको निम्तोमा दुवै दाजुभाइको नाउँ डिल्लीरमण रेग्मीले पारेको हुनुपर्छ ।

आफ्ना नजीकका बन्धु कुनै बाँकी नरहेकाले डिल्लीरमण रेग्मीले आफ्नो बिहेको निम्तो आफैँ प्रार्थयिता भई छपाउनुपरेको हो कि जस्तो मलाई लाग्छ । आफ्ना आश्रयदाता भिनाज्यू हेमराज पण्डितको भाखामा निम्तो छापूँ भने उनकै भतिजीसँग बिहे हुने भएकोले त्यसो गर्न पनि उनलाई अप्ठ्यारो लाग्यो होला ।

बाहुन मात्रले आफ्नो नाउँको अगाडि **पण्डित** लेख्ने त्यस वेलाको चलनअनुसार डिल्लीरमण रेग्मीको नाउँमा यस निम्तोमा **पं.** जोडिएको हुनुपर्छ । संस्कृतमा प्रथमा परीक्षा पास गरी भरखरै म्याट्रिक पास गरेका डिल्लीरमण रेग्मीले ब्राह्मणोचित प्रतिष्ठाको लागि आफ्नो नाउँको अगाडि **पं.** हालेको देखिन्छ ।

यस निम्तोमा डिल्लीरमणले आफ्नो थर **जोशी** लेखेका छन् । यिनको थर मूलतः **रेग्मी** भए पनि पुस्ताँदेखि **कुमाई रेग्मी**हरूले ज्योतिषी पेशा गर्दै आएकाले **पुर्बिया रेग्मी**बाट आफूलाई छुट्ट्याउन कुमाई रेग्मीहरू **जोशी** लेख्ने गर्थे र केही अझै पनि **जोशी** लेख्ने गर्दैछन् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

श्रीः

हेमरुचिर्विश्वसुखा मनोरमज्ञानदानसंरक्ता ।
गंगाधररमणकला जगतो जननी बधूबरौ पायात् ।।

श्रीयुत पं. भुवननाथ पाडेका समीपमा

निमन्त्रणा.

यहि ८८ साल ज्येष्ठ १५ गते रोज ५ का दिन मेरो बिबा-
होत्सवमा कृपापूर्वक पाल्नुभइ जन्तिको शोभा बढ़ाइ-
दिनुहोला भन्ने अभिलाषा गरेको छू.

प्रार्थयिता;-
पं. डिल्लीरमण जोशी.

ययम ३।। बजे.
फसिकेव, येल.
माहाभूत

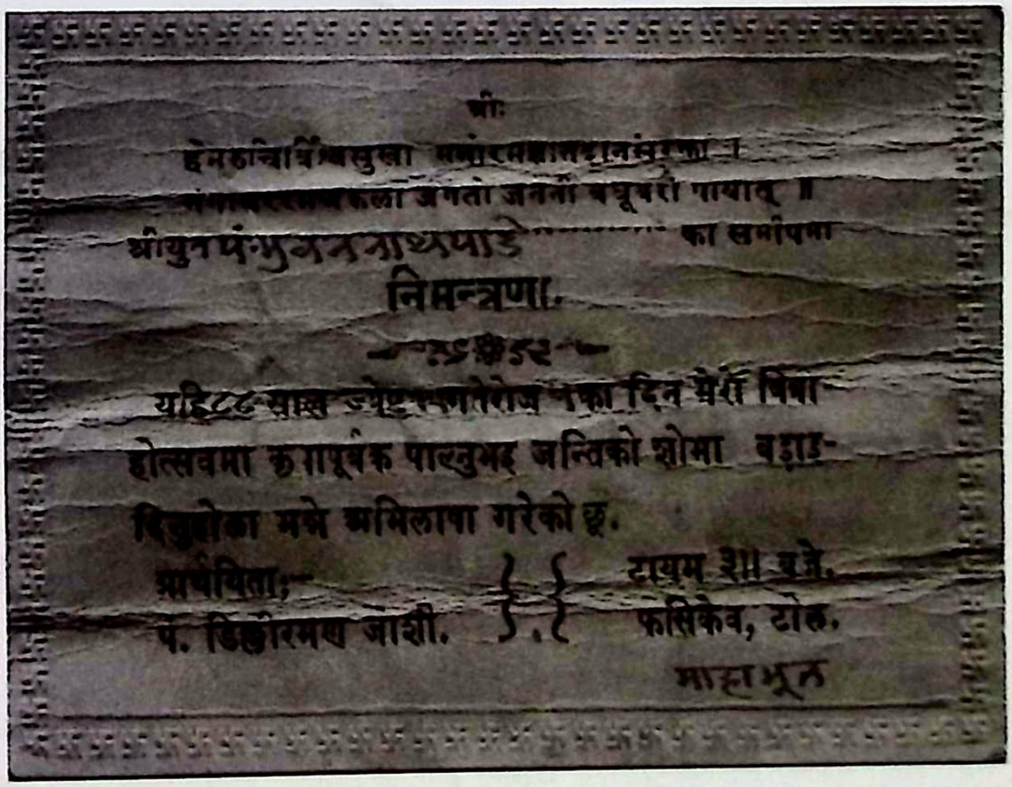
श्रीः
हेमरुचिर्विश्वसुखा मनोरमज्ञानदानसंरक्ता ।
गंगाधररमणकला जगतो जननी बधूबरौ पायात् ॥
श्रीयुत पं. भुवननाथ पाडे का समीपमा
निमन्त्रणा.
यहि ८८ साल ज्येष्ठ १५ गते रोज ५ का दिन मेरो बिबा-
होत्सवमा कृपापूर्वक पाल्नुभइ जन्तिको शोभा बढ़ाइ-
दिनुहोला भन्ने अभिलाषा गरेको छू.
प्रार्थयिता;-
पं. डिल्लीरमण जोशी.
टयम ३॥ बजे.
फसिकेव, टोल.
माहाभूत

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

नयराज पन्तले ३० वर्षको उमेरमा नेपालीमा लेखेको कविता

२००० ज्येष्ठ २१

बकुल्लाभगतका प्रति

'संसार झूट छ सबै सब हो बिकम्बा एकत्वमै सकल हुन्छ यथार्थ जम्बा ।
हुन् तुच्छ संपति तथा विषयाभिलाष' तिम्रो छ वास्तव यही उपदेश खास ।।१।।
गर्दै प्रपञ्चमय कर्म कुकर्म धेर हिड्छौ तिमी धननिमित्त सधैं डुलेर ।
तिम्रो चरित्र छ यही उपदेश त्यो छ आश्चर्य फेरि यसदेखि अरू त के छ ।।२।।
भोगाभिलाष छ भने घरबार जोड गार्हस्थ्यको नियमलाई तिमी नतोड ।
गार्हस्थ्यकै यश बखान गरेर गाऊ 'जीवेम' यो श्रुतिकथा मनमा चढाऊ ।।३।।
वैराग्य नै छ मनमा त उठेर जाऊ एकान्त शान्त गिरि-गह्वरमा रमाऊ ।
टिप्तै स्वयं प्रकृतिका फलफूल खाऊ यो तुच्छ लोकबिचमा त तिमी नआऊ ।।४।।
गर्दै प्रपञ्च सब[१] दीन अजानलाई त्यो कल्पनामय जगत् बिचमा भुलाई ।
ठग्दै अलीअलि गरी महुरी बटुल्छौ आफू बसीकन यहीं रस चाख्न[२] खोज्छौ ।।५।।
हे मित्र! भित्र मनको मनसाय अर्को अर्कै छ फेरि मुखमा व्यवहार अर्को ।
यस्तो नराधम पिशाच अवश्य गर्ला तिम्रो यही चलन हो कुनचाहिँ भन्ला ।।६।।
के गर्नु हाय! तर दैव बिभिण्डिनाले आक्षेप यी पनि तिमीकन पर्न थाले ।
आऊ दया गर अलीकति शान्त होऊ झल्झल् भई सकलको तम यो हयऊ ।।७।।[३]

---

१. **किन** केरी **सब** बनाएको । २. **भोग्न** केरी **चाख्न** बनाएको । ३. सातौं पद्य केरेको ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

नयराज पन्तले वि.सं. २००८ मा संस्कृतमा लेखेका ६ कविता

[नयराज पन्त (वि.सं. १९७०-२०५९)ले दिनकादिन जस्तो केहीनकेही लेख्ने गरेका, कलेजी रङ्गका, झण्डै ४०० पृष्ठ भएका, फूल्स्केप साइजका, २ वटा सजिल्द कापी छन् । तिनमध्ये एउटा कापीबाट उतारिएका, ३ वटा लेख (नयराज पन्त २०६९: ३६०, २०६९ क: ४४१ र २०६९ ग: १७९) र त्यस्तै अर्को कापीबाट उतारिएको एउटा लेख (२०६९ ख: ९१-९२) गरी ४ वटा लेख पहिल्यै छापिइसकेका छन् । ३ वटा लेख जुन कापीबाट उतारियो, त्यही कापीबाट उतारिएका ६ वटा संस्कृत कविता *पूर्णिमा*को यस अङ्कमा छापिँदैछन् । तिनमध्ये पहिलो कविता २३२ पृष्ठमा, दोस्रो १३५ पृष्ठमा, तेस्रो १३६ पृष्ठमा, चौथो ३०४ पृष्ठमा, पाँचौँ १२० पृष्ठमा र छैटौँ १२४ पृष्ठमा छ ।

पहिलो समूहमा पहिलो, दोस्रो र तेस्रो कविता, दोस्रो समूहमा पाँचौँ र छैटौँ कविता र तेस्रो समूहमा चौथो कविता गरी यी ६ कवितालाई ३ समूहमा बाँड्न सकिन्छ ।

आफूले पाठ्यपुस्तक मानेका ग्रन्थ *अष्टाध्यायी*का कर्ता पाणिनि र *अर्थशास्त्र*का रचयिता कौटल्यलाई नयराज पन्तले सम्बोधन गरी लेखेका कविता पहिलो समूहमा पर्छन् । पाणिनिलाई सम्बोधन गरिएको कविता वसन्ततिलकाका ४ पद्यमा छ । कौटल्यलाई २ वटा कवितामा सम्बोधन गरिएको छ । तिनमा पहिलो कविता उपेन्द्रवज्राका ३ पद्यमा छ । त्यो कविता लेखेको भोलिपल्टै लेखिएको अर्को कविता शार्दूलविक्रीडितको १ पद्यमै टुङ्गिएको छ ।

आफ्नो जीवनपद्धति र जीवनदर्शनको विषयमा नयराज पन्तले लेखेका कविता दोस्रो समूहमा पर्छन् । तिनमा पहिलो कविता इन्द्रवंशाका ४ पद्यमा छ, दोस्रो कविता पनि त्यही छन्दका ९ पद्यमा छ ।

वृद्ध वकवेदान्तीको विषयमा लेखिएको कविता तेस्रो समूहमा पर्छ । त्यो कविता वसन्ततिलकाका २ पद्यमा छ ।

आफ्नो जीवनपद्धति र जीवनदर्शनको विषयमा नयराज पन्तले लेखेका कविताको विषयमा अब केही लेख्नुपरेको छ ।

ग्रन्थान् न कुर्यां यदि दृष्टिभाजनम् अर्थात् **पुस्तकहरू हेरिनँ भने** भन्ने शीर्षक भएको कविताको भावार्थ यस्तो छ–

> **केही मानिसहरू बर्सेनि कहिले कहाँ कहिले कहाँ घुम्न जान्छन् र त्यहाँ थरीथरीका भाषा बोल्ने र थरीथरीका रहनसहन भएका मान्छे देख्छन् । त्यसरी उनीहरू आफ्नो दृष्टि विशाल पार्छन् र आनन्दको अनुभव पनि गर्छन् । मचाहिँ सधैँ आफ्नै कोठामा घरमै दिन बिताउँछु, आफूले पहिले नदेखेको कुनै कुरा मेरो आँखाअगाडि पर्दैन । यस कारण मेरो दृष्टि विस्तृत छैन । नयाँ नयाँ पुस्तक हेर्ने नगरेको भए म वस्तुको परीक्षण गर्न सक्ने थिइनँ ।**

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

आफ्नो एकोहोरो जीवनपद्धतिबाट नयराज पन्तलाई कहिलेकहीँ उराठ लागेको भाव यस कविताबाट आउँछ । हुन पनि उनले वर्षौं वर्षसम्म एकनासले जीवन बिताए । उनको पठनपाठनको पद्धतिले गर्दा उनी एकलो पर्दै गए र **संशोधनको परम्परा चलाउने उद्योग गर्दा म एकलिन गएको छु** (नयराज पन्त २०१९: १) भनी उनले लेख्नुपर्‍यो ।

परिश्रमद्वारा नै आफ्नो जीवन चलाउने, पैसा कमाउने काममा नलागेको, सधैँ सामान्य नै हुन खोज्ने मेरो काममा पनि शत्रुहरू लागेका छन् भनी दोस्रो कविताको उठान गरिएको छ । **स्वार्थी, बाहिरबाट मित्रता गर्ने, ठूलठूला अनेकन् कुरा गर्ने, धूर्त मानिसहरूले मलाई क्षुब्ध पार्छन्; सबैको हित गर्ने विद्या हो, सधैँ शुद्ध बुद्धिले यत्नपूर्वक विद्यामा लागेको मेरो काममा पनि शत्रुहरू लागेका छन्; मैले ज्यादै ठूलो परिश्रमले आर्जन गरेको विद्या चोरेर लिन खोज्ने यी धूर्तहरूले पाइलापाइलामा बलियो जाल हालेका छन्; मैले स्वार्थबुद्धिले विद्यासञ्चय गरेको होइन, त्यस विद्याले सधैँ लोकहित गरोस् भनी चिन्ता लिने मेरो काममा पनि शत्रुहरू लागेका छन्; मसँग भएको विद्या सबै मानिसले निःशुल्क पाऊन् भनी काम र बोलीद्वारा स्पष्ट पार्ने मेरो काम सबैतिर खुला छ; त्यसो भए पनि धूर्तहरू अलिकति पनि परिश्रम नगरीकन सजिलैसँग पण्डित हुन खोज्नेहरूले आफ्ना सन्तानलाई बलजफती हर्न खोजे जस्तो मलाई लाग्छ; हे ईश्वर, हजुरको दयालु पदले यस अवस्थामा मेरो सद्गति प्रकट गर्छ, नत्र घना अन्धकारमा छिनमै म डुब्छु भन्ने स्पष्ट छ; यस कारण आफ्नो निश्चित गति कहिल्यै पनि मनैदेखि छोड्न नखोज्ने तथा दुर्जनहरूको दुर्वचन सहने मेरो मन हल्लँदैन** भनी त्यहाँ लेखिएको छ ।

छोटकरीमा भन्दा, मूल धारबाट अलग्गिएर काम गर्दै गएका नयराज पन्तले आफ्नो काममा आइपरेका विघ्नबाधाबाट आफू विचलित नहुने दृढता यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

यो लेख लेख्दा काम लिइएका साधनको तालिका

नयराज पन्त २०१९

= वि.सं. २०१९ मा ललितपुरबाट जगदम्बा-प्रकाशनद्वारा प्रकाशित; धनवज्र वज्राचार्यको प्रधानसम्पादकत्वमा रामजी तेवारी, देवीप्रसाद भण्डारी, भोलानाथ पौडेल, शङ्करमान राजवंशी, गौतमवज्र वज्राचार्य, महेशराज पन्त र नयनाथ पौडेलद्वारा सम्पादित *इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेयमा* छापिएको; नयराज पन्तको *उपोद्घात* (१-५० पृष्ठ) ।

नयराज पन्त २०६९

= वि.सं. २०६९ मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १३५ पूर्णाङ्कका ३५९-३६० पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको टिप्पणीसहितको, नयराज पन्तको *हेलियोदोरको गरुडध्वज* ।

नयराज पन्त २०६९ क

= वि.सं. २०६९ मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १३६ पूर्णाङ्कका ४३७-४४१ पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको *उपन्यास*सहितको, नयराज पन्तको *अशोक र ब्राह्मण* ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

नयराज पन्त २०६९ ख

= वि.सं. २०६९ मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १३७ पूर्णाङ्कका ९०-९२ पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको टिप्पणीसहितको, *नयराज पन्तले आफ्नो विद्यार्थीको लागि वि.सं. २००९ को दशैँमा गरेको प्रार्थना।*

नयराज पन्त २०६९ ग

= वि.सं. २०६९ मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १३८ पूर्णाङ्कका १७३-१८० पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको वाङ्मुखसहितको, *ब्राह्मणपुत्र क्रिस्तान स्कूलमा पढ्दा नयराज पन्तको मनमा खेलेका कुरा।*

महेशराज पन्त]

१.

पाणिने

भोः पाणिने तव कृतिं प्रविलोकयन्तः के स्युर्न मुग्धहृदया मतिशक्तिभाजः।
वैदुष्यमाकलयितुं यतमानचित्ताः पूर्वं त्वदीयपदमेव समाश्रयन्ति ॥१॥

राज्यानि तानि कतिचित् स्थितिमाप्य भूयो नाशं ययुर्बुधगणाः कति ते व्यतीयुः।
काव्यानि तानि कति वा रचितानि धीरैः लीनानि वा कति च कालगतेः प्रभावात् ॥२॥

एका त्वदीयकृतिरेव निजं स्वरूपं धत्ते मनस्सु सुधियां नियतं यथावत्।
कालाश्रया मलिनता च कृतिं त्वदीयां वैगुण्यमागमयितुं प्रभुता न याता ॥३॥

बालोऽपि मुग्धहृदयोऽपि पदं त्वदीयं धत्ते यथा स्वमनसाऽनवधानपूर्वम्।
धीरः प्रबुद्धहृदयोऽपि तथावधाय धत्ते त्वदीयपदवाक्यचयं चिराय ॥४॥

२००८।४।७।१

२.

गुरो कौटल्य

यथा यथाहं निपुणं समीक्षे जगत्स्थितिं स्वं परितो निषण्णाम्।
तथा तथा मे हृदयं त्वदीये वाक्यामृते मज्जति गौरवेण ॥

क्व वा महत्त्वं त्वयि तत्त्वदेशिके क्व वा लघुत्वमपि पण्डितब्रुवे।
इत्थं ह्रियाक्रान्तमना अहं पुनः क्व वा निलीये त्वयि सर्वतः स्थिते ॥

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अतस्त्वदीये गुणसौरभान्विते ग्रन्थे मदीयं हृदयं कृतस्थिति ।
चिराय भूयादिति शुद्धचेतसा हित्वा ह्रियं त्वां हि गुरुं समाश्रये ।।

२००८।९।१।१

३.

कौटल्य

मार्गेऽस्मिन् विषयं न दृष्टविषयं नो लभ्यते देशिकः
हिंस्राणां रव एति कर्णविषयं संकम्पयन् मानसम् ।
कुर्यां केन गतिं दृढेन मनसा रात्रिन्दिवं स्वे पथि
नो लभ्येत पदाकृतिं यदि भवानाश्वासयन्नाह्वयन् ।।

२००८।९।२।२

४.

मर्त्यो न कस्य हृदयं तरलं विदध्यात्

वृद्धोऽपि पूर्णविभवोऽपि मुखेन लोकं सर्वं न तथ्यमिति वाक्यचयं च वक्ता ।
वेदान्त एव पठिती धनकामुकोऽयं मर्त्यो न कस्य हृदयं तरलं विदध्यात् ।।
स्वस्मिन् गृहे प्रवितते पतिते चरित्रे क्षिप्त्वा न नेत्रयुगलं समितौ स्वरेण ।
तारेण शुद्धचरितं जनतां च वक्ता मर्त्यो न कस्य हृदयं तरलं विदध्यात् ।।

२००८।९।२७

५.

ग्रन्थान् न कुर्यां यदि दृष्टिभाजनम्

गच्छन्ति केचित् प्रतिवत्सरं कति विभिन्नभागान् धरणीसमाश्रितान् ।
विभिन्नभाषाप्रतिकर्मशालिनो निरीक्षमाणा मनुजान् मुहुर्मुहुः ।।
विभिन्नभावैर्मनुजैः प्रतिक्षणं ते सङ्गतिं प्राप्य दृशं निजाश्रिताम्
विस्तारयन्तः परितो वसुन्धरां मुदं च कांश्चित् दधते स्वभावतः ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

निजे हि कोष्ठे शयनं सदातनमातस्थुषो गेहरतस्य मे पुनः ।
अदृष्टपूर्वाः विषया न केचन गच्छन्ति नेत्रातिथितां कदाचन ।।

अतो हि मे दृष्टिरियं न विस्तृता भूमिस्थितं वस्तुचयं परीक्षितुम् ।
न शक्नुयादेव नवान् नवान् पुनर्ग्रन्थान् न कुर्या यदि दृष्टिभाजनम् ।।

२००८।१०।६

६.

ममापि कार्ये निपतन्ति विद्विषः

परिश्रमादेव हि जीवनं निजं बुभूर्षतः त्यक्तधनाढ्यपद्धतेः ।
सामान्यतामेव सदैव वाञ्छतो ममापि कार्ये निपतन्ति विद्विषः ।।

स्वार्थाकुला बाह्यदृशा च मित्रतां प्रसारयन्तः कति धूर्तमानवाः ।
उच्चावचैर्भूरिविधैः प्रजल्पनैर्मनो मदीयं क्षुभितं प्रकुर्वते ।।

विद्या हि सर्वस्य हितैषिणी धिया स्वया सदा ध्यायत एव शुद्धया ।
तथैव कार्यं यतनेन कुर्वतो ममापि कार्ये निपतन्ति विद्विषः ।।

विद्यां मदीयां बहुना श्रमेण हि मयार्जितां चौरिकया जिघृक्षवः ।
अहो इमे धूर्तनरा पदे पदे प्रसारयन्त्येव हि वागुरां दृढाम् ।।

विद्या मया स्वार्थधिया न सञ्चिता भूयात्सदा सा जनताहितैषिणी ।
इत्येव चिन्तां हृदयेन बिभ्रतो ममापि कार्ये निपतन्ति विद्विषः ।।

निःशुल्कमेवात्र समेऽपि मानवा विद्यां लभन्तां सुखमेव मद्गताम् ।
इत्येव कार्यैर्वचनैश्च संस्फुटं मदीयकार्यं विवृणोति सर्वतः ।।

तथापि धूर्ता न विधाय कञ्चन लवं श्रमस्यापि सुखेन पण्डितान् ।
बुभूषयन्तो निजसन्ततिं दृढात् जिहीर्षमाणा इव भान्ति मे मनः ।।

अस्यां स्थितौ देव दयामयस्य ते पदं मदीयां विवृणोति सद्गतिम् ।
नो चेत् गभीरे तमसि प्रमज्जनं क्षणेन मे जायत इत्यपि स्फुटम् ।।

अतः स्वकीयां हृदयेन निश्चितां गतिं च हातुं न कदापि वाञ्छतः ।
असज्जनानां सहतश्च दुर्वचः न जायते कश्चन चित्तविभ्रमः ।।

२००९।१०।२८

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

जगदम्बा पुरस्कारको आधार के ? पढिसकेपछि*

-महेशराज पन्त

रत्नपुस्तकभण्डारद्वारा प्रकाशित हुने *पुस्तक संसार*को गएको माघ महीनामा छापिएको अङ्क अर्थात् १० पूर्णाङ्कमा *जगदम्बा पुरस्कारको आधार के ?* भन्ने शीर्षकमा एउटा लेख छापिएको रहेछ। त्यस लेखको मजबून संशोधन-मण्डललाई जगदम्बाश्रीपुरस्कार दिनुको औचित्य नरहेको भन्ने रहेछ। पारितोषिक अर्थात् आजभोलिको भाषामा पुरस्कारको छनोटको विषयमा अक्सर विवाद उठाउन नसकिने र नउठ्ने पनि होइन। यसैले त्यस्तो लेख लेखिएको र छापिएकोमा हाम्रो केही भन्नु छैन।

संशोधन-मण्डललाई अहिलेसम्म त्यो पारितोषिक नदिएर के फरक परेको थियो र कस्ता कस्ता लठुवालाई दिएपछि मात्र हामीलाई दिँदा पनि खास केही फरक परेको छैन। मैले अन्यत्र (*राजधानी* २०६९।६।७) लेखे जस्तै **यस्ता पारितोषिकले हामीलाई हाम्रा कृति प्रकाश गर्न केही सहूलियत त होला,** त्यति मात्र हो।

*पुस्तक संसार*मा छापिएको त्यो लेख पढिसकेपछि संशोधन-मण्डलको तर्फबाट केही कुरा स्पष्ट पार्नु आवश्यक भएकोले यो प्रत्युत्तर लेखिएको हो।

संशोधन-मण्डललाई जगदम्बाश्री दिनु हुँदैन भन्ने जिकिरको आधार त्यस संस्थाका धेरैजसो सदस्यले त्यो संस्था छोड्नु र त्यस संस्थाको अस्तित्व अहिले नहुनु भन्ने रहेछ। कुन संस्थाको अस्तित्व छ वा छैन भन्ने कुरा त्यस संस्थाको कार्यकलापवाट स्पष्ट हुने हुनाले गतिविधि भइरहेको संस्थालाई अस्तित्वमा नरहेको भनी भन्न मिल्दैन। हो, संशोधन-मण्डलमा उहिले झण्डै १ दर्जन मानिस थिए, तीमध्ये धेरैले अर्को अवसर पाएर वा अर्को अवसर पाउने आशामा त्यो संस्था छोडे, केही कालगतिले परलोक भए। थुप्रै मानिस भएको वेलामा संशोधन-मण्डलले के कति काम गरेको थियो र अहिले के कति काम गरेन भन्ने कुराको निर्क्योल नगरीकनै थोरै मान्छे भएको संस्थाको अन्त्य भएको ठान्ने र धेरै मान्छे भएको संस्थाको अस्तित्व भएको ठान्ने जिकिर गर्न मिल्दैन।

संशोधन-मण्डलले जगदम्बाश्री पाउँदाखेरि मात्र कमलप्रकाश मल्लले विरोध गरेका होइनन्। संशोधन-मण्डलका पथिकृत् अर्थात् आजभोलिको भाषामा संस्थापक नयराज पन्तले मदनपुरस्कार पाउँदा पनि उनले चर्को विरोध गरेका थिए। त्यसको प्रतिध्वनि *पुस्तक संसार*मा छापिएको त्यस लेखमा पनि छ (१८ पृ.)।

---

* वि.सं. २०६९ माघमा *पुस्तक संसार*को १० पूर्णाङ्कमा छापिएको एउटा लेख पढेपछि त्यस लेखको प्रतिवादमा यो लेख लेखी त्यही पत्रिकाका सम्पादकलाई बुझाएको थिएँ। कुन्नि किन हो, त्यसपछि *पुस्तक संसार*को अर्को अङ्क ननिस्किएकोले त्यही लेख २५ महीनापछि अहिले *पूर्णिमा*मा छपाइएको छ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

त्यस लेखमा त्यही जिकिरको प्रसङ्गमा विरोधाभास भएको कुराको नमूनाको लागि त्यहाँ एक ठाउँमा (१६ पृ.) **पूर्णिमा नामका त्रैमासिक पत्रिकासमेत भित्री-पातोमा बाहेक कतै यसको अस्तित्व छ भन्ने मलाई ज्ञात भएन** र अर्को ठाउँमा (१८ पृ.) **सो पुरस्कार पूर्णिमा पत्रिकाका लागि दिइएको दान हो भने यो स्पष्ट लेखिदिनुपर्‍यो** लेखेकोबाट पनि स्पष्ट हुन्छ।

कुनै पनि नयाँ काम गर्दा समाजले त्यो पचाउन सक्दैन र त्यसको विरोध हुन्छ। संशोधन-मण्डलको मुख्य लक्ष्य नेपालमा चलिरहेको शिक्षापद्धतिमा परिवर्तन गर्नु भएकोले प्रचलित शिक्षापद्धतिबाट विशिष्ट विद्वान् जन्मन सक्दैन भन्ने कुरा देखाउन संशोधन-मण्डलले अभियान शुरू गरी पुस्तकपत्रिका आदि छपाउन थालेको हो। *पुस्तक संसार*मा छापिएको त्यो लेख र संशोधन-मण्डलका लेख २ फरक फरक शिक्षापद्धतिका विचारधाराको प्रतिफल हो भन्दा अत्युक्ति नठहरिएला।

*पुस्तक संसार*मा छापिएको त्यस लेखका धेरै भाग संशोधन-मण्डल र कमलप्रकाश मल्लको बीच लेखको रूपमा भएको वादविवादको कुराले ओगटेको छ। संशोधन-मण्डललाई जगदम्बाश्री दिनु हुँदैन भन्ने कुरा मुख्य विषय भएको त्यस लेखको धेरै ठाउँ २ पक्षको बीचमा भएको वादविवादले ओगटिनु ठीक हो कि होइन भन्ने प्रश्न आफ्नो ठाउँमा छ।

सन् १९७४ देखि नै पन्त दाजुभाइले "पूर्णिमा" लाई प्रयोग गरेर ममाथिको व्यक्तिगत आक्रमण जारी राखेका हुन्। सो पत्रिकाको अंक ३२ देखि १२१ सम्म लगातार ३० वर्ष मेराविरूद्धमा उनीहरू खनिइरहे भनी त्यस लेखमा एक ठाउँ (१७ पृ.)मा लेखिएको छ। कमलप्रकाश मल्लउपर मात्र होइन, उनीभन्दा अगाडिका अरू अरू विद्वान् भनाउँदाहरूउपर पनि संशोधन-मण्डल कमलप्रकाश मल्लको भाषामा भन्ने हो भने खनिएकै हो। साँच्चै भन्ने हो भने कमलप्रकाश मल्लसँग झगडा मैले उठाएको हुँ। कुरा के भने नेपालसम्बन्धी थरीथरीका विषयमा नेपाली विद्वान्हरूले लेखेका लेखको सङ्ग्रहरूपको पुस्तक पञ्चायतको जगजगी भएको वेलामा वि.सं. २०३० मा पशुपतिशमशेर जङ्गबहादुर राणा र कमलप्रकाश मल्लको सम्पादकत्वमा सेडा अर्थात् आर्थिक विकास तथा प्रशासनकेन्द्रबाट *नेपाल् इन् पर्‌स्पेक्‌टिभ्* भन्ने नाउँले प्रकाशित भयो। त्यस वेलासम्म कमलप्रकाश मल्ल संशोधन-मण्डलको प्रशंसकै थिए भन्ने कुरा **इतिहाससंशोधनमण्डल जस्ता, नेपाली इतिहास, संस्कृति र प्रत्नतत्त्वको खोजीमा खटेका विद्वान्हरूको साना मण्डल** (*नेपाल् इन् पर्‌स्पेक्‌टिभ्* २८० पृ.बाट मेरो उल्था) र **हाम्रो आफ्नै इतिहास र संस्कृतिमा सुद्धा इतिहाससंशोधनमण्डलका लेखबाहेक हामीसँग अरू के छ ?** (उही २८८ पृ.बाट मेरो उल्था) भनी ऐ.शि. बाबुराम आचार्य आदि अरू अरू ऐतिहासिकसँगै उनले संशोधन-मण्डलको नाउँ लिएकोबाट देखिन्छ। तर *नेपाल् इन् पर्‌स्पेक्‌टिभ्* कति पानीमा छ भन्ने देखाउन उदाहरणको रूपमा सम्पादकको हैसियतले पशुपतिशमशेर र कमलप्रकाश मल्लले मिली लेखेको उपोद्घातको एक प्याराग्राफमा परेका अशुद्धिको विषयमा मैले वि.सं. २०३१ मा *पूर्णिमा* ३२ अङ्कमा १६ पृष्ठ लामो लेख छपाएँ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ई.सं. १९७४ देखि *पूर्णिमा*मा ३२ अङ्कदेखि १२१ अङ्कसम्म लगातार ३० वर्ष आफ्नो आलोचना आयो भनी कमलप्रकाश मल्लले लेखे पनि यसमा अलिकति संशोधन गर्नु आवश्यक छ। उनको आलोचना पहिलोपटक वि.सं २०३१ माघमा *पूर्णिमा* ३२ अङ्कमा छापिएकोले त्यस मितिलाई ई.सं.मा बदल्दा १९७४ नभई १९७५ हुन्छ। अर्को कुरा *पूर्णिमा* १२१ अङ्क वि.सं. २०६२ पूसमा छापिएकोले ३० वर्ष होइन, १ महीना कम ३१ वर्ष उनको आलोचना *पूर्णिमा*मा छापिएको हो। उनको लेखाइबाट *पूर्णिमा*मा ३२ अङ्कदेखि १२१ अङ्कसम्म लगातार उनको आलोचना छापियो भन्ने बुझिन्छ। लगातार त होइन, ३२, ५८, ६२, ६४, ६९, ७२, ११२, १२१ अङ्कमा कहीँ धेरै कहीँ थोरै उनको आलोचना परेको छ। अझ पछिल्लो कुरा गर्दा वि.सं. २०६३ मङ्सीरमा छापिएको *पूर्णिमा* १२४ अङ्कमा पनि उनको आलोचना प्रसङ्गवश नपरेको होइन।

महेशले नौवटा शब्दलाई लिएर (कमलप्रकाश मल्लको प्रधानसम्पादकत्वमा निस्केको) **अ डिक्सनरी अफ क्लासिकल नेवारीलाई नै अस्वीकार गरे** भनी *पुस्तक संसार*मा छापिएको त्यस लेखमा एक ठाउँ (१७ पृ.)मा लेखिएको रहेछ। मैले ठ्याक्क कति शब्दको अर्थ त्यस कोषमा नमिलेको विषयमा लेखैँ, त्यो नगने पनि धेरै शब्द लिएर लेखेको चाहिँ होइन। जति मैले लेखैँ, त्यो त नमूनाको रूपमा त्यो कोष अप्रामाणिक र अपूरो भएको देखाउन मात्र लेखेको थिएँ। त्यस कोषको अप्रामाणिकताको विषयमा मैले प्रशस्त टिपोट गरेको छु, प्रसङ्ग मिलाई ती सबै क्रमशः प्रकाशमा पनि आउने नै छन्। डेढ दर्जन जति मानिस लिई १७ वर्षभन्दा बढी समय लगाई तयार गरिएको त्यस कोषलाई यसैले **कमलप्रकाश मल्लका अरू अरू कृति जस्तै त्यो कोष पनि बुद्धिको दारिद्र्यको उत्तम नमूना बन्न गएको** (*पूर्णिमा* १२१ अङ्क, १५ पृ.) भनी मैले लेखेको हुँ।

नेपाली भाषाका विरोधी भनी कहलिएका कमलप्रकाश मल्ललाई वि.सं. २०६१ कार्तिक १ गते भएको मदनपुरस्कारवितरणोत्सवमा विद्वत्प्रवचन गर्न लगाएकोले, त्यस प्रवचनको सार थोरै शब्दमा भन्ने हो भने नेपाली भाषाको विरोध गर्नु भएकोले र मदनपुरस्कारवितरणोत्सव कमलप्रकाश मल्लको विचारको प्रख्यापनको लागि चौतारा बनिदिएकोले पनि मदनपुरस्कारगूठी र कमलप्रकाश मल्ल नजीक भएको अनुमान गर्न नसकिने होइन भनी वि.सं. २०६२ पूसमा *पूर्णिमा* १२१ अङ्क (१८ पृ.)मा मैले लेखेको थिएँ। त्यो कुरा पनि कमलप्रकाश मल्लले *पुस्तक संसार*मा छापिएको लेख (१८ पृ.)मा उठाएका रहेछन्। वि.सं. २०६२ पूसमा जे मैले लेखैँ, त्यसमा संशोधन-मण्डलले जगदम्बाश्री पाइसकेपछि पनि अहिले वि.सं. २०६९ फागुनसम्म म अडिग छु। त्यस्तो लेखेकोमा मलाई कुनै पछितो छैन।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बिक्रीमा भएका हाम्रा कृति

१.	अभिलेख-संग्रह (६-१२ भाग)	५।००
२.	आदर्श, अ सप्लिमन्ट् टु पूर्णिमा, द जर्नल् अफ् द संशोधन-मण्डल (१-२ सङ्ख्या)	५५०।००
३.	इतिहास-संशोधन	४००।००
४.	इतिहास-संशोधनहरूको अभिनन्दन-ग्रन्थ	५।००
५.	को हुन् त नयराज पन्त	७५०।००
६.	गोरखाको इतिहास (१-४ भाग)	५००।००
७.	त्रिकोणमिति	२५।४०
८.	दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेको धूपघडी	१००।००
९.	धादिङ्मा फेला परेका नेपाली कविता	७५।००
१०.	नयराज पन्तको दृष्टिमा श्री ३ जङ्गबहादुर राणा	२००।००
११.	नयराज पन्तलाई चिनाउनको लागि	२५।००
१२.	नेपालको संक्षिप्त इतिहास	१२५।००
१३.	नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको अनौचित्य	५।००
१४.	पञ्चाङ्ग-संशोधन	१००।००
१५.	पं. गोपाल पाँडे र उनको घनमूल ल्याउने रीति	१६।४०
१६.	पशुपतिनाथको दर्शन स्पर्शन पूजनसम्बन्धमा समीक्षा	८०।००
१७.	पूर्णिमा (१-१४१ पूर्णाङ्क)	९९०७।००
१८.	प्राचीन र नवीन गणितको तुलना	१५।००
१९.	बडागुरुज्यू विजयराजसँग सम्बद्ध पत्रहरू	५२५।००
२०.	बुद्धिविनोद-प्रश्नावली र त्यसको उत्तर	५०।००
२१.	म गोबरगणेश बनेछु	१२५।००
२२.	रत्नदीप	२।५०
२३.	रत्नदीप १ भाग	१०५।००
२४.	रत्नदीप २ भाग	९२।००
२५.	राजीवलोचन जोशीका बराज्यू दामोदर जोशी	७५।००
२६.	लिच्छवि-संवत्को निर्णय	१००।००
२७.	विद्या-रक्षा	१००।००
२८.	विश्रान्ति	८२।००
२९.	वृत्तशतक	३।००
३०.	व्याकरण-संशोधन	४५।००
३१.	श्री ३ महाराज पद्मशमशेरका कुरा	१२।००
३२.	सावधान-पत्र	१२५।००
३३.	सूची गोरखापत्रमा छापिएका नेवारी लेखको	३५०।००
३४.	हाम्रो उद्देश्य र कार्यप्रणाली	१००।००
३५.	हिन्दू सिद्धान्तज्यौतिष र ग्रीक सिद्धान्तज्यौतिषको तुलना	२९।००
३६.	हट् डिड् अंशुवर्मन् राइट् ?	४०।००

संशोधन-मण्डल

२७ डल्लुआवासमार्ग, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ४६७०३८०, ४३०१०२५

११६ पावनगल्ली, धुम्बाराही, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ४४३५७४९, ९८४९२२१६४२

ई-मेल– samshodhanamandala@yahoo.com
पो.ब.नं. ४१६६, काठमाडौँ, नेपाल